

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

IMPRESSZUM

Romológia folyóirat

A lap megjelenik negyedévente
14. szám

Főszerkesztő: Cserti Csapó Tibor
Szerkesztőség: Beck Zoltán, Orsós Anna, Varga Aranka
A számot szerkesztette: Hajnáczy Tamás
Tervezőszerkesztő, arculat és tördelés: Kiss Tibor Noé

A borító Silvia Paggi fotójának felhasználásával készült
A Galéria rovatban elhelyezett képeket az Európai Bizottság Just/2011/
FRAC/AG/2716 sz. Wor(l)ds which exclude kutatási projekt Silvia Paggi
és Margherita Boccali által készített fotódokumentációjából válogattuk,
a szerzők hozzájárulásával

Szakmai lektorok: Beck Zoltán, Orsós Anna, Varga Aranka
Kiadja: Wlislócki Henrik Szakkollégium, PTE BTK NTI Romológia és
Nevelésszociológia Tanszék, Romológiai Kutatóközpont, Pécs
Felelős kiadó: Orsós Anna
A szerkesztőség címe, elérhetőségei: PTE BTK NTI Romológia és
Nevelésszociológia Tanszék, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.
E-mail: romologiafolyoirat@pte.hu
Web: www.romologiafolyoirat.pte.hu

Készült a Bolko-Print nyomdájában (7631 Pécs, Füzes dűlő 23., ügyvezető:
Szabó Péter), 200 példányban

ISSN 2064-1257
Megrendelhető a szerkesztőség címén, elérhetőségein
A szerzőknek szóló információk a lap elektronikus felületén érhetők el

*„TESZ-WHSZ” Tevékeny közösség, Egyéni gondoskodás, Személyes tudomány
a Pécsi Tudományegyetem Wlislócki Henrik Szakkollégiumában.
EFOP-3.4.1-15-2015-00009*

TARTALOM

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

- 5 Hajnáczy Tamás: Cigánytelepek felszámolása és újratermel(őd)ése I.

ALAPPONT

- 8 Hajnáczy Tamás: CS-lakás program

SZÉLRÓZSA

- 61 Havasi Virág: Még mindig szilánkos
68 Gaál Gabriella: White flight

ÜTKÖZŐ

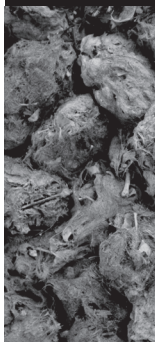
- 93 Teller Nóra: Adaptációs csapdák – cigánytelepek és lakásutak
99 Mogyorósi Renátó: A NIMBY-jelenség

KITEKINTŐ

- 110 Cserti Csapó Tibor: Elillant évtized III.

NAPLÓ

- 135 Molnár Luca: Udvarhelyi Éva Tessza: Az igazság az utcán hever
141 Csepcsényi Lajos Lászlóné Balogh Melinda: Orsós Anna
(szerk): A romológia alapjai
145 Forray R. Katalin: M Kiss Csaba – Rohonyi Gábor: Brazilok

GALÉRIA

SILVIA PAGGI olasz antropológus és filmrendező. A Nizzai Egyetem professzora. Párizsban tanult néprajzi filmezést Jean Rouch-nál és Claudine de France-nál. 1985-től különféle témákban készített filmeket Olaszországban, Elefántcsontparton, Szamoában, Franciaországban. Silvia Paggi kutatása a vizuális antropológia, különösen a filmes antropológia területét érinti. A tér felépítése, a test központi szerepe és a hozzájuk kapcsolódó technikák képezik elemzéseinek fő témáit. A közelmúltban a roma és gitano közösségek lakókörülményeivel kapcsolatban forgatott számos európai országban (Olaszország, Románia, Spanyolország, Egyesült Királyság, Magyarország és Portugália területén), a flamenco (Spanyolország és Franciaország) zenei és tánc kultúráját, és a kapcsolódó keresztény szertartásokat (zarándokok, Szent Hetek) vizsgálta. Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban és Brazíliában megjelent cikkei a vizuális antropológia módszertani vonatkozásairól szólnak, melyeket a terepmunkáival kapcsolatban publikált.

MARGHERITA BOCCALI vizuális antropológus Vicenzában, Olaszországban. Vizsgálati területei a nomádizmus élettörténetei és az anyagi kultúra, a miszticizmus és a rituálék, a zene és a divat között mozognak. Vizuális antropológiát tanít egy főiskolán és számos független projektben vesz részt a civil társadalommal, civil szervezetekkel és különböző kutatóintézetekkel együttműködve.

Cigánytelepek felszámolása és újratermel(őd)ése II.

(szerkesztői előszó)

A *Romológia* folyóirat 14. száma, mely a cigánytelepek felszámolásának és újratermelésének a kérdéséhez kíván adalékokkal szolgálni, szerves folytatása az előző kötetnek, melyben történeti távlatokban a cigánytelepek kialakulására helyeztük a hangsúlyt. A szerkesztésnél célként határoztuk meg, hogy az Olvasó átfogó képet kaphasson a cigánytelepek múltjáról és jelenéről, a megszüntetésük érdekében tett lépésekről és azok hatásáról. Sajnálatos módon a cigánytelepek jövőjére is némi rálátást szerezhet a tanulmányokban vázolt folyamatokat követve, továbbgondolva.

A téma felvetését azért tartottuk kifejezetten fontosnak, mert az elmúlt évtizedekben a fokozódó területi hátránynak mindinkább kitéve, a magyarországi cigányság lakhatási körülményei mit sem javultak, a gettósodás folyamata egyre kiterjedtebb formákat öltött. Ugyan a cigánytelepek felszámolásának az érdekében az 1960-as évektől számos állami intézkedés született, melyek közös vonása, hogy az adott hatalom a mélyszegénység okát mindig pontosan meg tudta határozni az aktuálpolitikai céloknak megfelelően, azonban a megoldások terén korántsem lehetett ekkora magabiztosságot tapasztalni, az eredményekről nem is beszélve. A pártállam rendre az azt megelőző évtizedeket tette felelőssé a nyomortelepek létéért, míg a rendszerváltást követően a szocialista korszak került terítékre, valamint az éppen megbukott kormány mulasztása, vagy telepfelszámolási programja. A négy éves választási ciklusokban történő gondolkodás nem is szolgálhatott mást, a jelen számban közölt írások időhorizontjai egytől-egyig amellet érvelnek, hogy több tíz év sem elegendő a kérdés megoldásához. Vagyis az elmúlt közel fél évszázadban a politika az okok gyarapítását leszámítva időnként ugyan lassította a folyamatokat, azonban érdemben sem megállítani, sem visszafordítani nem tudta azokat.

A *Romológia* folyóirat jelen számában *Hajnáczky Tamás* a CS-lakás programra fókuszált, mivel Magyarország történetében napjainkig ez a telepfelszámolási program tartott a leghosszabb ideig, s közel huszonöt évével, valamint a léptékét tekintve is a legmeghatározóbbnak számított, mivel több mint harmincötezer lakáskeretet osztottak ki az érintetteknek. *Havasi Virág* tanulmányában a „miskolci gettóügyek” bemutatására törekedett az elmúlt harminc évben, felhívva a figyelmet a mindenkori városvezetés és a nyomortelepek lakóinak az örökös érdekellentétére, a civilek és a helyi

hatalom küzdelmére, melyből hol az egyik, hol a másik került ki győztesen. A téma jelentőségét emeli, hogy a rendszerváltás környékén Miskolcon jött létre az első telepfelelősségre kötelező civil kezdeményezés. *Teller Nóra* a Schelling-féle és a Wilensky-féle szegregációs modellek bemutatására és kiegészítésére tett kísérletet írásában, felhívva a figyelmet a nyomortelepi lakosok belső indítékainak a fontosságára a lakóhely kiválasztása terén. Felvetése a magyarországi cigányság gettósodásának a vizsgálatában újabb perspektívákat nyithat meg, a nem cigány lakosság diszkriminációján túli okok feltárása során. *Cserti Csapó Tibor* a 2005-2015 közötti Roma Integráció Évtizede Programnak a közép-kelet-európai cigányság lakhatási integrációjára gyakorolt hatását vette szemügyre, kiemelt figyelmet fordítva Magyarországra az adatok ismertetése, valamint az összehasonlítások terén. A tízéves program eredményeinek az értékelése során rávilágított, hogy a nemzetközi kezdeményezés országokénti megvalósítása mellett az adott időszakban tovább romlott a cigányság lakhatási helyzete.

Budapest, 2017. december 10.

Hajnáczky Tamás
kisebbségpolitikai szakértő
Károli Gáspár Református Egyetem

ALAPPONT

8 Hajnóczky Tamás: CS-lakás program

Hajnáczy Tamás

CS-lakás program

„Szociális követelményeknek meg nem felelő telepek” felszámolása a Kádár-korszakban¹

„A templomon túl a sín ívet írt le balra, és a villamos a Dráva utcai fordulóig cigánytelepen haladt keresztül. Dűledező vályogviskók álltak egymásnak tapasztva, köztük utca nem volt, csak benyílók és zegzugok. A koszos, félig, vagy egészen pucér, meztlábás kölykök odakint játszottak a földön. A kicsi, megvetemedett, kitöredezett ablakokon nem volt függöny, némelyiket újság-papírral ragasztották be. A házakba sem a víz, sem a villany nem volt bevezetve, nagy fémhordókban gyűjtötték az esővizet. A legmélyebb alföldi nyomor az egyik leginkább úrinak tervezett budapesti negyed szélén, Újlipótváros és Angyalföld között. Bámult ki a viskókra. Nem sikerült megszüntetni a szegénységet. Azt hitte, hogy az ő élete alatt sikerül, hát nem. Itt mindig szegény lesz az emberek zöme, és a karnyújtásnyira lakó soha nem fognak tudomást venni róluk. Így volt a kapitalizmusban, és így lesz a szocializmusban is. Mindegy, hogyan nevezzük a feudalizmust és a rabszolgaságot, megszoknak vagy államinak. Gyarmat ez, hol a Nyugaté, hol a Keleté. Mitől ne lenne itt szegénység, amikor a gyarmatnak ez a lényege, a szegénység megőrzésében, magában a gyarmattartásban a helyi szűk elit a leginkább érdekelt. Lehet, hogy egyszer lebontják ezt a szegénytelepet, volt már szó róla, de valahol újra fog létesülni. Talán nem ennyire szem előtt, de megmarad.”²

(SPIRÓ György)

Cigánytelep felszámolás a Kádár-korszak kényszerasszimilációs cigánypolitikájának a szolgálatában

A szocialista korszak hajnalán – központi irányelv hiányában – az úgynevezett „cigánykérdés” terén a minisztériumok és a tanácsok a maguk belátásai szerint jártak el. Ebből kifolyólag vagy napirendre sem tűzték a kérdést, vagy a korábbi évtizedek sokszor kirekesztő gyakorlataihoz, elgondolásaihoz nyúltak vissza, olykor a szakzsargon is áttemelve. Az így fogant intézkedések nagyrészt rendészeti és a közegészségügyi szempontból közelítették a cigánysághoz és a cigánytelepekhez, ami alól némi kivételt jelentett a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének a létrehozása, ellenben ezt néhány évnyi működéséről már egyáltalán nem lehetett elmondani. Ugyanis a szövetség meg-

Kisebbségpolitikai szakértő, Károli Gáspár Református Egyetem

- 1 A tanulmányban hivatkozott országos források felellhetők a következő forráskiadványban: HAJNÁCZY Tamás: „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956-1989. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.
- 2 SPIRÓ György: *Tavaszi Tárlat*. Magvető, Budapest, 2016. 249-250.

alapítását követően rövidesen formálissá tették, azt a feladatot szánva neki, hogy a pártállam központi cigánypolitikájának a megalapozásához szükséges adatgyűjtésben, egy párthatározat előkészítésében működjön közre.³

A szocialista rendszer kiépítését követően több mint egy évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy a pártállam nyíltan állást foglaljon a cigánysággal kapcsolatos terveit, elképzelésit illetően. 1961. június 20-án az MSZMP KB Politikai Bizottsága kiadta „*a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról*” című határozatát melyben lefektette a hatalom kényszerasszimilációs cigánypolitikájának az alapjait. A párthatározat inkább ideológiai megfontolásokat rögzített, a cigányság helyzetéről csupán korabeli közhelyeket fogalmazott meg.

A párthatározat a magyarországi cigányság lélekszámát kétszázezer főre becsülte, valamint „*életmódjuk és a társadalomba való beilleszkedésük*” alapján három kategóriába sorolta őket (1. sz. táblázat) A cigány lakosság közel harminc százalékát minősítették „*beilleszkedettnek*”, akiket a következőképpen jellemeztek: „*A beilleszkedett cigányok elérték a lakosság átlagos gazdasági és kulturális színvonalát, felhagytak a cigányéletformával, jobbára szétszórtan élnek.*”⁴ E rövid meghatározás egyúttal a pártállam felső vezetésének azon elgondolását is visszatükrözte, hogy számára milyen volt az elfogadható cigány képe, illetve a másik két kategóriába sorolt cigányok esetén mit tekintettek kívánatos célnak. Lényegében a cigánysággal szemben is azt az elvárást fogalmazták meg, mint a társadalom egészével szemben; mégpedig a „*szocialista embertípus*” minél eszményibb képmásává válni. Ebbe nem csak a „*cigány életforma*” nem fért bele, hanem a cigány kultúra bárminemű megnyilvánulási formája sem, ugyanis a Politikai Bizottság határozatában kimondásra került az is, hogy „*bizonyos néprajzi sajátosságok ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot*”⁵ a cigányság. Az imént említettek miatt a cigány nyelv és kultúra támogatását nemcsak tévesnek, hanem egyenesen károsnak ítélték, egyúttal a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét azonnali hatállyal megszüntetésre kárhoztatták. A „*cigány életformával*” azonosított „*beilleszkedésben lévő*”, valamint „*be nem illeszkedett*” cigányokról pedig megállapította a párthatározat,

3 HAJNÁCSKY Tamás: A pártállam cigánypolitikája. A szektorális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig. *Esély*, 2015/5. 54-61., A Szabolcs-Szatmár megyei cigányság 1950-es évekbeli helyzetéről Lásd: NAGY Pál (szerk.): „*Ugyanolyanok, mint mindenki más ember.*” Válogatás a Szabolcs-Szatmár megyei cigányság történetének forrásaiból (1951-1961). Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár – Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza – Gödöllő, 2010., NAGY Pál (szerk.): „*Nem szabad őket lenézni.*” A cigány népesség felmérései Szabolcs-Szatmár megyében az 1950-es években. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 2015.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság 1950-es évekbeli helyzetéről Lásd: HAJNÁCSKY Tamás: „*A cigánykérdést a szocialista humanizmusnak megfelelően kell megoldani.*” – A szektorális cigánypolitika végrehajtása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az 1950-es években. *Valóság*, 2016/9. 1-10., HAJNÁCSKY Tamás: Cigány munkások a borsodi nehéziparban az 1950-1960-as években. *Zempléni Múzsá*, 2017/2. 38-42.

HAJNÁCSKY Tamás: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság helyzete az 1950-es években a források tükrében. In: *FONS – Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, 2017/2. 223-282.

4 MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ő. e.

5 Az MSZMP KB PB ülésén a kérdéshez Kádár János csupán a következőket fűzte: „*Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.*” Lásd: HAJNÁCSKY Tamás: Kádár János megjegyzései a „*cigánykérdéshez*”. *Kritika*, 2015/9-10. 12-13.

GALÉRIA

hogy többnyire cigánytelepeken laktak vagy vándoroltak, vagyis a nem cigány lakosságtól elkülönülten éltek. Továbbá az iratanyag szerint a foglalkoztatás és az iskoláztatás tekintetében az utóbbi – a magyarországi cigányság hetven százalékát kitevő – két csoportra döntően az „*alacsony kulturális színvonal*”, illetve a „*társadalom terhére élőködés*” volt a jellemző.⁶

1. sz. táblázat (saját szerkesztés): A magyarországi cigányság csoportosítása az MSZMP KB Politikai Bizottság határozata alapján?

	Beilleszkedés fokozatai	Lakhatás	Foglalkoztatás	Iskolázottság
Szocialista embertípus	beilleszkedett	a nem cigány lakosság között elszórtan	rendelkezett munkával	átlagos kulturális szint
Cigány életforma	beilleszkedésben lévő	cigánytelepen a nem cigányoktól elkülönülten	alkalmi munkával rendelkezett	alacsony kulturális szint
	be nem illeszkedett	huzamosabb ideig cigánytelepen, vagy vándoroltak	nem rendelkezt hivatatosan munkával	legalacsonyabb kulturális szint

6 MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ő. e.

7 MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ő. e. A csoportosításnak a fentiekől részben eltérő olvasatásáról Lásd: BERNÁTH Gábor – KADÉT Ernő – SÁRKÖZI Gábor: A „kis Maugliktól” a hátrányos helyzetig (majd vissza). In: *Havas 70. II. kötet*. <http://beszelo.cz.hu/onlinecikk/a-%E2%80%99Egis-mauglikt-ol%E2%80%99D-a-hatranynos-helyzetig-majd-vissza> (Letöltés ideje: 2017. július 10.)

A fentebb említettekkel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a párthatározat kiadását nem csak a cigányság kényszerasszimilációjának szándéka hívta életre, elvitathatatlan, hogy azzal párhuzamosan a szociális és gazdasági integrációját is elő kívánták segíteni. A kényszerasszimilációra inkább eszközként tekintettek, a cigány kultúra és a cigányság nemzetiségi törekvéseinek támogatását akadálynak tekintették ebben a folyamatban. A fenti táblázatban is szembeűnik, hogy a beilleszkedés fokozatait nem a kulturális elemek határozták, hanem az hogy milyen munkaviszonyban dolgoztak, illetve milyenek voltak a lakhatási körülményei. Amennyiben csak a kényszerasszimiláció jelentette volna a célt, abban az esetben teljesen más szempontok alapján kellett volna a kategóriákat meghatározniuk. (pl.: például oláh cigány vagy beás anyanyelvű, kétnyelvű, magyar anyanyelvű). Tehát a fentebb említett „*cigány életforma*” alatt feltételezhetően nem kulturális sajátosságokat értettek, hanem egy sajátos szociális helyzetet, vagyis a fenti táblázat nem a kényszerasszimiláció, hanem a szociális és gazdasági integráció fokozatait jelentette. Igaz ezt élesen bizonyos esetekben nehéz elválasztani egymástól, mint például a cigánytelepek, a területi elkülönültség vonatkozásában. A fenti besorolás fokozatai inkább a szociális helyzetre utaltak, míg a párthatározat más bekezdései a kulturális különállás megnyilvánulási formájaként tekintettek a cigánytelepekre.

A cigány lakosság besorolása és jellemzése messze elrugaskodott a valóságtól, inkább a dokumentum elkészítőinek a véleményét, meglátásait tükrözte. Néhány kivételtől eltekintve a cigányság egyáltalán nem folytatott vándor életmódot, csupán a hagyományos cigány foglalkozásokhoz hozzá tartozott az időszakos vándorlás. Erdős Kamill egy korabeli tanulmányában ezt a következőképpen írta le: „*Hetekig vándorolnak néha hónapokig is, különböző ürüggyel, mint cserekereskedés, toll vagy tojás felvásárlása, gyógynövények begyűjtése stb., de mindannyiuknak van állandó bejelentett lakhelye.*”⁸ Az úgynevezett „*élősködés*” vádja sem fedte a valóságot, egy 1957-es Szabolcs-Szatmári tanácsi felmérés,⁹ valamint egy évvel később keltezett Borsod-Abaúj-Zemplén megyei járási adatszolgáltatások¹⁰ szerint a cigány lakosság nagy része rendelkezett foglalkozással, ami ha nem is állandó, de alkalmi bevételt biztosított számukra, sőt az 1950-es évektől egyre többen rendelkeztek állandó munkaviszonnyal az iparban, koldulásról vagy lopásról csak a jelentések elenyésző része számolt be.

A pártállam a kényszerasszimilációs cigánypolitika egyik eszközét a járványok¹¹ és a

8 ERDŐS Kamill: Cigány lókereskedők Magyarországon. In: Vekérdi József (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békés Megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága – Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, Békéscsaba, 1989. 89.

9 NAGY Pál (szerk.): „*Nem szabad őket...*” I. m.

10 HAJNÁCSKY Tamás: A Borsod-Abaúj-Zemplén... I. m.

11 BERNÁTH Gábor (szerk.): *Kényszermosdatások cigánytelepeken, 1940-1985*. Roma Sajtóközpont, Budapest, 2002., BERNÁTH Péter – POLYÁK Laura: Kényszermosdatások Magyarországon. *Beszélő*, 2001/6. 38-45. Az úgynevezett kényszermosdatásokat korábbi évtizedek gyakorlatából áttemelve az Egészségügyi Minisztérium egy 1955-ös rendeletével hívta újfent életre és terjesztette ki országosan: „*Kiütéses tifusz keletkezésének, illetve elterjedésének megakadályozása érdekében, olyan közösségben, csoportos szálláshelyen, lakótelepen és hasonló helyen, ahol tetvesség behurcolásának lehetősége fennáll, időszakos szűrővizsgálatokat kell tartani. Azokon a helyeken, ahol ezt zsúfoltság, meg nem felelő közegészségügyi viszonyok, vagy az ott tartózkodó személyek életkörülményei, gyakori cserélődése indokolják, alkalmas rovarirtó szerrel megelőző eljárásokat is kell alkalmazni. [...] Vándoriparosokat, vándorkereskedőket, házalókat, ronggyűjtőket, szemétválogatókat havonta orvosi vizsgálatnak kell alávet-*

bűnözés¹²melegágyának bélyegzett cigánytelepek megszüntetésében vélte felfedezni. Voltaképpen a cigánytelepek felszámolásával egyrészt a cigányság integrációját, másrészt a kényszerasszimilációját kívánták elősegíteni azáltal, hogy a cigány lakosokat elszórák a nem cigány lakosság közé. Az imént említettek mellett a másik fontos érvet a cigánytelepek felszámolása mellett az szolgáltatta, hogy a „kapitalista sajtóügynökségek” szeme elől elrejtésük azt a tényt, hogy a szocialista Magyarországon emberek tömegei jóval a létminimum alatt nyomortelepen éltek. A pártállam rettegett a nyugati sajtó negatív kritikáitól, Vendégh Sándor, aki tevékenyen részt vett a párthatározat előkészítésében egy 1959-es előadásában az alábbiakat jegyezte meg a kérdést illetően: „Egész más előjellel ugyan, de a kapitalista sajtóügynökségek is nagy érdeklődést mutattak és mutatnak ma is a cigánykérdés iránt, mert úgy látják, hogy hasznot húzhatnak belőle „csemegézhetnek” – természetesen a mi rovásunkra. Nos megmondhatjuk nekik – nem kell félniük és nem kell krokodilkönnyeket hullajtaniuk a magyarországi cigánylakosságért. Mi ezt a kérdést megoldjuk nélkülük is, mégpedig nem faji megkülönböztetéssel, vagy fajirtással, ahogyan azt ők – a gyarmatosítók csinálták – hanem a szocialista humanizmus szellemében, a cigányszármazású magyar állampolgárok legszélesebb körű egyenjogúsításával.”¹³ A fentebb felsorolt okok mellett már-már háttérbe szorult a tényleges probléma, mégpedig az, hogy a magyarországi cigányság jelentős része tarthatatlan körülmények között, a települések szélén vagy azoktól olykor több kilométeres távolságra, nyomortelepeken élt, melyről a párthatározat a következőképpen számolt be: „A cigánytelepek száma 2100. Ezek rendszerint egészségtelen, ősztől tavaszig szinte megközelíthetetlen területen (erdők, mocsarak mentén) vannak, s lakóik emberi lakásra alkalmatlan építményekben, helyenként földbe vájt kunyhókban élnek. A cigánytelepek kommunális ellátottsága rendkívül alacsony szintű, egészségügyi viszonyaik ijesztők. A hiányos és rossz vízellátás, árnyékszék hiánya s az elhanyagolt környezet különféle fertőző betegségek melegágya.”¹⁴Fontos megjegyezni, hogy az imént idézettekben elsősorban nem a cigányság tarthatatlan viszonyai miatti aggodalom munkált, hanem a közegészségügyi problémáktól és a járványoktól való félelem húzódtott, azok megelőzésének és elkerülésének a szándéka. Az adott korszakban a hatalom nemcsak a cigánytelepekhez viszonyult ily módon, hanem a dögevéshez is. A különböző tiltó rendeletek és intézkedések elsősorban – amik nem az okot csupán a tüneteket kívánták kezelni – a nem cigány lakosság esetleges megfertőződésének az elkerülése és az állatállomány megóvása miatt keltek életre.¹⁵

ni. Ezek foglalkozásukat csak abban az esetben folytathatják, ha tetűmentes állapotukat igazolják.” In: 1/1955. (I. 13.) Eü. M. számú rendelet a kiütéses tifusz elleni védekezésről. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1955. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1956. 449-450.

- 12 HORVÁTH Ferenc: A telepen lakó cigányok helyzete. *Belügyi Szemle*, 1963/2. 74-80., KOZÁRY Andrea: Jelentés „a cigány lakosság körében végzett rendőri munkáról”. (Reflexió a Múltunk Romapolitikák című összeállításához.) *Múltunk*, 2008/4. 265-274., PURCSI Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”*. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004., PURCSIBarna Gyula: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. Kísérlet a cigánykérdés „megoldására” az ötvenes évek Magyarorszáján. *Beszélő*, 2001/6. 26-37.

13 MNL OL XXVIII-M-8. 1.d. 3. tétel

14 MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ő. e.

15 NAGY Pál: Dögevés – szükség, tabu, sztereotípa. *Napi Történelmi Forrás (Portál)*, 2016. dec-

Az 1961-es párthatározat a cigánytelepek elképesztő helyzetét illetően nem tévedett, sok más az 1960-as évek elején keltezett dokumentum a fentebb leírtakat támasztotta alá. Egy Baranya megyei jelentés általánosságban a következőképpen írta le a megyében elterülő nyomortelepek helyzetét, melynek alátámasztására kimutatásokat is közölt (2. sz. táblázat): „A zöm primitív anyagból épített, többnyire egy helyiségből álló egészségtelen, rosszul berendezett, néha teljesen burkolatlan helyiségekben lakik. Ezt a helyzetet tovább rontja az a tény, hogy a cigánycsaládok létszáma igen magas, nem egy esetben meghaladja a tízet is. Ez pedig a viszonylag kis helyiségek túlszűfoaltságát eredményezi.”¹⁶ Az ország másik szegletében Borsod-Abaúj-Zemplén megyében sem tudtak kedvezőbben nyilatkozni a cigánytelepek helyzetéről, különösen azok kommunális ellátottságáról (3. sz. táblázat).

2. sz. táblázat: A cigányok által lakott épületek száma és az épületek színvonala Baranya megyében¹⁷

A lakott épület helye	A lakott épületek színvonala						Összes lakott épület	
	a helyi átlagosat				kunyhó vagy putri			
	eléri		nem éri el					
Szám szerint/megoszlása %-ban	sz.	%	sz.	%	sz.	%	sz.	%
A község belső területén	576	56,7	297	29,2	143	14,1	1016	100,0
A község szélén	135	18,1	297	39,9	313	42,0	745	100,0
A község külterületén	122	15,4	341	43,2	327	41,4	790	100,0
Összesen	833	32,6	935	36,7	783	38,7	2551	100,0

3. sz. táblázat: A telepek közegészségügyi helyzete Borsod-Abaúj-Zemplén megyében¹⁸

Telepek elhelyezése				Kút			Telep fekvése		
megfelelő	tűrhető	rossz	jó	tűrhető	rossz	nincs	belterület	külterület	
142	18	79	55	83	89	12	117	122	
60 %	9 %	31 %	21 %	37 %	38 %	4 %	49 %	51 %	
Árnyékszék				Szemétkelés			Épületek állapota		
megfelelő	kezdetleges	rossz	nincs	megfelelő	kezdetleges	nincs	jó	tűrhető	rossz
40	66	67	66	16	93	130	56	91	92
17 %	27 %	28 %	27 %	7 %	39 %	54 %	23 %	38 %	39 %

Sokszor a városok sem biztosítottak élhetőbb körülményeket a cigányság számára, például a Pécsi Városi Tanács is megjegyezte egyik beszámolójában, hogy 10 négyzetméter alapterületű építményekben sokszor közel tíz személy, nemegyszer több család is lakott.¹⁹ Szentes városa szintén a cigány lakosság túlszűfoaltságáról panaszkodott, az egyik

ember 9. <http://ntf.hu/index.php/2016/12/09/dogeves-szukseg-tabu-sztereotipia/> (Letöltés ideje: 2017. július 10.), HAJNÁCZKY Tamás: „A meg nem evett dög nyomában.” – Cigányok és dögevés a szocializmus hajnalán. *Új Egyenlítő*, 2015/11. 20-23.

16 FÜZES Miklós – MÁRFI Attila – ROZS András – VÖRÖS Huba (szerk.): *Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2005. 23.

17 Uo. 32.

18 HAJNÁCZKY Tamás: „A cigánykérdést a szocialista...” I. m. 8.

19 FÜZES Miklós – MÁRFI Attila (szerk.): *Dokumentumok a pécsi cigányság történetéből 1959-*

előterjesztés szerint 101 lakásban 108 szobában összesen 424-en laktak, vagyis a szobánkénti laksűrűség elérte a 3,9 főt, ezzel szemben a városi átlag épphogy megközelítette a 2,7 főt. Egyúttal hozzátették, hogy „a kép még rosszabb, ha azt is figyelembe vesszük, hogy ezek a lakások és szobák csak megközelítik a lakás és a szoba köznapifogalmát.”²⁰ A salgótarjáni cigánytelepek sem nyújtottak élhetőbb körülményeket az ott élőknek, a közműellátás szinte teljes hiányával kellett nap mint nap szembesülniük (4. sz. táblázat), a házak állapotáról a városi tanács a következőképpen számolt be jelentésében: „Bérházak és kunyhók. Maszatos, hiányos öltözetű gyermekek, szeméttel turkáló anyókák és civilizált emberek. Neonfény és petróleum lámpa. Egyszóval, az ellentmondások rettenetes valósága tárul elénk. [...] Cigánytelep? Igen, de nem a faluszéli vertfalas viskókból, vagy földbe vájt barlanglakásokból áll e telep. Kulturáltabbak a körülmények; mállós fehér homokkő a házak alapja, vertfal, vagy vályog a tákolmány oldala, a teteje bitumenes hordók lemezeiből van összerakva és micsoda színorgia; püspöklilára, citromsárgára, ciklámenre és ki tudja még milyen színekre van pingálva a nyomortanyák látható oldala.”²¹

4. sz. táblázat: A lakóépületek közműellátása a salgótarjáni telepeken²²

Telep megnevezése	Ivóvízellátás			Szennyvízelvezetés			Villamosenergia ellátás	
	hálózatba bekapcsolt	köz-csapróll ellátott	ásott kútból	hálózatba bekapcsolt	ürgödörös pöcegödörrel ellátott	nincs megoldva	hálózatba bekapcsolt	nincs ellátva
lakás/db.								
Pécskő úti cigányok	1	113	1	4	76	35	88	27
Újaknai cigányok	-	18	-	-	17	1	-	18
Cigányok összesen	1	131	1	4	93	36	88	45
Pécskő úti nem cigányok	1	21	3	4	19	2	25	-
Együtt	2	152	4	8	112	38	113	45

A pártállam cigánypolitikájának a lefektetését követően a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökhelyettese rövidesen megfogalmazta az 1-72/1961. I. számú utasítását, melyben tételesen felsorolta, hogy mit szükséges tennie az illetékes tanácsok elnökeinek az 1961-es párthatározat maradéktalan végrehajtásának az érdekében. Az utasítás többek között a cigánytelepek felszámolásával kapcsolatosan a következőket jegyezte meg: „Intézkedni kell arról, hogy a rendszeresen dolgozó cigányokat lakásigénylésnél az egyéb lakásigénylőkkel egyenlően bírálják el. A cigányok saját erőből történő építkezését az eddiginél fokozottabban kell elősegíteni (kedvezményes házhelyek, társadalmi munka szervezése közöttük, selejtes bontásból származó építőanyagok kedvez-

1990. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2003. 59.

20 NAGY Pál (szerk.): *Források a magyarországi cigányság történetéből (1758-1999)*. Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány, Gödöllő, 2011. 358.

21 BERKES József (szerk.): A Pécskő úti és az Újaknai cigánytelepek helyzete és felszámolásuk lehetőségei. Bizalmas! Salgótarjáni Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának Titkárságától. é. n. 18. (a szerző birtokában)

22 Uo.

GALÉRIA

ményes áron történő juttatása, stb.). [...] A cigánytelepek megszűnéséig fokozottabb mértékben gondoskodni kell azok kommunális ellátottságának növeléséről. Fokozni kell az egészségügyi ellenőrző és felvilágosító munkát.”²³Az imént idézett sorok két fontos adalékkal is szolgálnak, egyrészt a pártállam felső vezetése megfeledezett arról, hogy az ingyenes házhelyjuttatást egy kormányrendelet már 1957-ben megszüntette,²⁴ másrészt a cigányságot nemcsak a földosztás,²⁵ hanem a tanácsi lakások kiutalásánál is

- 23 HAJNÁCZKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2013/1. 245-246. vagy NAGY Pál (szerk.): *„Ugyanolyanok, mint mindenki...”* I. m. 344-345.
- 24 Az ingyenes házhelyjuttatást a Minisztertanács egy 1951-es rendeletével tette lehetővé: „A megyei – budapesti városi – tanács végrehajtó bizottsága (a továbbiakban: végrehajtó bizottság) ingyenes örökhasználatba telket adhat annak a dolgozónak, aki akár az egyéni családi házépítési kölcsönakció keretében az Országos Takarékpénztártól felvett kölcsönrel, akár ilyen kölcsön igénybevétele nélkül téglából, kőből vagy vályogból – a lehetőség szerint helyi anyagok felhasználásával – családi házat kíván építeni.”In: 155/1951. (VIII. 14.) M. T. számú rendelet az egyéni családi ház építkezéssel kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról. (Közigazgatási rendszám: 3.270.) In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1951. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1952. 259-260. A Kormány 1957-ben hatálytalanította a fentebb idézettek: „A házhelyjuttatás rendszere megszűnik: a jelen rendelet hatálybalépésétől kezdődően állami tulajdonban álló házhelyet helyi forgalmi áron kell értékesíteni.”In: 35/1957. (VI. 21.) Korm. számú rendelet a házhely értékesítés szabályozásáról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1957. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958. 292.
- 25 BÁRSÖNY János: Romák sorsa az 1940-es évek második felében Magyarországon. *Múltunk*, 2008/1. 229-231. HAJNÁCZKY Tamás: Tanácsi felmérés. *BUKSZ – Budapesti Könyvszemle*, 2015/3-4. 160.

GALÉRIA

mellőzték. Összességében nézve a hatalom konkrét telepfelszámolási elgondolással nem rendelkezett ebben az időszakban, lényegében a helyi tanácsokra, vállalatokra bízta, hogy a maguk módján, eszközeivel segítség a cigányok építkezéseit és lakáshoz jutását. A fennálló telepek vonatkozásában szintén nem adtak komolyabb iránymutatást a dokumentum megszövegezői, csupán annyit, hogy az úgynevezett „*kényszeres datásokat*” folytassák és a közműellátást fejlesszék. Fontos kiemelni, hogy a cigánytelepekkel az utasítás kizárólag abban a kérdésben fogalmazott meg karakán véleményt, hogy csak a „*rendszeresen dolgozó*” és az „*önerőből építkező*” cigányok jogosultak bármilyen támogatásra, segítségre. A cigánytelepek kommunális ellátottságának javítását nem kötötték elvárásokhoz, feltételezhetően azért, mert a közegészségügyi problémák elkerülése felülírta az imént említett álláspontot.

Az elnökhelyettesi utasítás eredőjeként több megyében és településen napirendre került a cigánytelepek felszámolása, központi irányelv hiányában a helyi tanácsok a maguk belátásai szerint kezdtek neki a munkának és fogalmaztak meg különféle elgondolásokat. Békés megyében rögvest egy kidolgozott telepfelszámolási programban gondolkodtak, amikor még a pártállam felső vezetése csupán néhány esetleges javaslattal állt elő e téren: „*Az építés-közlekedési osztály 1962. július 31-ig készítsen a tájjellegnek, a cigányok anyagi körülményeinek és az egészségügyi követelményeknek megfelelő családi ház títustervet. Ezt a tervet juttassa el az olyan községekhez, ahol cigány családok vannak azzal, hogy a tervet az építkezni szándékozó cigány családok kapják meg térítés nélkül. Az állandó munkaviszonyban álló, építkezni szándékozó cigányok részére – ha igénylik – az OTP-nek házipítési kölcsönt kell folyósítani.*”²⁶ Az építkezéshez szükséges segítségnyújtást pedig

26 KERESKÉNYINÉ CSEH Edit (szerk.): *Források a Békés megyei cigányság történetéhez*. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768-1987). Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2008. 237.

úgy képzelték el, hogy a helyi tanácsok tevékenyen közreműködtek volna az építőanyagok beszerzésében, illetve a községfejlesztés és a termelőszövetkezetek építése során megmaradt, vagy bontásból származó építőanyagokat a cigánytelepi lakosok részére bocsátották volna kedvezményesen, melynek árát akár le is dolgozhatták volna az érintettek. A kivitelezést szakember vezette cigányokból toborzott építő brigádok megszervezése által kívánták megoldani. Továbbá felmerült annak a lehetősége is, hogy az állami gazdaságok, termelőszövetkezetek üresen álló tanyáit adják oda az ott dolgozó cigány munkásoknak.²⁷A Baranya megyei tervek még a Békés megyeinél is tovább mentek, egyenesen a kormányzervek megkeresését helyezték kilátásba egy általuk kidolgozott telepfelezési programmal, melyben már hitelnyújtással is számoltak a cigánytelepi lakosok részére, a központi irányelvnek megfelelően azok részére, akik rendelkeztek állandó munkahellyel: „A megyei tanács felkéri az OTP Baranya Megyei Igazgatóságát, hogy a pénzügyi és építési osztály szakértőinek a bevonásával, készítsen egy hitelakció tervezetet, amely állandó munkahellyel rendelkező cigánydolgozók részére lehetővé teszi az építési és községrendezési feltételek minimumát elérő lakóházak építését. Ezt a tervezetet a megyei tanács végrehajtó bizottsága – a Művelődésügyi Minisztérium cigánykérdéssel foglalkozó szervével egyetértésben – terjessze fel illetékes kormányzerveihez.”²⁸Továbbá a megyei vezetés a bontott anyagok biztosításának fontosságán túl külön kiemelte, hogy a házhelyeket „minden megkülönböztetés nélkül” juttassanak az illetékes tanácsok kizárólag a munkaviszonyban álló cigány lakosoknak, valamint a vállalatok figyelmét felhívták arra, hogy „patronálják” a közelükben elterülő cigánytelepi lakosokat.²⁹Borsod-Abaúj-Zemplén megyében csupán annyit írt elő a helyi vezetés, hogy a tanácsok a „cigányság azon egyedei részére, akik ezt igénylik” támogassák a házépítését a nem cigány lakosság között elszórtan.³⁰Az észak-magyarországi megyében ebből kifolyólag nagyrészt a cigánytelepek helyzetének némi javításával foglalkoztak egy-egy településen meglehetősen kétséges eredménnyel. Például Sátoraljaújhelyen elrendelték a nyomortelepeken a WC-k javítását, valamint szeméttárolók elhelyezését, amit a városi tanács még az adott évben visszavont. Ózdon csak a kutak karbantartására szorítkoztak, míg Mezőkövesden egy háromfülkés WC-re ajtót szereltek. A mezőkövesdi járás több községében pedig a tanács „ösztökélte” a cigánytelepi lakosokat, hogy építsenek árnyékszékét a telepeken.³¹

Azonban nem csak megyei szinten fogalmazódtak meg különböző megoldási javaslatok hanem egyes városokban és községekben³² egyaránt. Pécsen különböző elképzelésekkel álltak elő, melyek közül az alább idézettel kapcsolatban volt a legbizakodóbb a városvezetés, melyről úgy vélekedtek, hogy a megyeszékhelyen az úgynevezett „cigánykérdést” véglegesen megoldották volna: „A lebontandó Majláth utca csak egy része is biztosítani tudja azt, hogy megszabaduljunk a városképletünk gyászos foltjaitól. A bon-

27 Uo. 237.

28 Uo. 16.

29 FÜZES Miklós – MÁRFI Attila – ROZS András – VÖRÖS Huba (szerk.): *Dokumentumok a baranyai... I. m.* 16.

30 HAJNÁCZKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára... I. m. 253-254.

31 Uo. 262-263.

32 TÓTH Gergely – HAJNÁCZKY Tamás – BOZSONYI Károly: A szegregációs folyamat egy sajátos modellje – A szegregációs folyamat történeti rekonstrukciója és annak matematikai modellje Tiszabő település esetén. In: Bacsák Dániel – Krámer Lili – Szabó Miklós (szerk.): *Kulcskérdések a Társadalomtudományban 2011-2012*. ELTE TÁTK, Budapest, 2013. 201-222.

tott építési anyag leszállított árának, akár részletfizetésre is történő átadása megteremti azt a helyzetet, hogy az országban elsőnek oldjuk meg a cigánykérdést. Kb. 80 cigány család részére kis lakóház építése, amely a közművekbe lenne bekapcsolva, megoldaná a városra állandó veszedelmet jelentő fertőző – különösen disentéria – jelenlétét. [...] egyik fáradhatatlan munkatársunk, szakemberekkel elkészítette az optimálisan elkészíthető típusház tervét. Ez is kb. 26000 Ft költséget jelent. Azonban az említett utcásor bontásából származó kő és faanyag olcsó biztosítása, hozzáadva, amint Vasason is láttunk, magának a cigányságnak a testvéri összeállítását, a nőtanács, a KISZ társadalmi bekapcsolódását, az említett összeg család házanként alig érné el a 10000 Ft-ot.”³³ A szentesi városi tanács a Dél-Dunántúli megyeszékhelyhez hasonlóan szintén abban gondolkodott, hogy a lehetőségekhez mérten minél kisebb ráfordítással felszámolja a cigánytelepet, szintén típusházak építésén és bontott anyagok beszerzésén keresztül: „Gondoskodni kell arról, hogy kb. 150 öl nagyságú telkek alakuljanak ki, azokon, figyelembe véve a cigányság anyagi erejét, csökkentett igényű épületek létesüljenek, nem utcavonalon, hanem előkerttel. Elképzelhető volna az, hogy a telkeket a városi tanács díjtalanul bocsássa a települők rendelkezésére, az építkezéshez a téglagyárak a IV. osztályú téglával társadalmi segítséget nyújtanának, a vályogot a települők maguk kivernék a telken, a tetőszerkezethez pedig társadalmi segítséget kapnának, esetleg egyszerű és könnyű típus kialakításával, másrészt szerfa alkalmazásával. Csökkenteni lehetne a költségeket azzal is, hogy nem különálló, hanem ikerrendszerű épületek készülnének [...] legalább 3 helyiséget (szoba, konyha, kamra) tartalmazó lakóépülettel és némi melléképülettel, egyéni vagy tömb illemhellyel.”³⁴

A rendelkezésre álló forrásokra hagyatkozva megállapítható, hogy meglehetősen eltérő válaszokat váltott ki az elnökhelyettesi utasítás a cigánytelepek felszámolásával kapcsolatosan. Míg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében szinte teljesen mellőzték a kérdést, addig Baranyában egy telepfelszámolási program tervezetével álltak a felsőbb szervek elé. A fentebb említett városok ugyan megvalósítható terveket fogalmaztak meg, azonban egy fontos szempontot szinte teljesen mellőztek; a cigánytelepi lakosoknak az új házait szintén egy tömbben építették volna fel a cigányság elkülönültségét továbbra is fenntartva. Továbbá a döntően bontott, vagy leértékelt anyagokból egy tömbbe épített összkomfort nélküli kis alapterületű házak halmaza szintén csak átmeneti, egyben részleges megoldással szolgált volna. Igaz Pécsen még fiatal nem cigány bányászokat is beköltöztettek volna a modernebb telepre, mert a városvezetés úgy gondolta, hogy ezzel „szövetségesekre” lelhet a cigány lakosság átnevelésében.³⁵ Rövidesen a pártállam felső vezetése is belátta egy központilag rögzített és támogatott telepfelszámolási program kidolgozásának az elkerülhetetlenségét, egyrészt érdemi fedezet híján a helyi szintű kezdeményezések esetlegessége, másrészt ideológiai okok miatt, ugyanis a cigány lakosság szegregációjának a fenntartása szemben állt a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikájával.

33 FÜZES Miklós – MÁRFI Attila (szerk.): *Dokumentumok a pécsi cigányság... I. m. 47.*

34 NAGY Pál (szerk.): *Források a magyarországi cigányság... I. m. 359-360.*

35 FÜZES Miklós – MÁRFI Attila (szerk.): *Dokumentumok a pécsi cigányság... I. m. 48.*

Cigánytelepek felszámolása helyett „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek” felszámolása

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1963. február 23-án napirendre tűzte az 1961-es párthatározat végrehajtásának a megvitatását, mely során azzal kellett szembesülnie, hogy a magyarországi cigányság foglalkoztatási, oktatási és lakhatási helyzetében sem tudtak érdemi előrelépést elkönyvelni. A cigánytelepek felszámolása terén szinte teljes kudarcról adott számot az előterjesztés: *„A cigánytelepek felszámolása a gazdasági feltételek hiánya következtében a jelenlegi lehetőségek mellett belátható időn belül nem oldható meg. Az ingyenes házhelyjuttatás megszűnt, az OTP által megállapított fizetési feltételeknek csak elenyésző részük tud eleget tenni. Állami lakásépítés a községekben jelentéktelen. Így a községi tanácsok nem látják a széttelepítés perspektíváit. A telepek kommunális ellátottságának növelése korlátozott, mert a községfejlesztési alap több évre előre más célra van betervezve.”*³⁶ Az imént idézettek miatt a Politikai Bizottság megbízta az Építésügyi Minisztériumot és a Pénzügyminisztériumot, hogy dolgozzanak ki egy tervezetet arra vonatkozóan, hogy hogyan lehetne *„egyszerűbb lakóházakat kedvezőbb hitelfeltétellel”* a cigánytelepi lakosok részére építeni, valamint azokhoz *„egyszerű típusú bútorokat”* kedvezményesen biztosítani. Az illetékes minisztériumok 1963. október 28-án nyújtottak be egy előterjesztést a Politikai Bizottság részére, melyben ismertették az újonnan körvonalazott cigánytelep felszámolási program menetét és mikéntjét. A dokumentum a cigánytelepek teljes megszüntetését a 15 éves lakásfejlesztési terv fennmaradó időszakában tervezte, mintegy huszonötezer *„egyszerű, olcsón kivitelezhető, kisebb értékű”* ház felépítése árán, melyhez számos kedvezményt biztosított volna az érintetteknek. Az előterjesztett anyaggal szinte kivétel nélkül egyetértettek az ülésen résztvevő vezető korifeusok kivéve az építésügyi minisztert, aki aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a nyomortelepeken élő nem cigányok lakásgondjainak a megoldására nem terjedt ki a tervezet: *„Szükségesnek tartom a tervezetet olyan javaslattal kiegészíteni, hogy a tervezett kedvezményeket minden olyan dolgozó megkaphatja aki egészségtelen, továbbá a városképet rontó szükséglakásban lakik, az irányelvekben előírt feltételeknek megfelel és szociális helyzeténél fogva képtelen arra, hogy lakáshelyzetét saját erejéből megjavítsa. A javasolt kiegészítés hiányában a cigánylakosság részére nyújtandó kedvezmények a hasonló életkörülmények között lakó nem cigány lakosságot nem illetnék meg, s ez feszültséget idézhetne elő.”*³⁷ A rákövetkező évben az építésügyi miniszter javaslatát figyelembe véve a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kiadta 2014/1964. sz. határozatát a nyomortelepek megszüntetéséről, melynek immáron már nem csak a cigánytelepekre terjedt ki a hatálya. Ez a változtatás a kormányhatározat címében és szövegében is tetten érhető volt, ugyanis immáron nem a cigánytelep szó szerepelt a rendeletben, hanem a *„szociális követelményekről, meg nem felelő telep”* elnevezés, amit egyfajta gyűjtőfogalomként használtak a *„cigány- barlang- és más hasonló telepek”* jelölésére. Annak ellenére, hogy a nem cigány lakosokat is be kívántak vonni, a telepfelszámolási program indítékát továbbra is a cigány lakosság átnevelésének a szándéka határozta meg: *„A cigánylakosság helyzetének alakulásában a munkának és a letelepedésnek meghatározó szerepe van, ezért a központi és a helyi szervek részéről*

36 MNL OL M-KS-288. f. 5/1963/293. ő. e.

37 MNL OL M-KS-288. f. 5/1963/319. ő. e.

eddig tett intézkedéseken túlmenően a probléma megoldása céljából átfogó rendelkezések kiadása szükséges. Annak érdekében, hogy a cigánylakosság elkülönülése megszűnjék és társadalmunkba való beilleszkedése megtörténjék, olyan feltételeket kívánatos megteremteni, amelyek között az érintett lakások részben saját erőből, részben pedig állami támogatással – a községek (városok) építési övezeteiben lehetőség szerint szétszórta, tehát általában nem zárt telepszerűen – családi házat építhessenek.³⁸ Az imént említett rendelet kiegészítése gyanánt, titkos ügyiratként kiadásra került a 3162/1964. sz. kormányhatározat, mely a felsőbb szerveknek fogalmazott meg utasításokat, melyek közül kiemelendő, hogy az Építésügyi Minisztériumot megbízták, hogy készítsen összeírást a telepekről, valamint készítsen egy tervezetet – más szervek bevonásával – a felszámolásuk ütemére, mely során az „idegenforgalom szempontjaira” is tekintettel kellett lennie. Az összeírás során telepeknek a következőket minősítették: „A felméréshez kiadott irányelvek szerint „telep” az a lakott hely, ahol egymáshoz közel – egy telken, egy „csomóban”, egymás mellett stb. – öt, vagy ennél több olyan lakásféleség van, amelyek a legalapvetőbb lakhatási körülményeket sem biztosítják (fizikailag nem állékonyak, egészségtelenek stb., vagyis köznyelven putrik).³⁹ Az illetékes tanácsok a felmérés során a minisztérium előírásának megfelelően azt is rögzítették, hogy az adott telep külterületen, vagy belterületen helyezkedett el, az idegenforgalom milyen mértékben érintette, továbbá az épületek típusáról és az ott élők etnikai hovatartozásáról is adatokat kellett szolgáltatniuk.⁴⁰ Az 1964-ben végrehajtott felmérés rávilágított, hogy az ország területén 48966 lakásféleségben, 55425 család, 222160 személy lakott nyomortelepeken (5. sz. táblázat),⁴¹ akiknek a harminc százalékát nem cigánynak, míg a fennmaradó hetven százalékát cigánynak minősítették.⁴²

38 MNL OL XIX-A-83-b 2014/1964. (367. d.)

39 Kovács József: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása. *Város-gazdasági Tájékoztató*, 1975/5-6. 20. Egyes források szerint az 1964-es felmérés során már a négy épületből álló telepeket is összeírták. Lásd: KERTESI Gábor – KÉZDI Gábor: *A cigány népesség Magyarországon*. Dokumentációs és adattár. Socio-typo, Budapest, 1998. 122, 297., BEREY Katalin: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása. In: BEREY Katalin – HORVÁTH Ágota (szerk.): *Esély nélkül*. Vita Kiadó, Budapest, 1990. 34.

40 Uo. 36-37.

41 MNL OL XIX-A-83-b 2047/1967. (438. d.) A cigánytelepek, barlanglakások, egyéb szociális követelményeknek meg nem felelő lakások, vegyes telepek átfogó adatait Lásd BEREY Katalin: A szociális követelményeknek... I. m. 37. A cigánytelepek településszintű adatairól Lásd KERTESI Gábor – KÉZDI Gábor: *A cigány népesség*... I. m. 297-312.

42 Kovács József: A szociális követelményeknek meg... I. m. 20.

5. sz. táblázat: 1963-as 1964-es tanácsi felmérések adatai cigánytelepekről, „szociális követelményeknek meg nem felelő telepekről”⁴³

Megye	Felmérési adatok a cigánytelepeken élő lakosság lakáshelyzetének megjavítására készített tervezetthez			Az 1964-es felmérés adatai a szociális követelményeknek meg nem felelő telepekről					
	a telepen élő családok		a telepek felszámolásához szükséges házak száma	épületek száma	ebből: cigánytelepi	lakások száma	családok száma	lakosok száma	munka-viszonyban állók száma
	száma	közül egy éve megszakítás nélkül dolgozók száma							
Baranya	2867	3609	700	1467	1467	1519	1593	5017	792
Bács-Kiskun	1198	659	985	1235	1230	1408	1553	6727	739
Békés	1265	682	994	790	778	873	982	4176	239
Borsod-Abaúj-Zemplén	5904	3616	4827	3988	3832	4226	4882	23197	2585
Csongrád	537	143	520	1552	567	1748	2072	6832	851
Fejér	512	296	396	500	213	1025	922	6446	735
Győr-Sopron	443	347	276	253	188	463	517	2431	323
Hajdú-Bihar	1443	725	1217	1613	993	1705	1922	9433	836
Heves	2163	1261	1962	2121	1849	2375	2865	11985	1407
Komárom	484	380	379	471	288	765	848	3716	643
Nógrád	1685	1241	906	1586	1063	2941	3056	11952	2105
Pest	2012	1331	1442	2087	543	2362	2501	8732	1915
Somogy	2051	1580	1367	1278	1220	1287	1355	6499	604
Szabolcs-Szatmár	4524	2717	3287	2965	2953	3161	3727	17380	1139
Szolnok	2337	1250	1851	2066	2058	2508	2432	12694	1307
Tolna	1265	1154	856	981	804	1401	1480	6399	948
Vas	658	386	501	527	478	685	764	3428	455
Veszprém	585	361	491	2318	288	4268	5415	19013	4338
Zala	750	442	500	677	667	739	800	3934	311
MEGYÉK ÖSSZESEN	32683	21640	23457	28475	21479	35347	39986	169931	22276
MEGYEI JOGÚ VÁROSOK (Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged)	905	726	576	875	295	1420	1552	5860	1095
Budapest	240	n. a.	330	1498	126	12199	13887	46369	4000
ÖSSZESEN	33828	22366	24363	30839	21900	48966	55425	222160	27371

A kormányhatározatok végrehajtása érdekében az Építésügyi Minisztérium és a Pénzügyminisztérium kiadta a 2/1965. sz. együttes rendeletét, mely következetesen a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról” címet viselte. A rendelet hatálya a „cigány-, barlang- és más hasonló lakásokból álló telepekre” terjedt ki, valamint ismételten rögzítésre került, hogy azok teljes megszüntetését a 15 éves lakásfejlesztési terv keretében irányozták elő. A rendelet mindenekelőtt előírta a tanácsi szervezeteknek, vállalatoknak, hogy segítség a telepi lakosság munkához jutását, mivel annak hiányában eleve nem vehettek részt a CS-lakás programban. Sokadszorra is rögzítésre került az az elv, melyet a Politikai Bizottság határozottan képviselt, hogy kizárólag azon

43 MNL OL M-KS-288. f. 5/1963/319. ő. e., MNL OL XIX-A-83-b 2047/1967. (438. d.)

GALÉRIA

cigány lakosokat lehetett támogatni, akik állandó munkaviszonnyal rendelkeztek.⁴⁴ Így a telep felszámolási programnak a cigány lakosság lakhatási helyzetének a javításán és a kényszerasszimiláció elősegítésén túl azt a szerepet is szánták, hogy ösztönzőleg hasson a cigány lakosság munkavállalására. Ebből kifolyólag a CS-lakás programba a nyomortelepeken élők egy jelentős része nem tudott bekapcsolódni, ami nem érthette váratlanul a program megalkotóit, hiszen a korábbi évek felmérései erről a kérdéstről is tartalmaztak adatokat. Különböző megyei adatok is rendelkezésre állhattak, melyek szintén az imént említett problémát támasztották alá, igaz jelentős eltérést lehetett tapasztalni az egyes megyék, járások és városok között e téren.⁴⁵ A telep felszámolási programban az idős és tartósan beteg emberek egyáltalán nem vehettek részt mivel nekik még lehetőségük sem volt munkaviszonyt létesíteni a jövőben. A CS-lakás programban részt venni szándékozóknak a legalább két éves folyamatos munkaviszonyon túl további számos feltételnek kellett eleget tennie. A rendelet hatálya alá tartozó telepen kellett laknia, valamint az illetékes tanács kijelölte a programban való részvételre, havi átlagkeresete meg kellett, hogy haladja az ezer forintot, házhellyel, továbbá az építési költségek tíz százalékával szükségeltetett rendelkeznie. A rendelet ezen pontjai újabb problémákat vetettek fel, egyrészt a tanácsok egyéni elbírálásához kötötték azt, hogy

44 MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ö. e., MNL OL M-KS-288. f. 5/1963/293. ö. e.

45 FÜZES Miklós – MÁRFI Attila – ROZS András – VÖRÖS Huba (szerk.): *Dokumentumok a baranyai...* I. m. 34., KERESKÉNYINÉ CSEH Edit (szerk.): *Források a Békés megyei...* I. m. 232., HAJNÁCZKY Tamás: A pártállam cigánypolitikájának végrehajtása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: BALI János (szerk.): *Cigányvilágok a Kárpát-medencében*. Cigány néprajzi tanulmányok 17. Magyar Néprajzi Társaság – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Intézet, Budapest, 2017. 109-110.

ki vehet részt a CS-lakás programban, másrészt az építési költségek tíz százalékát feltételezhetően a sokgyermekes családok nem, vagy csak hosszabb idő alatt tudták előteremteni. Vagyis az adott tanácsnál bejáratosabb cigány lakos, vagy akinek kevesebb gyermeke volt feltételezhetően előnyt élvezett másokhoz képest. Egyúttal fontos kiemelni, azt a kritériumot is, mely szerint csak a rendelet hatálya alá tartozó telepek lakói számíthattak támogatásra. A hivatalos irányelv szerint egy telep legalább öt épület együtteséből állt, vagyis a kisebb telepek lakói szintén nem vehettek részt a CS-lakás programban. Amennyiben az előírásoknak megfelelt az igénylő abban az esetben az adott tanács az állami földekből, vagy kisajátítás útján 100-150 négyszögöl nagyságú telket juttatott a telepi lakos részére, míg az Építésügyi Minisztérium ingyenesen, a tanácsi szervek útján műszaki tervet, illetve költségvetést bocsátott rendelkezésére. Az Országos Takarékpénztár pedig legfeljebb 65 ezer forint erejéig adhatott kamatmentes hitelt, melyet harminc év alatt kellett visszafizetnie az igénylőnek. A felvett hitel összegét jelentősen csökkentették, amennyiben az építkező folyamatos munkaviszonnyal rendelkezett, öt év esetén ötezer, 10 év esetén nyolcezer, míg 15 év esetén tizenkétezer forinttal.⁴⁶ Az imént említettek mögött feltételezhetően szintén az a felsőbb irányelv munkált, mely szerint csak a rendszeresen dolgozókat szükséges támogatni. Egyúttal a további kedvezmények feltételezhetően az átnevelés tartósságát is kívánták szolgálni. Vagyis a telepfelszámolási program valamennyi szintjén érvényesült ez az elv; a CS-lakás programba való részvételre kérelmezőknél és a bekerülteknél egyaránt.

Az idegenforgalom és a nyugati sajtó elől elrejtendő „kiemelt telepek”

Az Építésügyi Minisztérium közel két év elteltével már értékelte a 2/1965. sz. ÉM-PM együttes rendelet végrehajtásának a tapasztalatait, mely során azzal kellett szembesülnie, hogy a határozat számos ponton módosításra szorult. Mindenekelőtt felszínre bukkott, hogy a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepeket” korántsem fogják felszámolni a 15 éves lakásfejlesztési terv hátralevő időszakában: *„A jelenleg biztosítható lehetőségek mellett a telepek felszámolása évtizedekre elhúzódhat. Azt a körülményt is figyelembe véve, hogy a telepeken élő, elsősorban a cigánycsaládok természetes szaporodása igen nagymértékű – óvatos becléssel is évente 1,5 % –, a jelenlegi ütem mellett biztosítható lakások nagy részét már a várható új igények is kimerítenék.”*⁴⁷ Sőt a jelentés arra is felhívta a figyelmet, hogy a rendelet hatálya alá nem tartozó, azaz ötnél kevesebb a legalapvetőbb lakhatási körülményeket sem biztosító építmények megszüntetéséhez szükséges kereteket nem is vették számításba. Azonban nemcsak az előirányzott keretek elégtelensége jelentette a nehézséget, hanem arra is fényderült, hogy a telepi lakosok jelentős része több szempontból sem tudott eleget tenni a CS-lakás program által megkövetelt feltételeknek. Egyrészt sokan idényjellegű, vagy alkalmi munkából biztosították a megélhetésüket, melyből kifolyólag keresetük nem érte el az előírt minimumot, továbbá nem tudtak legalább két éves folyamatos munkaviszonyt felmutatni. Az imént említett probléma rávilágított arra is, hogy a pártállam kettős célkitűzése,

46 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1965. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 368-371.

47 MNL OL XIX-A-83-b 2047/1967. (438. d.)

a telepek mihamarabbi és teljes felszámolása kizárólag a rendszeresen dolgozók bevonásával, egyidejűleg lehetetlennek tűnt: „Az akció során általában egyes, a feltételekkel már rendelkező családok jutnak lakáshoz, más-más telepekről. Ilyen módon teljesül ugyan azaz alapvető politikai, nevelési érdek, hogy a dolgozabb, törekvőbb réteg kerül jobb lakáshelyzetbe, azonban a telepek teljes felszámolására így nem igen kerülhet sor [...] nehézséget fog jelenteni a kölcsönnyújtási feltételekkel, munkaviszonnyal nem rendelkezők, vagy csak időszaki munkával foglalkozók, a betegek, idősek, büntetett előéletűek lakáskérdésének a megoldása.”⁴⁸ Azoknak a családoknak, akik ugyan rendelkeztek az előírt feltételekkel és részt is vettek a CS-lakás programban sem oldódott meg minden esetben a lakhatási problémája, mivel a szűkös anyagi helyzetükből fakadóan döntően csupán „ideiglenes, szociális követelményeknek meg nem felelő építményt” tudtak felépíteni. Az imént említett nehézségeket nagyrészt háttérbe szorította a szocialista Magyarország külföldi megítélésének a fontossága, vagyis az idegenforgalom által érintett helyekről voltaképpen azonnal el akarták tüntetni a magyarországi mélyszegénység szembeötlő bizonyítékait: „Az ország növekvő idegenforgalma, az ezzel kapcsolatos politikai érdek sok esetben mégis azt kívánja, hogy a kormányhatározat ilyen értelmű rendelkezésének megfelelően a városok belterületén, üdülőkörzetekben, főközelekedési útvonalak és vasútvonalak mentén fekvő telepek teljes felszámolását soron kívüli feladatnak tekintsük, abiztosítható erőforrások egy részét erre összpontosítsuk.”⁴⁹

Az idegenforgalom figyelembevételének elsődlegességét a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány a 2047/1967. sz. határozatával jóváhagyta, egyúttal leszögezte, hogy a telep felszámolás azért nem a tervezettek szerint halad, mert az „elsősorban nevelő jellegű feltételeknek” a telepi lakosok nagyrészt „szemléletük” miatt nem tudnak eleget tenni. A rendelet létrehozta a „kiemelt” és a „nem kiemelt” telep kategóriáját (6. sz. táblázat), valamint számos intézkedést helyezett kilátásba az előbbieket mihamarabbi megszüntetésének az érdekében, melyek közül mindenekelőtt kiemelendő az erőforrások megosztása a két kategória között: „A kiemelten kezelendő telepek gyorsított ütemű, teljes felszámolására kell fordítani a rendelkezésre álló, illetőleg biztosítandó valamennyi erőforrás több mint felét.”⁵⁰ Vagyis az elkövetkező években a mindössze 86 „kiemelt telep” lakó kevesebb mint háromezer család számára ugyanannyi, vagy több CS-lakás keretet kívántak biztosítani, mint a fennmaradó közel ötvenháromezer családnak. Sőt az azonnali felszámolásra kijelölt nyomortelepek lakói esetében a Pénzügyminiszter a helyi tanács javaslatára eltekinthetett a feltételek teljesítésétől. Ezzel az intézkedéssel a gyorsított megszüntetésre kijelölt telepen élők némi előnyre tettek szert, holott eleve élhetőbb feltételeket biztosítottak a „kiemelt telepek” mivel azok a települések belterületén, vagy azokhoz közel helyezkedtek el. Az általános jellegű problémák enyhítése érdekében is tettek lépéseket, mégpedig a feltételeken némi könnyítést eszközöltek. Az előírt két éves folyamatos munkaviszonyt lecsökkentették egy évre, valamint lehetővé tették a CS-lakás programban való részvételt az idényjellegű, vagy az iparengedéllyel űzött iparos és kereskedelmi munkából élőknek is, amennyiben havi jövedelmük elérte az ezer forintot.⁵¹ Végezetül titkos ügyiratként kiadták a 3254/1967. sz. kormány-

48 MNL OL XIX-A-83-b 2047/1967. (438. d.)

49 MNL OL XIX-A-83-b 2047/1967. (438. d.)

50 MNL OL XIX-A-83-b 2047/1967. (438. d.)

51 Az illetékes minisztériumok rövidesen módosították is a kormányhatározatnak megfelelően a 2/1965. ÉM-PM sz. együttes rendeletet a 2/1968. ÉVM-PM sz. együttes rendelettel. In:

határozatot a fentebb említett határozat kiegészítése gyanánt, mellyel lehetővé tették a „kiemelt telepek” esetében a karhatalom bevetését a telepfelszámolás meggyorsítása érdekében: „Kivételes esetekben a rendőrség szervei a tanácsi szervek kérésére a települások lakosok településen belüli vagy kívüli áttelepítéséhez, illetőleg visszatelepítéséhez bocsásanak karhatalmat rendelkezésre.”⁵²

6. sz. táblázat: A teljes felszámolásra gyorsított ütemben előirányzott telepekre vonatkozó adatok⁵³

Tanácsok	Telepek száma	Családok (lakások) száma	Megfelelő munkaviszonnyal rendelkező lakosok száma
Baranya + Pécs	3	27	17
Bács-Kiskun	3	111	1
Békés	2	229	58
Borsod-Abaúj-Zemplén + Miskolc	8	311	207
Csongrád + Szeged	3	255	103
Fejér	-	-	-
Győr-Sopron + Győr	2	39	29
Hajdú-Bihar + Debrecen	3	297	115
Heves	5	127	60
Komárom	7	111	85
Nógrád	5	105	7
Pest	10	175	30
Somogy	7	150	39
Szabolcs-Szatmár	4	116	39
Szolnok	4	177	20
Tolna	4	74	74
Vas	2	111	78
Veszprém	4	136	117
Zala	6	46	20
MEGYÉK + MEGYEI JOGÚ VÁROSOK	82	2597	1099
ÖSSZESEN			
Budapest	4	300	50
TANÁCSOK ÖSSZESEN	86	2897	1149

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1968 szeptemberében vitatta meg az 1961-es párthatározatnak, valamint az annak eredőjeként fogant intézkedések végrehajtásának a tapasztalatait. Az előterjesztés szerint az elmúlt évek döntően a „telepek felszámolásával kapcsolatos felmérő és előkészítő munka” jegyében zajlottak, ebből kifolyólag a „munka súlypontja” az érintett tanácsoknál a művelődésügyi osztályoktól az építésügyi osztályokhoz került át. Az 1965-től 1967-ig terjedő időszakban 2170 házat

2/1968. (I. 11.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendeletmódosításáról és kiegészítéséről. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 334-335.

52 MNL OL XIX-A-83-b 3254/1967. (429. d.)

53 MNL OL XIX-A-83-b 3254/1967. (429. d.)

építettek fel a CS-lakás program keretein belül. Árvízkárosultság címén juttatott kedvezményes kölcsönrel,⁵⁴ illetve bérlakás és szövetkezeti lakás kiutalásával további 460 családnak biztosítottak élhetőbb körülményeket. Fontos megemlíteni, hogy a jelentés arra is kitért, hogy a fenti módokon juttatott házaknak csupán felét kapták a cigány lakosok, holott az 1964-es telepelmérés szerint jelentősen többen laktak „szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken”, mint a nem cigányok. Azonban az imént részletezett eredmények vajmi kevés okot adtak a bizakodásra melyet az APB is nyíltan beismert: „A pontos felmérések szerint jóval több lakást kell felépíteni, mint azt az előzetes becslések jelezték [...] a jelenlegi ütem, vagyis az évi 800 lakás építése mellett 70 év kellene a telepek felszámolásához, ha az időközbeni népszaporulatot figyelmen kívül hagyjuk. A jelenleg épülő lakások csupán a természetes szaporulat igényeit ellensúlyozzák.”⁵⁵ A „kiemelt telepek” kérdése újfent terítékre került, az Agitációs és Propaganda Bizottság beszámolójában ugyan nem vitatta el a telepelszámolási program nevelési célzatát azonban leszögezte, hogy a „idegenforgalmi szempont” legalább annyira fontos, mint a korábban lefektetett alapelv. A továbbra is fennálló ideológiai szempontok között húzódozó feszültség feloldása érdekében egy javaslattal elő is állt: „Az akció eredeti célkitűzésének, nevelő hatásának, mozgósító erejének a megtartása érdekében szükséges lenne kettéválasztani az egyedi igények támogatását a tömegesen, válogatás nélkül áthelyezni szükséges telepi lakosok ügyeitől.”⁵⁶ Tekintettel arra, hogy a cigánytelepek teljes felszámolása még több évtizedig vártni fog magára, ezért a nyomortelepek közegészségügyi helyzetének a javítása elodázhatatlanná vált. A nyomortelepekről az 1961-es párthatározathoz hasonlóan csak lesújtóan tudtak nyilatkozni, holott azóta majdnem egy évtized telt el. A korábbi utasítások, melyek szerint a telepeken WC-ket, szeméttárolókat szükséges építenie a helyi tanácsoknak, rendre elsikkadtak: „Rossz a vízellátás, nincs árnyékszék, szennyezett, rendezetlen a telepek környéke, a személyi tisztaságnak sokszor minimális lehetősége sincs, emiatt sok a fertőző megbetegedés.”⁵⁷ A jelentés zárásaként az APB a „probléma sokoldalúságára” hivatkozva elrendelte, hogy hozzanak létre egy koordinációs bizottságot⁵⁸ az illetékes minisztériumok és szervek ez

54 Egyre elterjedtebbé vált, hogy sok tanács a cigánytelepeket árvíz, vagy belvíz károsultság címén juttatott kedvezményes kölcsön segítségével számolta fel. Ebben az esetben nem kellett a CS-lakás programhoz hasonló feltételeket teljesítenie az érintetteknek, így a nyomortelepen élő összes család részesülhetett hitelben és egyszerre bele tudott fogni az építkezésbe. 1969-ben az illetékes minisztériumok kiadták a későbbiekben többször módosított 7/1969. sz. együttes rendeletet, melyben rögzítették az árvízkárosultaknak juttatható hitel feltételeit, összegét és visszafizetésének mikéntjét. A 1019/1970. sz. kormányhatározat hivatalosan is rögzítette, hogy ezt a lehetőséget fel lehet használni a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolására”. In: BEREY Katalin: A szociális követelményeknek... I. m. 45., KOZÁKNÉ KESZEI Veronika: *Cigánypolitika Magyarországon*. Elmélet és gyakorlat az 1960-as évek elejétől a 90-es évekig. Romológiai Kutatóintézet közleményei 5. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2001. 100., 28/1982. (X. 7.) ÉVM-PM számú együttes rendelet az árvíz és belvíz által megromgált, személyi tulajdonban álló épületek helyreállításáról, illetőleg újjáépítéséről szóló/1969. (III. 22.) ÉVM-PM számú együttes rendelet módosításáról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1982. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 682.

55 MNL OL M-KS-288. f. 41/1968/100. ő. e.

56 MNL OL M-KS-288. f. 41/1968/100. ő. e.

57 MNL OL M-KS-288. f. 41/1968/100. ő. e.

58 A Tárcaközi Koordinációs Bizottsága (TKB) titkárai: Zagya Imre (1968-1977) és Kozákné

GALÉRIA

irányú munkájának az összehangolása érdekében, mivel a Művelődésügyi Minisztérium nem tudta kellőképpen ellátni ezt a feladatot. A Tárcaközi Koordinációs Bizottságba az Építési és Városfejlesztési Minisztériumnak is képviseltetnie kellett magát, továbbá előírta neki az APB, hogy tegyen javaslatot arra, hogy a „*kiemelt telepeket*” milyen forrásokból lehetne még felszámolni a CS-lakás programon kívül, illetve a keretszámok további emelését is elengedhetetlennek tartotta.⁵⁹

Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium egy terjedelmesebb jelentést készített a nyomortelepek helyzetéről, melyben az APB által is ismert problémákon túl újabbak kerültek felszínre. A CS-lakás program kevesebb mint öt éves fennállása alatt a nehézségek csak tovább sokasodtak, mivel az építési költségek folyamatosan emelkedtek, amit nem követett a felvehető hitel összegének az emelkedése. Ebből kifolyólag a telepi lakosoknak nagyobb kezdő önrésszel kellett rendelkezniük, mely hétezerrel tíz-tizenkétezer

Keszei Veronika (1977-1988). A TKB mintájára megyei, helyenként járási és városi koordinációs bizottságokat is létrehozta. A Bizottság munkájáról egykori titkára viszonylag részletesen számolt, melyek közül kiemelendő, hogy folyamatosan nyomon követte a „*szociális követelményeknek meg nem felelő telepek*” felszámolásának a menetét, melyről minden évben beszámoltatta az Építési és Városfejlesztési Minisztériumot. Az ÉVM más minisztériumoktól eltérően kiemelten foglalkozott a cigányság helyzetével, mely abból is látszott, hogy külön felelőst neveztek ki az ügyek intézésére, valamint a TKB-val való kapcsolattartásra. In: KOZÁKNÉ KESZEI Veronika: *Cigánypolitika Magyarországon...* I. m. 26-31., BEREY Katalin: *A szociális követelményeknek...* I. m. 70., BENCSIK István: *A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig.* ELTE BTK Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézete, Budapest, 1988. 14., HAJNÁČKY Tamás: *A pártállam cigánypolitikájának végrehajtása...* I. m. 87.

59 MNL OL M-KS-288. f. 41/1968/100. ő. e.

forintra emelkedett, valamint a felvehető hitel összege és az építkezés költsége közötti különbözetet sokan már végképp nem tudták előteremteni. Az is nyilvánvalóvá vált a pártállam felső vezetése előtt, hogy a felépült házak sem jelentenek érdemi előrelépést sok család esetében: „Az egy szoba-konyhából álló ház a nagycsaládok számára nem megfelelő. Az új lakás legfeljebb műszakilag biztosított jobb minőséget, de az alapvető szociális és lakáskörülményekben nem változtat.”⁶⁰ A 2/1965. ÉM-PM sz. együttes rendelet ugyan lehetővé tette, hogy több szobás lakást építsenek, azonban a többletköltség az igénylőt terhelte, ami egy nyomortelepen élő több gyermekes család esetében feltételezhetően szóba sem jöhetett. A CS-lakás keretből történő lakásvásárlás lehetősége sem hozott sokkal kedvezőbb eredményeket, ebben az esetben szintúgy jelentős különbség feszült az OTP által biztosított kölcsön és az eladásra kínált házak értéke között: „A lakásvásárlásra fordítható 40 000 Ft nagyságú állami kölcsön eltérően ugyan de több megyében nem teszi lehetővé műszakilag elfogadható, meglévő lakóház (telek, kerítés, kút stb.) megvásárlását. A vásárlással történő lakásbiztosítás a tanácsok részéről kedvelt formája a telepek felszámolásának. Egyre lehetetlenebbé válik azonban e megoldás, mert vagy az ezen összegért kapható lakás nem kielégítő minőségű, vagy a megfelelő műszaki állapotú lakás csak magasabb áron vásárolható meg.”⁶¹ A telepfelszámolás ütemét az is hátráltatta, hogy egy cigánytelepi épületben sokszor több család is lakott, amennyiben az egyik családnak sikerült is házat építenie, vagy vásárolnia magának a másik család miatt még mindig nem kerülhetett lebontásra az épület. A telepeken az idős és beteg emberek helyzete pedig egyenesen kilátástalanná vált, egyrészt mivel a CS-lakás programban való részvételük eleve esélytelen volt, másrészt lakáskiutalásban csak elenyésző számban részesültek és a szociális otthonokba sem vették fel őket. E téren az ÉVM teljesen tanácstalannak tűnt a jelentésben, azonban a következőket hozzáfűzte a kérdéshez: „A kiemelt telepeken mégis egyre inkább előtérbe kerül ennek a feladatnak a megoldása is.”⁶² Fontos kiemelni, hogy a beszámoló egy külön fejezet erejéig foglalkozott a nógrádi bányászkolóniák helyzetével, ahol idős, rokkant, nyugdíjas emberek laktak, akik önerőből nem tudtak részt venni a CS-lakás programban, ezért lakáshelyzetük megoldását állami költségvetésből kívánták fedezni. Az imént említett probléma már többször papírra került a jelentésekben azonban általános megoldás nem született rá, erre a kivételszámba menő esetre is csak azért kerülhetett sor, mert a hatalom „erkölcsileg feddhetetlennek barakklakónak” nyilvánította az elaggott bányászokat.⁶³

Az ÉVM jelentését a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elfogadta és kiadta a 2019/1969. sz. határozatát, mellyel növelte már a rákövetkező évben a keretszámokat, illetve indokolt esetben hetvenötezer forintra emelte a felvehető hitel összegét.⁶⁴ Továbbá a kormányhatározat két esetben lehetővé tette a nem telepi lakosok

60 MNL OL XIX-A-83-b 2019/1969. (494. d.)

61 MNL OL XIX-A-83-b 2019/1969. (494. d.)

62 MNL OL XIX-A-83-b 2019/1969. (494. d.)

63 MNL OL XIX-A-83-b 2019/1969. (494. d.)

64 A kormányhatározat eredőjeként a 2/1965. ÉM-PM sz. együttes rendeleten újabb módosításokat hajtottak végre a 18/1969. ÉM-PM sz. együttes rendelet kiadásával. In: 18/1969. (XI. 16.) ÉM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet újabb módosításáról és kiegészítéséről. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1969. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 406.

bekapcsolódását a CS-lakás programba: „A Kormány egyetért azzal hogy a telepek felszámolásának gyorsítása érdekében a kedvezményes hitellel történő lakásépítésben való részvételt olyan, nem telepi lakosok részére is lehetővé kell tenni, akik a lakásépítés nagyobb terheit vállalni nem képes telepi családok számára a meglévő, régi lakásaikat átadják, és az új lakások megépítését, illetőleg annak terheit magukra vállalják. [...] A Kormány felhatalmazza a megyei (megyei jogú városi, fővárosi) tanácsok végrehajtó bizottságának elnökét, hogy a rendelkezésre bocsátott keretek 5 %-a erejéig kivételes esetben olyan szociális követelményeknek meg nem felelő lakásban élő dolgozók részére is nyújtsanak lakásépítéshez támogatást, akik nem a nyilvántartásba vett telepeken élnek, illetve már a korábbi években maguk erejéből megkísérelték a telepről való elköltözést, de lakásproblémájuk, életkörülményeik végleges rendezéséhez feltétlenül indokolt részükre kedvezményes hitelt biztosítani.”⁶⁵ Az első lehetőség az építkezéshez szükséges feltételekkel nem rendelkező telepi lakosok, míg a másik a nem telepen, de hasonló körülmények között élők problémáit kívánta orvosolni. Végezetül a nógrádi bányászkolóniák helyzetéről sem feledkezett meg a kormányhatározat, „kiemelt telepnek” lettek nyilvánítva és a következő tervidőszakban több száz ház építését helyezték kilátásba. Az imént említett intézkedés ezen a szinten egészen egyedi esetnek számított, mivel ilyen léptékű kérdésekkel nemigen foglalkoztak országos határozatokban.⁶⁶

Amikor a demokratikus ellenzék kivonult a cigánytelepekre a Minisztertanács megbízásából

A pártállam 1968-ban, az Agitációs és Propaganda Bizottság ülésén nyilvánította ki első ízben azon igényét, hogy az MTA Szociológiai Kutató Intézete készítsen egy átfogó felmérést a cigányság helyzetéről.⁶⁷ A vizsgálat ösztönzésében az húzódozott, hogy a magyarországi cigányság viszonyairól átfogó képpel és az 1961-es párthatározat végrehajtásának következményeiről mélyreható, az egész országra kiterjedő adatokkal nem rendelkeztek.⁶⁸ Az adott korszakban csekély számban ugyan készültek apróbb kutatások olykor a hatalom megbízásából,⁶⁹ azonban ezekre szintúgy nem tudtak teljes körű-

65 MNL OL XIX-A-83-b 2019/1969. (494. d.)

66 MNL OL XIX-A-83-b 2019/1969. (494. d.)

67 MNL OL M-KS-288. f. 41/1968/100. ő. e.

68 A TKB titkára, Zagyva Imre a következőket fogalmazta meg a kutatás szükségességéről: „Mindazok, akik ezzel a témával foglalkoztak, arra a következtetésre jutottak, hogy az információk és tapasztalatok, amelyeket mi szerzünk a munkánk során, szükségesek, jelentősek, de nem elégségesek és eszünkbe jutott az Akadémia Kutatócsoportja, nyilván olyan emberekkel dolgozik, akik képesek lesznek majd olyan felmérést készíteni, amely bennünket a realitások megismeréséhez közelebb visz.” In: BEREY Katalin: A szociális követelményeknek... I. m. 50. A Kemény-féle vizsgálat egyik kutatója a következőképpen számolt a felmérés elrendelésének háttéréről: „A cigányságról nem tudtak semmit. Ugyanakkor főnnállt az a törekvés, hogy a cigányokat mind munkaerő-tartaléksereget mozgósítsák, és valahogy bevonják az extenzív iparosításba. Kellott már valamit tudni róluk. És akkor a Minisztertanács Tanácsügyi Hivatalának a kezdeményezésére indult el ez a vizsgálat.” In: DIÓSI Ágnes: A cigányság ügye a demokratikus ellenzék történetében. Interjú Havas Gáborral. *Esély*, 1999/6. 84.

69 1969-ben a TIT Szociológiai és Néprajzi Csoportja által szervezett konferencián „A cigánykutatás helyzete külföldön és Magyarországon” címmel előadást tartott az egyik kutató, mely-

en hagyatkozni, mint a tanácsi beszámolókra, vagy az Építésügyi Minisztérium 1964-es felmérésére. Végül a Minisztertanács Tanácsi Hivatala kérte fel az Intézetet, ahol a kutatás vezetésével Kemény Istvánt bízták meg, aki rögvest neki is kezdett a vizsgálatban részt venni szándékozók felkereséséhez, melyből a későbbiekben egy szeminárium nőtte ki magát az Intézet falai között.⁷⁰ A kutatás valamennyi résztvevőjének egy-egy megyét önállóan kellett felkeresnie, ahol több hónapig kérdőíveket töltött ki, valamint interjúkat készített, csupán egy lista állt a rendelkezésükre, hogy hol élnek nagyobb számban cigányok. A vizsgálat annak ellenére, hogy a pártállam megbízatásából készült korántsem zajlott le bonyodalmaktól mentesen: „*Nekem ebben a kutatásban a legmeghatározóbb élményem az volt, hogy bárhová mentem egy cigány telepre, két percen belül megjelent a rendőrség. Engem számtalanszor igazoltattak, olyan is volt, hogy letartóztattak, bevitték a siklósi határőrlaktanyába, és ott kellett töltenem egy éjszakát. Hiába volt megbízólevelem, azt mondták, az nem ér semmit. De hogy milyen fantasztikus mértékben ellenőrzés alatt tartja a rendőrség a cigányokat, a cigány közösségeket, és hogy milyen kemény rendőri elnyomás nehezedik rájuk, azaz egyik alapvető élmény volt számomra. Azt is érzékeltem, hogy minden telepen van egy vamzer, egy beépített segédrendőr vagy besúgó, akinek révén ellenőrzés alatt tartják a telepet, és például amikor én megjelentem, akkor ez a besúgó gondoskodott róla, hogy két percen belül ott legyenek a rendőrök, és ellenőrizték, hogy jogosan vagyok-e ott.*”⁷¹ Azonban a karhatalommal nemcsak a helyi szinten gyűlt meg a baja a kutatóknak; hanem a Belügyminisztérium is árgus szemekkel figyelte őket mindazon túl, hogy az Intézet vezetője anyagaikat rendszeresen eljuttatta a BM-nek;⁷² a Kemény István által szervezett szemináriumot a Szociológiai Kutató Intézetből száműzték a magánlakások rejtekébe, míg vezetőjét rövidesen ellehetetlenítették, melyből az egyedüli kiutat az emigráció jelentette számára. Ugyan a kutatás zárótanulmányát Kemény István még megírta, azonban, az 1976-ban megjelent kötet szerkesztését és a tanulmányok válogatását már nem ő végezte el. Ebből kifolyólag az 1971-es kutatás során készült írások egy része nem kerülhetett abban az

ben a hazai cigány vizsgálatok bemutatását túl, egyúttal azok lehetetlen helyzetét is taglalta: „*Tehát van cigánykutatás! Úgy látszik, mind Nyugaton, mind a szocialista országokban fontosnak, hasznosnak tartják... amikor ezt elmondom, bizony odaérem a kérdőjelet. Magyarországon mi van? Tudom van nagyon sok lelkesedés. Tudom van sok íróasztalban fekvő munka, de sokak panaszából és a saját bosszúságomból tudom azt is, hogy ezzel nem hogy pénzt nem lehet szerezni, de ha az ember publikálni tud, akkor is külföldön. Magyarországon cikket nem lehet elhelyezni. Van egy-két tiszteletreméltó kivétel de kevés. Egy folyóiratunk talán két éve közölt egy ilyen cikket. Erre hivatkozva azután sem tavaly, sem idén nem fogadtak el újat. Most alighanem megjelenik egy könyvismertetés, de ezzel megint egy-két évre telítve van a piac. Tehát nincs megoldva a kérdés annak ellenére, hogy úgy tudom, a Tudományos Akadémiánál fekszik egy javaslat – ha jól tájékozódtam, kétszer is megtették – egy külön csoport létrehozására, vagy legalább valamilyen pénzügyi fedezet biztosítására.*” In: Jegyzőkönyv a TIT Szociológiai és Néprajzi Csoportjának cigánykutatással foglalkozó 1969. június 8-i konferenciájáról. 20. Megtalálható a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtárában, 4-6218.

70 CSIZMADIA Ervin: Megfelezett élet. Beszélgetés Kemény István szociológussal. *Kritika*, 1990/10. 25., SOLTÉSZ Márton: *Csalog Zsolt*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2015. 56-57.

71 DIÓSI Ágnes: A cigányság ügye a demokratikus... I. m. 84.

72 DARÓCZI Ágnes: „*Kaptam a romáktól emberi gazdagságot...*” Csalog Zsolttal Daróczi Ágnes beszélget. *Beszélő*, 1997/10. 38.

időszakban a nyilvánosság elé.⁷³A cigány vizsgálatnak erről a viszontagságos időszakáról és a kutatók kétségeiről, vívódásáról érzékletesen adnak számot a következőkben idézett sorok: „A valóságban egy eldugott, nyilvánosságnak nem szánt kiadványban a Kemény Pista-féle gárda megírta a tapasztalatoknak egy részét, aztán utána a BM szétkergette az egész kutatást a befejezése előtt. De egyáltalán mindvégig ott volt előttünk a kutató dilemmája, hogy szabad-e egy diktatúra számára adatokat szolgáltatni, hiszen nem tudhatom, hogy mire fogja felhasználni.[...] Tehát ez okozta az ijedelmet, hogy szándékainknak megfelelően alakulnak-e a dolgok, amikor ezt a kutatást bejezzük vagy pedig hülye balekok vagyunk, akik itt a jó szándékuk révén hozzásegítik a hóhért a tökéletesebb munkához.”⁷⁴

A Kemény István nevével fémjelzett kutatás nemcsak a cigányság általános lakhatási helyzetére derített fényt (7. sz. táblázat), hanem komoly adalékokkal szolgált a cigánytelepek világáról, valamint a pártállam telepfelszámolási programjának addigi kifutásáról, a cigány közösségekre gyakorolt hatásáról. Mindenekelőtt fontos megemlíteni a vizsgálat talán legfontosabb következtetését, mely felhívta a figyelmet arra, hogy a cigányságot érintő különböző területeket nem lehet külön-külön kezelni, hanem azok együttes orvoslása szükséges: „Gyakorlatból származó példák a bizonyítékai annak, hogy egyetlen tényező változása – gondoljunk csak a cigányok lakáshoz juttatására – a legritkább esetben elegendő az integrálódáshoz, sőt gyakran a korábbi életfeltételekhez kapcsolódó normák továbbélése – gyakran rendkívül torz továbbélése – azt eredményezi, hogy nő, vagy újratermelődik a nem cigány környezet egyébként is meglévő előítélete, s ezzel további feszültségforrások keletkeznek, s ez óhatatlanul a hatóságok munkájának további nehezédesét vagy kudarcát is jelentik. Az integrálódás szempontjából jelentős tényezők szoros kapcsolatban vannak egymással.”⁷⁵

73 DIÓSI Ágnes: A cigányság ügye a demokratikus... I. m. 85. Molnár Gyula Pest és Vas megyei, Törzsök Erika Komárom megyei és Lakatos Menyhért Somogy megyei esettanulmányai nem kerültek be a kötetbe. Havas Gábor Baranya megyei kutatási eredményeinek egy része csak néhány évvel később láttak napvilágot. Lásd: HAVAS Gábor: A Baranya megyei teknővájó cigányok. In: Andor Mihály (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1982. 61. Továbbá Csalog Zsolt számos interjút, melyet a Kilenc cigány című kötetében közölt, még az 1971-es vizsgálat során készített. Továbbá Matolay Magdolna Mária cigánytelepekkel kapcsolatos vizsgálatának egy részét szintén az említett kutatás során végezte el. Lásd: DARÓCZI Ágnes: „Kaptam a romáktól... I. m. 39., CSALOG Zsolt: *Kilenc cigány*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1976., MATOLAY Mária Magdolna: A délkelet-dunántúli cigányság építkezése és lakáshasználata. *Studia Minoritatum* 3. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2001. 5.

74 DARÓCZI Ágnes: „Kaptam a romáktól... I. m. 38.

75 PALKOVICS Éva: Előszó. In: Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor (szerk.): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1976. 6.

7. sz. táblázat: Az 1971-es Kemény-féle vizsgálat főbb lakhatással kapcsolatos adatai⁷⁶

Az egy lakásban lakók átlagos száma		5,6
Országos viszonylatban a cigány lakások százalékos megoszlása az egy szobában lakó családok száma szerint	1 család	71,8
	2 család	19,2
	3 család	7,3
	3-nál több család	1,7
A cigány népesség százalékos megoszlása a település jellege szerint	telepen lakók	65,8
	nem telepen lakók	34,2
A cigány lakások százalékos megoszlása fekvésük szerint a nem cigány településhez képest	távol	18,0
	szélén	36,9
	benn	45,1
A cigány lakóépületek alapozása és falazata, százalékos megoszlás	tégla, beton, kő, panel	33,0
	vályog, alapozással	15,3
	vályog, alapozás nélkül	51,7
Villannyal való ellátottság, százalékos megoszlás	van	79,0
	nincs	21,0
A cigány lakások százalékos megoszlása tetőfedésük szerint	cserép, pala, lemez	77,7
	zsindely	1,2
	nád, szalma	21,1
A cigány lakosok százalékos megoszlása a lakószobák padozata alapján	föld	60,9
	kő	13,8
	padló	20,0
	parketta	4,1
	linóleum	1,2
A lakóépületek vízzel való ellátottsága, százalékos megoszlás	vízvezeték	8,1
	kút az épület telkén	16,4
	kút 100 m-nél közelebb	36,7
	kút 100m-en túl	38,8
A cigány lakások százalékos megoszlása ivóvíz szerint	artézi kút	49,3
	jó kút	34,9
	egészségtelen víz	15,8
A cigány lakások százalékos megoszlása az árnyékszék jellege szerint	WC a lakásban	2,8
	WC a lakáson kívül	4,1
	árnyékszék	60,9
	semmi	32,2

A vizsgálat során a cigányok által lakott nyomortelepeket aszerint csoportosították, hogy azok „spontán” kialakult azaz „hagyományos telepek” vagy „hatósági kezdeményezésre” létrejött úgynevezett „új telepek” voltak. Az előbbi kategóriába sorolt telepek sokszor a település szélén, vagy attól akár 4-5 kilométeres távolságra helyezkedtek el. Az sem számított kivételesnek, ha egy nyomortelep a település belterületén feküdt, melynek hátterében az állt, hogy korábban a község, vagy a város szélén, olykor távolabb elhelyezkedő cigánytelepet az adott település körbenötte. A kutatás a „hagyományos telepekkel” kapcsolatban kiemelte, hogy azok a legegyszerűbb körülményeket sem biztosították: „A cigánytelepi házakat a cigányok maguk építik. Vályogból vagy vert földből készítik a falakat, alapot

76 KEMÉNY István – RUPP Kálmán – CSALOG Zsolt – HAVAS Gábor (szerk.): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1976. 147-250.

nem ásnak, a falakat nem szigetelik. A padlózat földes az ajtók és ablakok rosszak, mivel többnyire bontásból származnak. A szobák 9-12 négyzetméter alapterületűek. A padlózatból és a falazatból jövő nedvesség átjárja és elrohasztja a ruhákat, az amúgy is nagyon szegényes és hiányos bútorzatot. A rossz ajtók és ablakok miatt erős légmozgás alakul ki, az ablakok kis mérete miatt nem lehet rendszeren szellőztetni. A tető gyakran hiányos, úgyhogy beesik az eső, de ahol nem hiányos, többnyire ott is átázik. Fűtésre sparherdet használnak, amely csak addig melegít, amíg a tűz ég.⁷⁷ A tarthatatlan körülmények eredőjeként számos betegség ütötte fel a fejét a cigánytelepeken, melyek olykor kónikusá váltak, vagy komoly közegészségügyi vonatkozással is bírtak: „Gyakori a gombásodás, a levegő nehéz dohszagú. Igen gyakoriak a meghűléses, reumás, ízületi betegségek, a tbc és az asztma. Az egészséges ivóvíz, az árnyékszék hiánya, a szétdobált szemét miatt sok a fertőző betegség, vérhas, hastífusz, fertőző májgyulladás. Igen nagy a bélférges betegségek aránya, a gyermekek 90 százaléka fertőzött.”⁷⁸ Mindamellert, hogy a cigánytelepi körülmények növelték a csecsemőhalandóságot és a leszázalékoltak számát sokszor a kitöréstől is megfosztották az ott élőket, a túlzásfoltosság pedig együttélési nehézségek és sorozatos nézeteltérések forrásává vált: „A zsúfoltság neurotizálja az embereket, egymás ellen fordítja, és megnehezíti az együttélést. A kulturált életforma átvétele a telepen lakó cigányok számára a telepi körülmények miatt lehetetlen, még azoknak a családoknak is, amelyekben a jövedelmi színvonal ezt lehetővé tenné.”⁷⁹

A „új telepek” létrejöttében a vizsgálat készítői megkülönböztették a kényszer szülte „hatósági átköltöztetéseket” és a cigánytelepi lakosok saját elhatározásából fakadó „részben saját erőre támaszkodó” lakásvásárlását, vagy építkezését. A „hatósági átköltöztetések” feltételezhetően elsősorban a 2047/1967. sz. kormányhatározat által meghatározott „kiemelt telepeket” érinthették, melyek mielőbbi felszámolása propaganda okok miatt nem tűrt halasztást,⁸⁰ melyek során a kényszerítés sem ütközött komolyabb akadályokba, mivel 3254/1967. sz. kormányhatározat lehetővé tette akár a karhatalom bevetését is.⁸¹

A kényszerintézkedések első típusát a kopottas, régi épületbe történő költöztetés jelentette, mely például elhagyatott major, üresen álló cselédsor, vagy akár kopottas szeszfőzde is lehetett, amiken apróbb javításokat végeztek, illetve több helyiséget alakítottak ki bennük. A következőkben részletezett eset lesújtó példával szolgál ezen kezdeményezések visszasságaira, melyek érdemi, tartós megoldást nem jelentettek a beköltöztetetteknek sem lakhatási helyzetükre, sem a túlzásfoltosságból fakadó együttélési nehézségeikre. A község széléről egy három kilométer távolságra elhelyezkedő lepusztult major épületeibe költöztették őket, ahol még az istállóban is szobákat választottak le egy-egy család részére. Az udvaron ugyan egy szennyezett vízű kút és egy WC kiépítésére sor került, azonban a beköltöztetett közel száz embernek az vajmi keveset jelentett, a néhány méterre fekvő marhaistálló pedig csak fokozta az így is kiélezett közegészségügyileg erősen kifogásolható viszonyokat: „Az udvart és a karámat csak drótkerítés választja el, alatta átfolyik a trágyalé a cigányok udvarára. A szélső lakás és a birkaistálló közti távolság 10 méter. Az állatok közelsége miatt az egész telepen orrfacsaró bűz uralkodik, a birkák jellegzetes szaga behúzódik a lakásokba és mindent átítat. A

77 KEMÉNY István: A magyarországi cigányok helyzete... I. m. 26.

78 Uo. 26.

79 Uo. 27.

80 Uo. 67

81 MNL OL XIX-A-83-b 3254/1967. (429. d.)

legyek valóságos felhőkben lepik el az embereket, élelmiszert. Semmit sem tudnak tenni ellene, mert a legyek a birkaistálló trágyadombján tenyésznek. A közös árnyékszék az emeletes épülettől 40 méterre fekszik. Állapota leírhatatlan. A kút vize vöröses, tele van mindenféle piszokkal, íze édes, ihatatlan. Fogyasztása hasmenést okoz.⁸² Az imént említett körülmények az „új telep” lakóinak a mindennapjaira határozottan rányomta a bélyegét, a békés együttélést már-már lehetetlenné téve: „A hosszú idő óta összezsúfoltan lakó és a világtól gyakorlatilag elzárt emberek felfokozott idegállapotban élnek. Az élet minden természetes megnyilvánulása valamilyen súrlódás forrásává válik. A súrlódások pillanatokon belül hangos kiabálást, veszekedést eredményeznek. Klikkek keletkeznek, órák alatt felbomlanak és újak alakulnak. [...] A zsúfoltság nemcsak a lakók együttélését teszi elviselhetetlenné, hanem a telep rendkívüli elhanyagoltságnak is oka. A közös használatban álló helyiségeket közösen kellene takarítaniuk, ebben azonban nem tudnak meggyezni. Így azután senki sem takarít, a piszok és a szemet mindent elborít.”⁸³

A vizsgálat készítői a második típusba azokat az eseteket sorolták, amikor csak helyet jelöltek ki a cigányoknak az adott tanács, ahol új kunyhókat felépíthették, olykor sokkalta rosszabb körülmények közé kerülve a korábbi „hagyományos telepeknél”. Erre kiváló példával szolgál azaz intézkedés amikor egy erdei cigánytelep lakóinak az új lakhelyét lényegében egy ipari szeméttelenen jelölték ki: „Ez a hely voltaképpen ipari melléktermékek temetője, vastagon borítva fekete salakkal. Eredetileg hagyományos erdei telepen élő román anyanyelvű cigányokat telepítettek ide. Az ipari környezet nyomasztó hatása különös erővel érintette az erdei élethez szokott cigányokat. [...] A telep a legalapvetőbb közegészségügyi feltételeknek sem felel meg. Nincs semmifajta közmű, a régebben fűrt egyetlen kút használhatatlan. A telepiek az 1 km távolságban fekvő közkútra járnak vízért. A betegek és az öregek nem képesek ilyen távolságról cipekedni, és a telep melletti csatorna szennyezett vizét használják.”⁸⁴ További nehézséget jelentett, hogy kétes életű emberek is beköltöztek a telepre, melynek eredményeképpen a hagyományos cigánytelepi közösség bomlásnak indulásával párhuzamosan a szegénységkultúra⁸⁵ számos tünete mindinkább felszínre tört: „A telep lakóit teljes távlattalanság, beletörődés, fásultság jellemzi. Ritka az állandó munkaviszony, a folyamatos rendszeres jövedelem. Csaknem teljes mértékben hiányzik a beosztás, a jövedelem tervszerű elköltése. Ezért az életszínvonal még a jövedelem adta lehetőségeknél is alacsonyabb. A családi élet rendezetlen, a szexuális kapcsolatok többirányúak, az emberi kapcsolatokat érzelmi sivárság jellemzi. A gyerek és a szülő közti kötődés az átlagnál lazább. Az alkoholizmus igen erős. A 14 éven felüliek igen nagy része büntetett előéletű. Előfordulnak különös kegyetlenséggel elkövetett büntettek. Uralkodnak az antiszociális magatartások.”⁸⁶

A „hatósági átköltöztetések” harmadik válfaját az képezte, amikor a cigánytelepi lakosokat barakktelepeken helyezték el, melynek eredőjeként a fentebb ismertetettekhez kísértetiesen hasonló viszonyok alakultak ki minden téren: „A barakk lakóinak száma 9

82 KEMÉNY István: A magyarországi cigányok helyzete... I. m. 28.

83 Uo. 28

84 Uo. 28-29

85 Lásd: LEWIS, Oscar: *Sánchez gyermekei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1968., LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván: *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004., SZUHAY Péter: *A magyarországi cigányság kultúrája etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Pannónia, Budapest, 1999.

86 KEMÉNY István: A magyarországi cigányok helyzete... I. m. 29.

felnőtt és 17 gyermek. Az épületek fala kb. 6-8 cm vastag habsalakból készült elemekből áll. Belül a falakat furnérlemez borítja. A tető lapos, vékony lemezekből készült, alig szigetelt. A padozat mindenütt beton. Kémények nincsenek, a füstcsöveket a tetőbe vágott nyílásokon vezetik ki a szabadba. [...] Pillanatnyilag nincs árnyékszékük, az út másik oldalán elterülő szeméttelre járnak. Az udvaron a tanács kutat ásatott de a kútból feljön a talajvíz. A KÖJÁL megállapította, hogy a víz fertőzött és felhasználását megtiltotta.¹⁸⁷ A mindennapi életet a barakktelep közvetlen környezete is csak tovább keserítette, itt éppen a fenti példától eltérően nem a birkaistállóról és legyekről volt szó, hanem patkányokról és szeméttelről: „A szeméttel a legszélső falaktól kb. 10 méter távolságra kezdődik. A szeméttelről átjövő patkányok szinte az egész barakképületet ellepik, ott szaladgálnak az udvaron, éjszaka az alvó emberek ágaira másznak. Az egyik kisgyerek kezét a patkány olyan súlyosan megmarta, hogy orvoshoz kellett vinni.¹⁸⁸ Mindezekon felül az új környezet lesújtó hatása, a közösség széttzilálódása a barakktelepen is végbe menet, szinte ugyanazokkal a problémákkal lehetett találkozni, mint a másik két típus esetén: „A barakktelep néhány éve kitermelte a létező szemét valamennyi fajtáját. Minden barakknak megvan a maga prostituáltja, aki a szomszédos családok házasságait tönkreteszi és nyakukra hozza a rendőrséget. Megvan a maga elmebetegé és bűnözője is. Az ide kerülő családok férfitagjai bicskázó és durva iszákossá válnak néhány hónap alatt. Az asszonyok türelmetlenek, verik, rángatják a gyermekeket. [...] Kés, téglá, balta és ököl egészíti ki a napi átlagban két rendőri feljelentést. Minden második cigány vagy most ül, vagy most jött ki a börtönből, vagy most megy oda.¹⁸⁹

87 Uo. 29.

88 Uo. 30.

89 KEMÉNY István: A magyarországi cigányok helyzete... I. m. 29.

A kényszer szülte telepfelszámolások közé negyedikként, az előzőeknél „kedvezőbbnek” ítélve azokat az eseteket sorolták, amikor az egy tömbbe épített CS-lakásokba költöztették a nyomortelepek lakóit. Ugyan hatósági nyomásra költöztek oda a cigányok, azonban a vizsgálat készítői szerint komolyabb ellenállást nem is tanúsítottak a költöztetés ellen, mivel ki akartak kerülni a telepeken uralkodó már-már életterlen viszonyok közül. Ezeket az eseteket nem azonosítják azzal, amikor egy-egy család önerőből kikerült a cigánytelepről azért, hogy kedvezményes hitellel CS-lakás építést. Azonban sokszor előfordult, hogy egy CS-lakás telepre mindkét módon kerültek be lakosok. Összességében az előbb említett típusoknál valamivel „kedvezőbbnek” ítélték meg ezt a megoldást, azonban a cigány közösségekre gyakorolt hatását tekintve korántsem lehetett ezt kijelenteni: „A CS-lakások elvileg megadják a lehetőséget elfogadható életforma kialakításához. A régi épületbe, barakkokba való költöztetésnél a hatóság nem gondoskodik arról, hogy a cigányok elfogadható, kúttal és villannyal ellátott, a kulturált élet alapjait biztosító épületekbe költözzenek. [...] A CS-lakásokba való átköltöztetéseket viszont civilizatórikus akciónak kell tekintenünk. A közösségi élet felbomlásának kedvezőtlen hatása azonban itt is érvényesül. Az erőszakos hatósági beavatkozás csökkenti a telep ellenálló képességét a felhígulással szemben. Máshonnan származó cigányok beáramlásával a telep rendszerint egyre heterogénebbé válik, mégpedig többnyire negatív irányban. A telepek feltöltődnek lumpen elemekkel. Mindez deklasszált lumpen életforma tipikussá válását segíti elő.”⁹⁰

CS-lakásból, C-lakás program, a telepfelszámolás ismét etnikai színezetet kap a tanácsi apparátusban és a közvélekedésben

Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1974 májusában állásfoglalást adott ki a magyarországi cigányság helyzetéről, melynek megalapozásához a Kemény-féle vizsgálat eredményei is felhasználásra kerültek. Az ülésen előterjesztett jelentés nagyrészt a statisztikai adatokat emelte át a kutatásból a fentebb említett visszasságok csak elvétve, egy-egy mondat erejéig kerültek rögzítésre. A beszámoló szerint a cigánytelepek felszámolására a III. ötéves tervidőszakban évente nyolcszáz és ezer között mozgott a lakás építésére, vagy vásárlására biztosított keretek száma. A IV. ötéves tervidőszak első három évében közel ötezer telep család jutott házhoz a CS-lakás programban, további hatszáz a tanácsok saját erőforrásokra hagyatkozó kezdeményezései révén, valamint lakáskiutalásaik által. Mindösszesen az említett tervidőszakokban több mint tizennégyezer család került ki a nyomortelepekről azonban az imént említett számok az 1968-as APB jelentéshez hasonlóan korántsem adtak okot a bizakodásra: „Ez a mennyiség jóformán csak arra volt elegendő, hogy ellensúlyozza e népréteg természetes szaporulatát [...] világosan látszik, hogy a Kormány az a célkitűzése, hogy a 15 éves lakásépítési terv keretében a telepek felszámolást nyerjenek, a jelenlegi konstrukció mellett még akkor sem lenne lehetséges, ha az előirányzatot minden évben teljes mértékben teljesítenénk, mert nem elégségesek a telepek belátható időn belül történő felszámolására.”⁹¹ A biztosított keretek elégtelensége mellett továbbra is problémát jelentett a felvehető

⁹⁰ Uo. 31.

⁹¹ MNL OL M-KS-288. f. 41/1974/226. ő. e.

hitel összege, mely a sorozatos emelések ellenére sem tartott lépést a folyamatosan emelkedő építési és vásárlási költségekkel. A cigánytelepi épületekben sok helyen még mindig több család lakott, melyből kifolyólag sok nyomortelepi épület nem kerülhetett lebontásra. A CS-lakás program sokak számára teljesíthetetlen feltételei miatt a telepek arculata is kezdett megváltozni; mindinkább nőtt a nagycsaládosok és az idős, vagy magatehetetlen emberek aránya. Összességében nézve megállapítható, hogy az Agitációs és Propaganda Bizottság 1974-es anyagában szinte szóról-szóra ugyanazokat a problémákat említette, mint az 1968-as jelentésében. Nyilvánvalóvá vált az is, hogy a Tárcaközi Koordinációs Bizottság létrehozása sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket a telepfelszámolás terén. Ebből kifolyólag az APB számos utasítást fogalmazott meg; mindenekelőtt előírta az ÉVM-nek, hogy mérje fel ismételten a *„szociális követelményeknek meg nem felelő telepek”* számát, valamint a PM-el együtt módosítsa a CS-lakás programot szabályozó minisztériumi és kormányrendeleteket, illetve tegyen javaslatot a vidéken üresen álló házak felhasználására.⁹²

Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium a Minisztertanács Tanácsi Hivatalával közösen még 1974-ben megkezdte a nyomortelepek felmérését, hogy némi támponttal rendelkezzenek az 1964-es felmérés óta eltelt időszak fejleményeiről. A tanácsi adat-szolgáltatásra hagyatkozó összeírás (8. sz. táblázat) szerint az országban közel ezerháromszáz telep helyezkedett el, melyeken 125969 személy, 31825 család lakott 28255 lakásféleségben. A minisztérium felméréseire hagyatkozva megállapítható, hogy tíz év alatt a *„szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken”* élők száma majdnem százezer fővel, a családoké több mint huszonötezerrel, míg a telepi épületeké húszezerrel csökkent. A felmérés során külön kitértek a *„kiemelt telepekre”* is, melyből 508-at írtak össze, amiken 55476 személy, 13842 család élt 12345 lakásnak alig-alig nevezhető építményben. Vagyis az 1970-es évek közepén immáron a telepek majdnem felét gyorsított ütemű felszámolásra ítélték, ami jelentős elrugaszkodást jelentett az 1967-es adatokhoz képest amikor még csak 86 telepet soroltak ebbe a kategóriába. Továbbá a felmérés ismételten arra is rávilágított, hogy még az 1970-es közepén is éltek nyomortelepen nem cigány lakosok, azonban fogyatkozó számban, mely nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a CS-lakás program mindinkább etnikai színezetet kapott: *„Kihangsúlyozandó, hogy nemcsak cigányszármazásúakról van szó. Tekintettel arra, hogy többségében a telepek lakosai számszerűen valójában mégis cigányszármazásúak, így adódott, hogy összevontan a közhasználatban általában mint cigányproblémáról beszélünk. Hozzá kell még tenni, hogy a barlang, barakk stb. lakásféleségekben cserélődik a lakosság, többnyire cigányszármazásúak kerülnek ide is.”*⁹³Ez a jelenség a szavak szintjén is megjelent a tanácsi iratok egyre gyakrabban C-lakás programnak nevezték a telepfelszámolást, valamint a közvélekedésben is mindinkább az terjedt el, hogy kizárólag cigányok a kedvezményezettek.

92 MNL OL M-KS-288. f. 41/1974/226. ő. e.

93 Kovács József: A szociális követelményeknek... I. m. 20.

8. sz. táblázat: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek 1974. évi tanácsi felméréseinek főbb adatai⁹⁴

Tanácsok	Összes telep				Kiemelt telep			
	Telepek	Lakások	Családok	Személyek	Telepek	Lakások	Családok	Személyek
Baranya + Pécs	47	1005	1098	4425	25	329	348	1354
Bács-Kiskun	39	678	827	3653	5	237	325	1507
Békés	24	681	733	2796	10	378	398	1525
Borsod-Abaúj-Zemplén + Miskolc	234	5939	6682	27978	74	2594	2949	12713
Csongrád + Szeged	21	1181	1232	4166	4	335	334	1147
Fejér	56	611	646	3185	30	162	156	1391
Győr-Sopron + Győr	22	622	1012	3380	11	187	222	884
Hajdú-Bihar + Debrecen	92	1287	1412	6126	11	458	519	2093
Heves	94	1564	1784	7607	32	551	645	2688
Komárom	38	475	524	1874	27	334	367	1311
Nógrád	138	3202	3493	11220	52	1383	1560	5414
Pest	81	1065	1275	5201	33	499	567	2614
Somogy	68	1016	1059	5432	12	306	316	1968
Szabolcs-Szatmár	152	2316	2709	13109	59	897	1079	5265
Szolnok	46	1634	1792	8539	10	558	583	3112
Tolna	56	488	538	1910	32	309	398	1179
Vas	26	343	391	1496	15	244	298	1041
Veszprém	46	588	588	2174	20	266	287	1180
Zala	41	423	450	1910	16	108	115	587
MEGYÉK ÖSSZESEN	1252	25118	28245	115981	478	10135	11401	48973
Budapest	45	3137	3580	9988	30	2210	2441	6503
TANÁCSOK ÖSSZESEN	1297	28255	31825	125969	508	12345	13842	55476

A nyomortelepek felmérését követően az illetékes szervek által készített előterjesztést jóváhagyva a Minisztertanács kiadta a 3558/1975. sz. határozatát, melyben mindenekelőtt rögzítésre került, hogy „a telepek felszámolásának jelenlegi konstrukcióját alapjában fenn kell tartani”, továbbá a „kiemelt telepek” felszámolása nem várthat magára. A minisztertanácsi határozat a CS-lakás építési és vásárlási kereteket tovább emelte, valamint lehetővé tette, hogy azoknak a tíz százalékát nem telepi, de tarthatatlan viszonyok között élő lakosoknak biztosítsák az érintett tanácsok, valamint a felvehető hitel összegét építés és vásárlás esetén újfent emelte.⁹⁵ A tíz százalékos előtakarékosságot indokolt esetben csökkenthették, vagy teljesen elengedhették a fővárosi és megyei tanácsok. Vagyis a rendeletben a telepfelszámolási program egészével kapcsolatban csupán kisebb, az időszerű problémák tompítására szolgáló módosításokat fogalmaz-

94 MNL OL XIX-A-83-b 3558/1975. (743. d.) Kovács József: A szociális követelményeknek... I. m. 22.

95 A minisztertanácsi határozat végrehajtása érdekében a 2/1965. sz. ÉM-PM együttes rendelet számos ponton módosította a 13/1976. sz. ÉVM-PM együttes rendelet. In: 13/1976. (IV. 15.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 440.

tak meg. A hangsúly ismételten az idegenforgalom által érintett telepek mihamarabbi felszámolására helyeződött, melynek elősegítésére újabb intézkedéseket helyeztek ki-látásba. Kiemelendő, hogy azok a tanácsok húsz-huszonötezer forint támogatásban részesülhettek, amennyiben „*kiemelt telepet*” teljesen felszámoltak.⁹⁶ Végezetül a minisztertanácsi határozat egy sok éve napirenden lévő probléma; az elaggott, beteg emberek helyzetének a kezelésében is állást foglalt: „*A kiemelt telepek teljes felszámolása érdekében, ha a felszámolás befejezése csak így biztosítható, a tanácsok fokozottabban törekedjenek az egyedülálló öregek, munkaképtelenek, betegek, valamint a keresőképes családtaggal nem rendelkezők szociális otthoni elhelyezésére. [...] Akik a telepeken élő öregekkel együtt hajlandók elköltözni, – egyéni elbírálás mellett – elsőbbségben részesíthetők a lakásépítési és vásárlási kölcsönök engedélyezésénél, továbbá a készpénzfizetés-nél nyújtható kedvezményeknél.*”⁹⁷

Az üresen álló család házak se maradjanak parlagon, nehogy sírjanak a népi írók

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1979. április 18-án napirendre tűzte az 1961-es párthatározat végrehajtásának a megvitatását, valamint annak eredőjeként a magyarországi cigányság helyzetében bekövetkezett változatokat. Az ülésen előterjesztett jelentés mindenekelőtt leszögezte, hogy a cigányságnak a foglalkoztatási, a lakhatási és az oktatási viszonyai egyaránt javultak, azonban korántsem könnyelvehették el a kérdés végleges és egyöntetű megoldását, csupán a cigányságon belül végbemenő „*differenciálódást*” tudták elősegíteni: „*Társadalmi beilleszkedésük erőteljes differenciálódást indított el közöttük. Az általában kedvező tendenciák azonban nem azonosan érintették az egész cigánylakosságot. A telepeken lakók életkörülményei ma is rendkívül súlyosak. Jelentős számú cigány él a társadalmi átlagszint alatt. Viszonylagos elmaradottságuk nem mérséklődött a megtett intézkedések arányában.*”⁹⁸ A beszámoló szerint a magyarországi cigányság létszáma immáron meghaladta a 320.000 főt,⁹⁹ azonban a nemzetiségként történő elismerésüktől továbbra is elhatárolódtak a pártállam felső vezetői. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a különböző hozzászólásokat, állásfoglalásokat követően a kérdéssel kapcsolatos álláspontot – az 1961-es párthatározathoz hasonlóan – Kádár János fogalmazta meg: „*Etnikum: azt – a kormánynyilatkozatban persze nem kell bevenni, de a belső határozatban legyen benne világosan –, nyugodtan mondjuk ki, hogy a cigánylakosság nem nemzetiség, etnikum, amely fokozatosan integrálódik a társadalomba; sőt van még egy másik fogalom is: asszimilálódik. Ezt kell leírni és kész! A belső okmányban ez legyen benne. A tárgyalásoknál, a cigány szóvivőkkel való beszélgetéseknél világos pozíciónak kell lennie. Nem elég azt mondani: nem nemzetiség, és nem is etnikum. Nem nemzetiség, de etnikum, amely fokozatosan integrálódik a társadalomba, és asszimilálódik.*”¹⁰⁰ Az imént említett elgondolást a Politikai Bizott-

96 MNL OL XIX-A-83-b 3558/1975. (743. d.)

97 MNL OL XIX-A-83-b 3558/1975. (743. d.)

98 MNL OL M-KS-288. f. 5/1979/770. ő. e.

99 A Tárcaközi Koordinációs Bizottság tanácsi adatszolgáltatásra hagyatkozó 1978-as felmérése 325.000. főre, tette a magyarországi cigányság számát. In: BENCSIK István: *A Magyarországon élő cigánylakosság...* I. m.24.

100 MNL OL M-KS-288. f. 5/1979/770. ő. e. Kádár Jánosnak a cigánysággal kapcsolatos napirendi

ság határozatilag is rögzítette, azonban ezzel párhuzamosan – az 1961-es párthatározattal szembe menve – a cigányság kulturális szerveződését igaz csekély mértékben, de lehetővé tette. Rögzítésre került a feladatok meghatározása során, hogy indokolt esetben támogathatóak a cigány folklóregyüttesek, klubok és szakkörök szervezése, az „értékes cigányhagyományok” kutatásához és gondozásához hasonlóan. A Politikai Bizottság ezen kinyilatkoztatásával egyet nem értők nyíltmegbélyegzéséről sem feledkezett meg helytelenítve a meglátásait: „A cigányok ügyét-sorsát szívén viselő, jelentős számú nem cigány értelmiségi körében létezik egy szűk csoport, amelynek nézeteiben keveredik az újbaldali demagógia és a cigány nacionalizmus. A kutatók és cigány értelmiségiek egy részében élnek olyan nézetek, hogy a cigányokat – eltérően a Politikai Bizottság 1961-es határozatától – nemzetiségnek kellene tekinteni.”¹⁰¹

Az ülésen előterjesztett jelentés többek között a cigánytelepek felszámolásáról is számot adott, melyet a pártállam vezető funkcionáriusai sem hagytak szó nélkül a nemzetiségi kérdést feszegető sorokhoz hasonlóan. Az ülésen Kádár János a következőképpen véleményezte a telepfelszámolás ütemét, valamint azt a tényt, hogy még mindig számos nyomortelep éktelenkedik az országban: „Telepeket már száz éve számolgatjuk fel. Szép előrehaladás van. Hiába írom le, hogy különösen sürgető feladat. Ki tudja odaadni, megmondani annak a három cigányembernek, aki egy faluban van, hogy azonnal számolják fel a putrijaikat. Körültekintően, megfelelő módon kell felszámolni. Ugyanúgy van ez a tanulókkal is. Törődni kell vele, forszírozni kell. Én nem azt mondanám, hogy különösen sürgető feladat a telepek felszámolása. Hiszen nem tudom végrehajtani. Öt-tíz év alatt gondolják? Határozottan folytatni kell a telepek felszámolására irányuló erőfeszítéseket, minden lehetőséget felhasználva.”¹⁰²A beszámoló vonatkozó fejezetében leszögezte, hogy közel két évtized alatt 70 százalékról 25 százalékra csökkent a nyomortelepeken élők száma (9. sz. táblázat). A CS-lakás program addigi fennállása során tizenhatezer családnak biztosítottak építési, vagy vásárlási keretet, további nyolcezer család pedig tanácsi lakás kiutalása révén, illetve árvízkarosultág címén biztosított hitelen keresztül került ki a telepről. Azonban az imént ismertetett számok korántsem jelentettek számottevő előrelépést, egyrészt a nem telepen élő cigányok lakáskörülményei is „nyomorúságosnak” számítottak, másrészt több mint nyolcvanezer ember továbbra is rendkívül tarthatatlan körülmények között élt: „[...] ma is 81 ezer ember él szociális követelményeknek meg nem felelő, elkülönült telepeken, igen nehéz anyagi és elviselhetetlen lakáskörülmények között. A telepek melegágyai a bűnözésnek, okai a gyerekek iskolázatlanságának, a betegségeknek és fertőzési veszélynek.”¹⁰³A cigánytelepi körülmények az ott élő lakosok mindennapjaira gyakorolt hatásáról pedig a következőket jegyezte meg az anyag: „A telepeken élő, szociálisan elmaradott, legszegényebb emberek magatartására a befelé fordulás, a hátrányos helyzet fásult tudomásulvétele jellemző. Az ő körökben élnek leginkább a régi életforma maradványai. A törvényes rend és az együttélés szabályainak megsértői rendszerint közülük kerülnek ki.”¹⁰⁴

pontokhoz fűzött megjegyzéseiről Lásd: HAJNÁCZKY Tamás: Kádár János megjegyzései... I. m. 12-13. HAJNÁCZKY Tamás: „Egyértelmű, hogy a cigányok... I. m.114-116., 251-261.

101 MNL OL M-KS-288. f. 5/1979/770. ő. e.

102 MNL OL M-KS-288. f. 5/1979/770. ő. e.

103 MNL OL M-KS-288. f. 5/1979/770. ő. e.

104 MNL OL M-KS-288. f. 5/1979/770. ő. e.

9. sz. táblázat: A cigány lakosság települési viszonyai a megyei tanácsok 1977-1978. évi beszámolóí alapján¹⁰⁵

Megye megnevezése	száma	Cigányok	
		száma	telepen élők aránya a megye cigány népességéhez viszonyítva
Baranya	22000	2574	11,7
Bács-Kiskun	10000	3000	30,0
Békés	9000	1376	15,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	56000	22000	39,0
Csongrád	6000	2160	36,0
Fejér	5000	2150	43,0
Győr-Sopron	4000	432	10,8
Hajdú-Bihar	17000	3230	19,0
Heves	17000	7984	45,5
Komárom	6000	1860	31,0
Nógrád	16000	4800	30,0
Pest	20000	8000	40,0
Somogy	20000	2283	11,6
Szabolcs-Szatmár	36000	7200	20,0
Szolnok	21000	8526	40,6
Tolna	11000	1322	12,6
Vas	6000	120	2,0
Veszprém	7000	700	10,0
Zala	6300	1387	20,0
Budapest	30000	-	-
ÖSSZESEN	325000	81100	kb. 24,9

A nyomortelepeken élők helyzete mindinkább kilátástalanná vált, mivel immáron 50-80 ezer forint közötti összeget kellett volna előteremteniük a felvehető hitel mellé, hogy házat építhessenek, vagy vásároljanak. Továbbá a cigány lakosoknak egyes tanácsok, valamint a nem cigány lakosság részéről nyílt ellenszenvvel kellett szembesülnie, mely megnyilvánult például a házhely kiutalásának a halogatásában, vagy indokolatlanul magas telekárakban. Különösen szorult helyzetbe a falvak szélén elterülő cigánytelepi lakosok kerültek, mivel itt nem juthattak tanácsi lakáshoz, vagy nem kaphattak célcsoportos lakáskeretet. A probléma orvoslását a pártállam vezető funkcionáriusai egyöntetűen az üresen álló falusi házak felhasználásában vélték felfedezni, a jegyzőkönyv tanúsága szerint az egyik hozzászólót még a községek központoktól való távolsága sem riasztotta el az ötlettől: „*Ne tegyünk olyan megkötést, hogy olyan üresen álló házakat bocsássunk a rendelkezésükre, amelyek közelében munkaalkalom van. Mert ahol 20-30 kilométerről van szó, ez nem nagy távolság, ha a közlekedés jó. A nem cigány lakosság is 80-100 kilométerről jár dolgozni; ahol közlekedés van, a cigánylakosság is tud közlekedni. Ha üresen álló házak vannak, ezzel a kérdéssel komolyan kell foglalkozni. Ha anyagi lehetőségünk van okosabb dolog, a cigánylakosságot hozzájuttatni ezekhez, mintsem ezek üresen maradjanak.*”¹⁰⁶ Kádár János pedig ekképpen véleményezte a kérdést, egyúttal le is zárta azt, utat engedve a parlagon heverő házak felhasználására a telepélszámolás

105 MNL OL XIX-A-83-b 1016/1979. (963. d.)

106 MNL OL M-KS-288. f. 5/1979/770. ő. e.

során: „A nép írók sírnak, hogy a falvak elnéptelenednek, üresen maradnak a paraszti házak. Úgy gondolom, ezeket az üres paraszti házakat fel kellene használni arra, hogy oda cigányokat beköltöztessenek; legalábbis azokat akiket lehet.”¹⁰⁷

A napirendi pont zárásaként a Politikai Bizottság előírta a Minisztertanácsnak, hogy fogalmazzon meg egy határozatot propaganda célzattal, melyben tájékoztatja a nyilvánosságot az eddig elért eredményekről. A Minisztertanács néhány hónappal később már ki is adta a 1016/1979. sz. határozatát, melyben kimondottan elismerően szólt a lakosság közreműködését külön kiemelve a pártállam e téren tett intézkedéseiről, eredményeiről. A cigánytelepek felszámolásával kapcsolatban az anyag csupán néhány sort fogalmazott meg, melyben kifejtette, hogy a „telepek felszámolásának eddigi rendszerét alapjaiban továbbra is fenn kell tartani”, ugyanakkor azt is leszögezte, hogy a vonatkozó rendeletek egyes pontja némi módosításra szorulnak.¹⁰⁸ A módosításokat az imént említett határozat kiegészítése gyanánt „belső használatra” kiadott 3301/1979. sz. minisztertanácsi határozat tartalmazta. A „kiemelt telepek” mielőbbi felszámolása ismételten rögzítésre került, felvetődött annak a lehetősége, hogy az illetékes tanács ne csak akkor részesüljön támogatásban, ha a teljes telepet felszámolta, hanem évenként a megszüntetett telepi építmények arányában. A határozat kilátásba helyezte a felvehető hitel összegének emelését a CS-lakás építés és vásárlás esetén egyaránt,¹⁰⁹ illetve a nagycsaládosoknak¹¹⁰ további támogatásokat helyezett kilátásba, azért, hogy többhelyiséges házhoz juthassanak. A nem telepen, de hasonló körülmények között élő lakosokra immáron a CS-lakás keretek 15 százalékát fordíthatták a megyei tanácsok, valamint a célcsoportos lakáskeretből a megyei tanácsok a hitelképtelen telepi lakosoknak is építhettek lakásokat.¹¹¹

107 MNL OL M-KS-288. f. 5/1979/770. ő. e.

108 MNL OL XIX-A-83-b 1016/1979. (963. d.) 1016/1979. (VII. 12.) számú minisztertanácsi határozat a cigány lakosság helyzetének javításával kapcsolatos további feladatokról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1979. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 444-445.

109 Az 1980-as évek végén kétszer is emelték a CS-lakás építéséhez és a lakásvásárláshoz felvehető hitel összegét, ami ötven százalékos emelést jelentett. In: 4/1978. (II. 18.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 608., 11/1979. (VII. 21.) PM-ÉVM számú együttes rendelet az egyes lakásépítési kölcsönök felső összeghatárának felemeléséről és a kölcsönfolyósítás feltételeiről. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1979. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 853-854. ő.

110 A rákövetkező évben ismételten módosították a telep felszámolást lefektető rendeletet, rögzítésre került, hogy nagy létszámú családok esetén három szobás CS-lakás is építhető. In: 5/1980. (I. 19.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1980. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981. 566.

111 MNL OL XIX-A-83-b 3301/1979. (935. d.)

A cigánytelepeken rekedtek rétegződése az 1982-es szociológiai vizsgálat tükrében

A Bokor Ágnes által vezetett 1982-es cigánytelep vizsgálat során részben a Kemény István nevével fémjelzett 1971-es kutatásra, valamint a TKB 1981-es adataira hagyatkoztak a felmérni kívánt megyék kiválasztásánál. Végül azok a megyék kerültek be a mintába, melyek az 1971-es vizsgálat szerint azokban a régiókban helyezkedtek el, melyekben a cigányság kedvezőtlenebb helyzetben élt. További szempontként tekintettek arra, hogy egy adott régióban az a megye kerüljön kiválasztásra, melyben a legmagasabb a cigányság és a cigánytelepi lakosok száma. Így összesen nyolc megyét¹¹² választottak be a mintába, ahol 128 településen, közel kétezer családról, tízezer személyről gyűjtöttek adatokat. Az imént említettek miatt a felmérés nem minősült reprezentatívnak, mivel a legszegényebb telepi lakosokra fókuszált, azonban így is számos adalékkal szolgált a cigánytelepek 1980-as évekbeli helyzetéről.¹¹³ Ezzel egy időben zajlott az 1981-1982-es rétegződés modell vizsgálat, mely kiváló lehetőséget biztosított a cigánytelepi lakosok és az összlakosság összehasonlítására.¹¹⁴

A vizsgált 128 cigánytelepnek közel nyolcvan százaléka a települések szélén, vagy közelében helyezkedett el, azonban a legközelebbi orvosi rendelőtől, vagy gyógyszertártól nagy részük legalább fél óra gyalogútra feküdt. A nyomortelepen található építmények száma átlagosan harminc körül mozgott, szinte kivételszámba mentek az ötven, vagy annál több épületből állók. A cigánytelepek közműellátása, vagy épületek minősége sokszor a legelemibb szükségleteket sem biztosították (10. sz. táblázat). A vizsgált háztartásokban a lakók rendkívül zsúfoltan laktak átlagosan száz lakásra mintegy 500 fő jutott, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a telepi épületek 60 százaléka rádióval, 51 százaléka televízióval, 47 százaléka mosógéppel és 22 százaléka hűtőszekrényvel rendelkezett.¹¹⁵

112 Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar, Szolnok, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád, Baranya, Pest (A utóbb említett megyében az 1971-es kutatás szerint éltek a legjobb helyzetben a cigány lakosok, azonban az elkövetkező években visszaesést lehetett tapasztalni, ezért került be a mintába.) Bokor Ágnes: A hagyományos szegénység szigetei: a cigány telepek. In: Utasi Ágnes (szerk.): *Peremhelyzetek. Rétegződés-modell vizsgálat VIII.* MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1987. 239.

113 Bokor Ágnes: A hagyományos szegénység szigetei... I. m. 238-241.

114 A rétegződés-modell vizsgálat eredményei kilenc kötetben láttak napvilágot az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet kiadásában. A nyolcadik a Peremhelyzetek c. kötetben megjelent tanulmányok azokról a társadalmi csoportokról (pl.: cigánytelepi lakosok, hajléktalanok, slumok lakói) szoltak, melyek kívül estek a rétegződés-modell vizsgálat adatfelvétele során. In: Kolosi Tamás: Előszó. In: Utasi Ágnes (szerk.): *Peremhelyzetek. Rétegződés-modell vizsgálat VIII.* MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1987. 5-7.

115 Bokor Ágnes: A hagyományos szegénység szigetei... I. m. 241-242.

10. sz. táblázat: Az 1971-es országos cigány vizsgálat, az 1982-es cigánytelep vizsgálat és az 1981-1982-es rétegződés-modell vizsgálat néhány kiemelt mutatójának összehasonlítása.¹¹⁶

Mutatók	Cigányok 1971.	Telepi cigányok 1982.	Depriváltak* 1981-1982	
			I.	II.
Vályogból és nem szilárd anyagból épült lakások aránya	66	77	63	64
Alapozás nélküli lakások aránya	52	57	27	29
Földpadlós szobájú lakások aránya	61	47	18	0
Villanyvezeték nélküli lakások aránya	44	26	6	8
Vízvezeték nélküli lakások aránya	92	95	82	88
Azon lakások aránya, amelyeknél az ivóvíz-forrás 100 m-nél messzebb van	39	25	-	-
Azon lakások aránya, amelyek lakói szennyezett ivóvizet isznak	16	16	-	-
Azon lakások aránya, amelyekhez árnyékszék sem tartozik (közös sem)	32	24	-	-
Csatornázatlan lakások aránya	92	95	79	86
Azon lakások aránya, melyekben a laksűrűség nagyobb, mint 4,5 fő/szoba	25	40	0,2	0,4

* A rétegződés-modell deprivációval és szegénységgel kapcsolatos eredményeiről Lásd: BOKOR Ágnes: *Depriváció és szegénység. Rétegződés-modell vizsgálat VI.* MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1985.

Az 1982-es cigánytelep vizsgálat komoly adalékokkal szolgált az ott élő cigányság demográfiai, foglalkoztatottsági és iskolázottsági viszonyaihoz, sőt a kutatás során belső rétegződésük feltárására is törekedtek. A felmérés megállapította, hogy a cigánytelepi lakosság körében jóval magasabb a gyermekszám, ennek eredőjeként az egy háztartásban élők száma is, mint az átlagnépességben. A cigánytelepi lakosság esetében 100 felnőttkorúra 102 gyermekkorú és 8 időskorú jutott, míg az átlagnépességben 36 gyermekkorú és 28 időskorú. A 15 évesnél fiatalabbak aránya a nyomortelepeken élők körében elérte a 46 százalékot, míg a hatvan évesnél idősebbekké csupán a 4 százalékot, az átlagnépességet tekintve a gyermekek aránya 22 százalék, míg az időseké 17 százalék volt.¹¹⁷ A felmérés arra is rávilágított, hogy a cigánytelepi lakosság iskolai végzettsége jelentősen eltért az átlagnépességétől (11. sz. táblázat), ez különösen szembeötlő a nők és az idősek terén volt. Kiemelendő, hogy a nyomortelepeken élők között harminckétszerese volt azoknak az aránya akik egyáltalán nem jártak iskolába, míg az össznépeségben belül tizenkilenceszerese azoknak az aránya, akik a nyolc általános iskolai osztálynál magasabb iskolai végzettséggel rendelkeztek. A foglalkoztatás tekintetében az imént említettekhez hasonló jelentős különbségeket mutattak ki az adatfelvétel során. A cigánytelepen élő férfiak 69, míg a nők 19 százaléka dolgozott, jövedelmük az országos átlagtól a férfiak vonatkozásában 30, míg a nők tekintetében 22 százalékkal volt kevesebb. Az alacsonyabb jövedelem hátterében döntően az állt, hogy alacsony iskolai végzettségükből fakadóan nagyrészt segédmunkásként, ritkább esetben betanított munkásként tudtak elhelyezkedni (12. sz. táblázat).

116 Uo. 261.

117 BOKOR Ágnes: A hagyományos szegénység szigetei... I. m. 244-251.

11. sz. táblázat: A 14 évesnél idősebb személyek iskolai végzettsége a korcsoport százalékában¹¹⁸

Korcsoport	Elvégzett osztályok száma							
	0		1-7		8		8-nál több	
	telepi minta	népszámlálás	telepi minta	népszámlálás	telepi minta	népszámlálás	telepi minta	népszámlálás
15-34 évesek	17	0,6	49	5	31	36	3	58
35-59 évesek	56	0,9	30	35	13	39	1	24
60 évesek és idősebbek	94	2,4	5	75	1	11	0	12
Összesen	32	1,1	42	39	24	28	2	38

12. sz. táblázat: Az aktív kereső férfiak és nők megoszlása munkajelleg-csoport szerint¹¹⁹

Munkajelleg-csoport	Férfiak		Nők	
	telepi minta	Rétegződés-modell vizsgálat	telepi minta	Rétegződés-modell vizsgálat
Szellemi	1,3	22,5	0,0	39,8
Szakmunkás	5,7	42,1	1,3	11,4
Betánított munkás	14,6	20,1	19,7	31,2
Segédmunkás	70,7	9,5	72,0	9,8
Alkalmi munkás	5,4	0,5	5,3	2,5
Önálló	2,1	5,3	1,6	5,3

A vizsgálat során az anyagi körülményekkel kapcsolatos adatokra hagyatkozva a cigánytelepi lakosságot három kategóriába sorolták, figyelembe vették a telep elhelyezkedését, infrastrukturális ellátottságát, a lakás minőségét, a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságot, valamint a fogyasztást. Így hozták létre a „nyomorgók”, a „szegények” és a „társadalmi minimumon élők” csoportjait. Az anyagi körülményeken túl a normakövetés szempontjából is kísérletet tettek a telepi lakosok csoportosítására, azonban ennek nehézségéről is szót kellett ejtenie a kutatás vezetőjének beszámolójában: „A normakövetést természetesen nem jogi, hanem tág kulturális értelemben, a többségi életstílust szem előtt tartva vizsgáltuk. A telepi cigányok rétegződésének ezen dimenzióját mérve többé-kevésbé járatlan úton haladtunk. Ennek következtében itt a kutatói értékek bizonyára nagyobb szerepet játszottak a szokásosnál.”¹²⁰ Számos adat felhasználásával és súlyozásával¹²¹ normakövetés szempontjából szintén három csoportját határozták meg a cigánytelepi lakoságnak; a „normakövetésre képtelenekét”, a „normakövetésre törekvőkét” és a „ emancipálódókét” (13. sz. táblázat).

118 Uo. 246

119 Uo. 249

120 Uo. 254.

121 Negatív súlyt adtak például annak, ha a háztartásfő segélyből élt, vagy eltartott volt, vagy a háztartásfő a nevé nem tudta leírni, vagy ha az anya a gyermekeket otthon szülte. Pozitív súlyt adtak annak, ha a gyermekek jártak óvodába, vagy a családtagok közül beléptek-e társadalmi szervezetbe (pl.: szakszervezet, úttörő, KISZ). Uo. 256.

13. sz. táblázat: Anyagi helyzet és a normakövetés összefüggése¹²²

Anyagi helyzet	Normakövetés			Együtt
	Normakövetésre		Emancipálódók	
	képtelenek	törekvők		
Nyomorgók	52,9	43,5	3,7	33,4
Szegények	35,1	57,5	7,4	46,3
Minimumon élők	17,7	62,6	19,7	20,3
Együtt	37,5	53,9	8,7	100

A kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikája és az elszórt telepítési koncepció elvetése

Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1984 októberében az 1979-es párthatározat végrehajtását tárgyalva összegzőképpen megjegyezte, hogy a cigányságon belül további „*differenciálódást*” lehetett tapasztalni, azonban az előterjesztés azt is hozzáfűzte, hogy a cigányság döntően a „*társadalom legkevésbé kvalifikált rétegébe*” illeszkedett be. A jelentés a magyarországi cigányság létszámát mintegy 350 ezer becsülve megállapította, hogy csaknem tíz százalékuk még mindig cigánytelepeken lakott (14. sz. táblázat), esetükben az elköltözés szinte szóba sem jöhetett: „*Többségükben a létminimum szintjén vagy az alatti szinten élő, hitelképtelen emberekről van szó, akik szociális lakásra lennének jogosultak, de olyan településeken laknak, ahol nem vagy csak nagyon kis szám-*

122 Uo. 257.

ban épülnek szociális lakások.¹²³ A cigányság lakhatási helyzetében szintén megfigyelhető volt egyfajta „*differenciálódás*”. A cigányság egy részének valamelyest javultak a lakáskörülményei, sokan a CS-lakásokat bővítették, vagy komfortosították, valamint ebben az időszakban már több helységről álló CS-lakásokat is építettek.¹²⁴ A többség azonban sokadmagával továbbra is a szoba-konyhából álló házakban lakott, illetve az újonnan létrehozott CS-lakás telepeken a hiányos közműellátás miatt a cigánytelepi körülmények újratermelődése mindinkább elkerülhetetlenné vált. A lakáskörülmények némi javulásával párhuzamosan a cigány lakosság egészségügyi viszonyaiban is kedvező folyamatok indultak el, melyek közül kiemelendő, hogy csökkent a csecsemőhalandóság, de az átlagosan várható élettartam még mindig messze elmaradt a nem cigány lakosságtól. A telepelszámolás eredeti célkitűzésével szemben a szegregáció számos formája kelt életre, sok helyen döntően, vagy teljesen cigányok által lakott községek, utcák, városrészek alakultak ki. Az adott korszakban számos szociológiai vizsgálat és szociográfiai leírás beszámolt a gettósodó falvak létrejöttéről,¹²⁵ valamint az egy tömbbe épített CS-lakások alkotta „*modernebb*” cigánytelepekről, melyek sokszor a kisparosok hanyag munkája miatt kifogásolható minőségben kerültek átadásra.¹²⁶

123 MNL OL M-KS-288. f. 41/1984/434. ó. e.

124 Az 1982. évi részletes telepelszámolási adatokat Lásd: SEBETICH Éva: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. In: *Városgazdasági Tájékoztató*, 1983/6. 8-10.

125 Már a Kemény István által vezetett vizsgálat során szembesültek ezzel a jelenséggel Alsószentmárton példáján, ugyanakkor még csak kivételként számoltak be róla, azonban a későbbiekben tömegessé vált az ott tapasztalt folyamat. Lásd: HAVAS Gábor: Faluba, faluvá növekedés – egy kivételről. In: Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor (szerk.): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1976. 117-127., CSALOG Zsolt: Cigányfalú Baranyában. *Kritika*, 1979/10. 13-16., DEZSÉRY László: A felvásárolt falu. *Valóság*, 1975/6. 62-70., FALUDI András: *Cigányok...* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964.

A gettósodás tömegessé válásában meghatározó szerepe volt a 30/1974. sz. rendeletnek, mely lehetővé tette, hogy kedvezményes hitellel meg lehessen vásárolni az üresen álló családi házakat, amennyiben a vásárló a következő feltételeknek megfelelt: „a) akinek lakóhelye megegyezik az ingatlan helyével, b) aki legalább egyéves folyamatos munkaviszonnyal (szövetkezeti tagsági viszonnyal) rendelkezik, c) aki a megvásárolt családi házba állandó lakosként beköltözik, d) aki a vételár és a takarékpénztári kölcsön különbözetével rendelkezik.” A rendelet lehetővé tette, hogy már a települések belterületén élő cigány családok, vagy a felnövekvő generációk is kedvezményes hitelhez juthassanak lakásvásárlás esetén, ugyanis a CS-lakás keretben már nem részesülhettek, mivel nem telepen éltek. Az imént említettek miatt meg tudták vásárolni a nem cigány lakosság házeit, így már nem csak a telepen élők jöhettek szóba vásárlóként. Összességében nézve az említett rendelet jelentős mértékben gyorsította a gettósodás folyamatát jellemzően a szerepkörnélkülinek nyilvánított településeken. Lásd: TÓTH Gergely – HAJNÁCSKY Tamás – BOZSONYI Károly: A szegregációs folyamat... I. m. 201-222., 30/1974. (XII. 4.) PM-ÉVM számú együttes rendelet az állampolgárok tulajdonában lévő, üresen álló családi házak értékesítéséről. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1974. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975. 741-742.

126 Számos szociológiai vizsgálat és szociográfiai írás tárgyát képezte az adott korszakban a cigánytelepek újratermelődésének a kérdése. Lásd: BEREY Katalin: A cigánytelepek felszámolás és újratermelődése. In: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest, 1991. 106-144., CSONGOR Anna: A cigány gyerekek iskolái

14. sz. táblázat: 1984-es felmérés adatai a szociális követelményeknek meg nem felelő telepekről¹²⁷

Megye	Lakások száma (db)	Családok száma	Személyek száma (fő)
Baranya	125	163	488
Bács-Kiskun	112	145	580
Békés	114	122	383
Borsod-Abaúj Zemplén	1756	3098	17504
Csongrád	505	521	2044
Fejér	218	395	2686
Győr-Sopron	-	-	-
Hajdú-Bihar	224	395	1576
Heves	521	621	2499
Komárom	137	162	621
Nógrád	424	533	2694
Pest	374	405	2025
Somogy	179	185	716
Szabolcs-Szatmár	986	1032	4289
Szolnok	476	688	3400
Tolna	26	32	98
Vas	-	-	-
Veszprém	42	57	184
Zala	58	70	276
MEGYÉK ÖSSZESEN	6277	8223	42066
Budapest	-	-	-
ÖSSZESEN	6277	8623	42066

Az APB beszámolójában több ponton arra is felhívta a figyelmet, hogy a nem cigány lakosság körében jelentős méreteket öltött a cigányokkal szembeni előítélet. Az imént említett kérdéshez elválaszthatatlanul hozzá tartozott a CS-lakás program, mely csak fokozta azt. A közvéleményben általánosan elterjedt meglátás szerint a telep felszámolás során a cigányság érdemtelenül olyan kedvezményekhez jutott, melyben a nem cigány lakosság nem részesült. Az teljességgel feledésbe merült, hogy a CS-lakás programba bevontak egy része nem cigány lakos volt, melynek hátterében egyrészt az állt, hogy a telep felszámolás a kezdetektől fogva etnicizálódott, valamint a nem cigány lakosok az 1970-es évek közepére döntően kikerültek a nyomortelepekről.¹²⁸Számos

különös tekintettel a telepi gyerekekre. In: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest, 1991. 179-200., LENGYEL Gabriella: Települési és társadalmi különbségek egy falusi cigány közösségben. In: Andor Mihály (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1982. 141-157., DEMSZKY Gábor: „CS”. *Kritika*, 1980/10. 18-21., BERKOVITS György: Befejezetlen házak. In: Berkovits György: *Terepszemle*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 65-80.

127 BENCsik István: *A Magyarországon élő cigánylakosság...* I. m. 31.

128 Lakatos Menyhért 1983-ban az egyik napilapnak adott interjújában, a következőket jegyezte meg a kérdéssel kapcsolatban: „Azt például számon tartja a közvélemény, hogy a cigányság egy része már – szerencsére – kiköltözött a putrikból és új házakban lakik. De arról már kevesebbet tudnak, hogy ezért éppúgy dolgoztak, mint mások, éppúgy OTP-kölcsönt vettek föl mint mások, s éppúgy verejtékes munkával kell ezt a kölcsönt visszafizetniük mint másoknak. Hogy például tudatilag sokan elmaradtak azok közül is, akik már más, jobb körülmények közt élnek? Ez egész társadalmunknak egyik sajátos problémája is. Például az a magyar paraszt, aki meg-

szociológiai vizsgálat készült az adott korszakban, melyek többek között az imént említett kérdést feszegették (15-16. sz. táblázat).

15. sz. táblázat: A lakosság korcsoport szerinti megoszlása a cigányoknak nyújtott olcsóbb lakáslehetőségek kérdésében (százalékban, 1978)²⁹

„Életkörülményeik javítása érdekében a cigányok számára olcsóbb lakáslehetőséget kell biztosítani, mint másoknak”	N	Egyetért	Nem ért egyet	Nem tudja	Összesen
18-30 éves	109	30	68	2	100
31-50 éves	175	45	53	2	100
50 évnél idősebb	183	54	42	4	100

16. sz. táblázat: Különböző társadalmi csoportok feltételezett előnyei vagy hátrányai az elmúlt években, valamint az ugyanezen csoportoknak javasolt támogatás vagy előnycsökkenés (a felnőtt népesség százalékában, N=1000, 1988-1989)³⁰

A felnőtt népesség (megadott százalékarányának)	Az elmúlt években különösen		Az elkövetkező években	
	sok előnyhöz jutottak	nehéz hátrányos volt a helyzetük	az állam támogassa	az eddigi előnyeiket csökkenteni kell
Munkások	6,3	39,0	71,4	1,0
Értelmiségiek	20,7	24,6	46,7	10,1
Kisiparosok	27,9	16,1	26,1	16,3
Sokgyermekesek	23,6	53,8	83,2	1,2
Nyugdíjasok	3,6	68,5	87,5	0,2
Vallásos emberek	2,5	34,2	18,0	1,8
Párttagok	74,5	0,6	2,5	62,5
Zsidók	14,5	10,3	6,9	9,5
Cigányok	47,1	21,1	17,5	32,2

A magyarországi cigányságot a beszámoló továbbra sem tekintette nemzetiségnek, azonban egyes sorai határozott elrugaszkodást jelentettek az 1979-es párthatározathoz képest, az imént említett fordulatnak az 1980-as évek elején már megfigyelhetőek voltak az első jelei. A Művelődésügyi Minisztérium kezdeményezésére a Tárcaközi Koordinációs Bizottság 1981-ben egy kutatócsoportot hozott létre, mely vitaanyagában markánsan leszögezte, hogy elveti a cigányságnak a pártállam által szorgalmazott

*épti a hatszobás és fürdőszobás házát, de a fürdőkádba még sosem ült bele, hanem kint mosakszik a nyári konyhában, lavórban, a hat szoba egyikében se aludt még soha, hanem családostul a konyhába zsúfolódva él, az nem elmaradott tudatilag? Dehogynem. Akkor olyan emberektől, akik jóval rosszabb körülmények közül érkeznek, miért várhatnánk el, hogy egy csapásra be tudjanak épülni az új viszonyok közé. Ez az elvárás önmagában is forrása az előítéleteknek.”*In: ZELEI Miklós: Az etnikai tudat megőrzéséért. Beszélgetés egy fontos társadalmi problémáról. *Magyar Hírlap*, 1983. május 10. 6.

129 PÁRTOS Ferenc: A cigány és a nem cigány lakosság véleménye a főbb társadalmpolitikai célkitűzésekről. In: Hann Endre – Tomka Miklós – Pártos Ferenc (szerk.): *A közvélemény a cigányokról*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1979. 61.

130 TOMKA Miklós: Gazdasági változás és a cigánysággal kapcsolatos közvélemény. In: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991. 14.

kényszerasszimilációját, valamint felhívták a figyelmet arra, hogy a cigány kultúra és nyelv mélyreható feltárása és megőrzése elengedhetetlen, valamint a cigány identitás megőrzése, erősítése mellett érvelt.¹³¹ A rákövetkező években a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat keretei között megalakulhatott a cigány ismeretterjesztő munkabizottság, mely részben az országban működő mintegy száz „*cigányklub*”¹³² munkáját kívánta összehangolni.¹³³ Az APB immáron hivatalosan is leszögezte, hogy a cigányság nemcsak az asszimiláció, hanem az integráció útján is beilleszkedhet a társadalomba: „*A cigányság két – szabadon választható – módon illeszkezhethet be társadalmunkba: a cigány kultúra megőrzendő értékeinek, hagyományainak vállalása, az etnikai identitás megőrzése révén, valamint önkéntesen vállalt, asszimiláció útján. [...] Ahhoz, hogy a cigány etnikai hagyományok a cigányság erre igényt tartó körei számára pozitív segítő erővé válhassanak, a cigány kultúra feltárásnak és ápolásának erőteljesebb támogatására intézményes gondozására és terjesztési lehetőségének megteremtésére van szükség.*”¹³⁴ Az imént idézett állásfoglalás miatt az APB utasította a Művelődésügyi Minisztériumot, a Hazafias Népfront Országos Tanácsát és Minisztertanács Tanácsai Hivatalát, hogy tegyenek lépéseket a cigány kultúra megőrzésének az érdekében, egyúttal hozzanak létre egy cigány kulturális szövetséget, valamint egy cigányságnak szóló lapot indítsanak el. A Hazafias Népfront 1985-ben létre is hozta az Országos Cigány Tanácsot,¹³⁵ a Minisztertanács határozatának megfelelően a Művelődésügyi Minisztérium pedig életre hívta a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét,¹³⁶ valamint a Cigány Újság (Romani Nyévi)pe)¹³⁷ című lapot. Az 1980-as évek második felére a pártállam vezető funkcionáriusai is nyíltan szembeszegültek az 1961-es párthatározat kényszerasszimilációs célkitűzésével, valamint a cigánytelepek felszámolásának ideológiai hátterével. A Hazafias Népfront főtitkára a TIT Cigány Ismeretterjesztő Bizottsága által kiadott kötetben az alábbiakat jegyezte meg a kérdéssel kapcsolatban: „*Valamennyien kezdők, tanulók vagyunk ennek a problémának a megoldásában. Hiszen hosszú ideig azt, hogy cigánykérdés van Magyarországon, nem nagyon ismertük el, egyszerűen a cigányság szociális beilleszkedési problémáiról esett szó, és ebből az aspektusból megközelítve az ügy bizonyos fokig lesüllyedt településpolitikai, szociálpolitikai kérdéssé, és ezzel együtt valamiképpen a la-*

131 MNL OL M-KS-288. f. 50/1982/12. ő. e.

132 A Rom Som cigányklub történetéről Lásd: GYÖRGY Eszter: A kisebbségi kulturális örökség létrehozásának kísérlete. A Rom Som cigányklub története (1972-1980). In: Ignác Ádám (szerk.): *Populáris zene és államhatalom*. Tizenöt tanulmány. Rózsavölgyi és Társa, Budapest, 2017. 209-237.

133 ZELEI Miklós: Az etnikai tudat megőrzéséért... I. m. 6.

134 MNL OL M-KS-288. f. 41/1984/434. ő. e.

135 BÁLINT B. András: Cigányok, esélyek... Javaslat kulturális szövetség létrehozására. *Magyar Hírlap*, 1985. szeptember 4. 5., BÁLINT B. András: „Cigány szövetségre volna szükség.” Válaszol az Országos Cigány Tanács elnöke. *HVG*, 1985. július 20. 62-63.

136 A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének Alapszabályát Lásd: HAJNÁCZKY Tamás: „Egyértelmű, hogy a cigányok... I. m. 349-357., MÉZES Flórián: Alakul a cigány kulturális szövetség? *Képes*, 1986/8. 9.

137 MNL OL M-KS-288. f. 41/1987/487. ő. e. Egy cigányságnak szóló lap indításának szükségességéről már 1984-ben jelentek meg cikkek, többek között a TKB titkárától. Lásd: KOZÁK Istvánné: Kell-e cigánylap? *Jel-Kép*, 1984/1. 72-73., HAVAS Gábor: Kell-e kérdőjel? *Jel-Kép*, 1984/1. 74-75. DARÓCZI Ágnes: Vállalhatóvá tenni a cigányságot. *Jel-Kép*, 1984/1 75-77.

GALÉRIA

kásosztássá, a beilleszkedést és az asszimilációt sürgető politikai magatartássá.¹³⁸ A Tárcaközi Koordinációs Bizottság titkára az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumnak az egyik kiadványában a következőket fejtette ki: „Ma már tudjuk, hogy téves volt azaz elképzelés, amely a hatvanas évek közepén alakult ki, hogy a cigányok széttelepítésével megoldódik a cigánykérdés. Sokan úgy gondolták, hogy a telepi családok szétköltöztetve más családok közé automatikusan átveszik környezetük szokásait, és teljesen beolvadnak a lakosság közé. Az utóbbi években azonban egyre szélesebb körben válik ismertté, hogy a cigányság nem csupán, egy szociálisan, kulturálisan hátrányos helyzetben lévő népréteg – bár többségük hátrányos helyzete ma is vitathatatlan – hanem egy sajátos kultúrával, tradíciókkal rendelkező etnikai csoport. Ezért azon túl, hogy rövid távon a teljes asszimilációnak (beolvasztásnak) nincs is realitása, az erőltetett asszimiláció ellenétes szocialista elveinkkel, amelyet a kisebbségek viszonylatában tanúsítunk.”¹³⁹ Az imént említett fejleményekkel párhuzamosan a CS-lakás programon számos további módosítást hajtott végre a Minisztertanács a 3223/1985. sz. határozatával.¹⁴⁰ Az újonnan életbe léptetett intézkedések közül mindenekelőtt kiemelendő, hogy kormányhatározat eltörölte a „kiemelt telepi” kategóriát és a tanácsok minden telep felszámolása esetén központi támogatáshoz juthattak. Továbbá a felvehető kölcsön összegének az emelését írta elő¹⁴¹ valamint azt, hogy kedvezményes hitelben részesülhettek azok, akik a CS-lakás

138 MURÁNYI Gábor: A szociológiai és történeti tények szava. Beszélgetés Pozsgay Imrével. In: Murányi Gábor (szerk.): „Egyszer karolj át egy fát!” Cigány almanch. TIT Országos Központi Cigány Ismeretterjesztő Bizottsága, Budapest, 1986. 5-6.

139 KOZÁK Istvánné: Útmutató a cigányság lakóhelyi beilleszkedésének segítéséhez. Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, Budapest, 1986. 7.

140 MNL OL XIX-A-83-b 3223/1985 (1253. d.)

141 Még az adott évben az illetékes minisztériumok módosították a CS-lakás programot a követ-

keretből épített, vagy vásárolt házukat bővíteni kívánták. Végezetül fontos megjegyezni, hogy a Minisztertanács utasításai között arra is kitért, hogy a cigánytelepek újratelődésének gátat kell vetni a CS-lakás telepek közműellátásának a fejlesztésével és az újonnan épült házak karbantartásával. Az imént említett intézkedések azonban egy 1989-es tanácsi felmérés szerint számottevő eredménnyel nem jártak; a telepen élők száma jelentősen nem csökkent, egyúttal kimutatásra került az is, hogy nem telepen, de hasonló körülmények között szintén emberek tömegei éltek.¹⁴² A CS-lakás program végül 1989. január 1-ével megszüntetésre került, mely által a mélyszegénységben élők helyzete teljesen kilátástalanná vált.¹⁴³

Összegzés

Az 1961-es párthatározat értelmében a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikájának szerves részét képezte a járványok és a bűnözés melegágyaként kezelt cigánytelepek felszámolása, az ott élő lakosság nem cigányok közé történő szétszórása. A nyomortelepek mihamarabbi megszüntetése mögött propaganda okok is húzódtak, mégpedig az, hogy elrejtse az idegenforgalom és a „nyugati sajtó” árgus szemei elől a magyarországi mélyszegénység égbekiáltó bizonyítékait.

A párthatározatot követően életre hívott telep felszámolási elgondolás, mely a helyi szintű tanácsokra bízta a kérdés megoldását távolról sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A hatalom rövid időn belül szembesült azzal a ténnyel, hogy központi forrás és irányítás hiányában hosszabb távon sem számolhat a kérdés megoldásával. Az imént említettek miatt az 1960-as évek közepén az illetékes felsőbb szervek létrehozták az úgynevezett CS-lakás programot, mely által a nyomortelepeken élő nem cigányok lakásgondjait is orvosolni kívánták. Ebből kifolyólag a továbbiakban a cigánytelepek helyett a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepekről” rendelkeztek a határozatok és szóltak a beszámoló, jelentések. Szigorúan a számokra hagyatkozva megállapítható, hogy a CS-lakás program közel huszonöt éves fennállása alatt jelentős eredményeket tudott felmutatni, azonban a kimutatások mögött meghúzódó valóság egy jóval kedvezőtlenebb képet mutatott. Több mint negyvenezer lakáskeret került kiosztásra, nem is beszélve az árvízkarosultság címén juttatottakra, a telepi lakosok száma több, mint nyolcvan százalékkal csökkent (17-18. sz. táblázat).

kező rendeletükkel: 21/1985. (XII. 27.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1985. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 447-448.

142 Az 1989-es tanácsi felmérés adatai: Telepen: putrik száma: 7774, családok száma: 8827, személyek száma: 32306. Nem telepen: putrik száma: 6444, családok száma: 6991, személyek száma: 25433. In: KOZÁKNÉ KESZEI Veronika: *Cigánypolitika Magyarországon...* I. m. 117.

143 HAJNÁCSKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára III. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1979. április 18-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2017/2. 275.

17. sz. táblázat: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának alakulása¹⁴⁴

Év	Lakások száma	Családok száma	Személyek száma
1964	48966	55425	222160
1974	28255	31875	125969
1984	6277	8623	42066

18. sz. táblázat: A központi lakásszám előirányzatok (CS-lakás építési és vásárlási keretek)¹⁴⁵

Időszakok	Előirányzat (db)	Teljesítés (db)	Teljesítés %-a
II. ötéves tervidőszak (1965)	800	237	29,6
III. ötéves tervidőszak (1966-1970)	5224	4436	84,9
IV. ötéves tervidőszak (1971-1975)	10000	8000	80,0
V. ötéves tervidőszak (1976-1980)	12100	10426	86,2
VI. ötéves tervidőszak (1981-1985)	9769	7975	81,6
VII. ötéves tervidőszak (1986-1989)	6539	5846	89,4
Összesen	44432	36920	83,1

A telep felszámolási program hatásáról elsőként megbízható visszajelzést a Kemény István nevével fémjelzett 1971-es cigány vizsgálat nyújtott, mely rávilágított annak számos visszasságára és hiányosságára. Többek között a kényszertelepítések hiábavalóságára, közösségromboló hatására, valamint a különböző devianciák felerősödésére. Ezzel párhuzamosan a tanácsi apparátus beszámolóira hagyatkozó minisztériumi jelentések többször is felhívták a pártállam vezető funkcionáriusainak a figyelmét a telep felszámolás során adódó újabb és újabb nehézségekre. Elsősorban arra, hogy a nyomor-telepek megszüntetésének az üteme – számos okból kifolyólag – meg sem közelítette az elvártakat, a biztosított CS-lakás keretek csak a cigányság természetes szaporulatát ellensúlyozták. Visszatérő problémaként jelentkezett a folyamatosan emelkedő ingatlan- és építőanyag árak miatt a telepi lakosok által felvehető hitel összegének az elégtelensége. Az 1970-es évek második felére az illetékes minisztérium felmérése szerint a cigánytelepi lakosság majdnem a felére csökkent, azonban új keletű problémák keltek életre, melyek az 1980-as évekre intézkedések hiányában csak fokozódtak, már-már visszafordíthatatlanná váltak. Az egy tömbbe épített CS-lakások miatt az újonnan létrehozott telepeken a közműellátás teljes, vagy részleges hiánya miatt a telepi körülmények újratermelődését lehetett tapasztalni, amiben az is közrejátszott, hogy sok helyen a kisiparosok kispórolták az építőanyagot a házakból. A CS-lakás keretek szűkössége miatt a telepi lakosok zömében a szerepkörnélküli, a munkaképes nem cigány lakosság által magára hagyott községekben tudtak csak házat vásárolni, melynek eredőjeként gomba módra szaporodtak a gettósodó falvak. A telep felszámolási program a közvélekedésben és a tanácsi apparátusban egyaránt etnicizálódott, ami újabb előítéleteknek, sztereotípiáknak adott táptalajt, holott a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepen” élők harminc százalékát nem cigánynak minősítették a tanácsok. Az imént említettek miatt terjedt el egy idő után a C-lakás program megnevezés a cigányokra

144 BENCsik István: *A Magyarországon élő cigánylakosság...* I. m. 31.145 KOZÁKNÉ KESZEI Veronika: *Cigánypolitika Magyarországon...* I. m. 118.

utalva, olykor felváltva a CS-lakás program elnevezést, vagy annak szinonimájaként használva. A CS-lakás programba jelentős szelekciós mechanizmusok épültek be a pártállam diktálta elvek miatt; nevezetesen amiatt, hogy szinte kizárólag csak a munkaviszonnyal rendelkezőket tartották segítségre méltónak, másrészt a propaganda mindenhatósága a telepfelszámolási programba is utat tört magának. A „*kiemelt telepi*” kategória megalkotásával, melyek felszámolására az erőforrások közel felét biztosították, az azokon élők előbb kerülhettek ki a telepekről, mint a „*nem kiemelt telepiek*”. Ez szintén vonatkozott a nem cigány lakosságra, hogy a helyi hatalom sokszor fontosabbnak ítélte meg az ő lakásgondjainak megoldását cigányokénál. Önmagában a CS-lakás program feltételrendszere is magában rejtett számos szelekciós mechanizmust; melyek közül kiemelendő, hogy azok részesülhettek kedvezményes hitelben, akik munkaviszonnyal rendelkeztek. A munkanélküli, az idős és beteg emberek szóba sem jöhettek, az utóbbiakat szociális otthonokba kívánták elhelyezni. A tíz százalékos önrész előírásával pedig azok kerültek kedvezőbb helyzetbe, akiknek nem, vagy a cigánytelepi átlagnál kevesebb gyermekük volt, mivel előbb tudták teljesíteni ezt a feltételt. Végezetül a tanácsal való jó kapcsolat is rendkívül meghatározónak számított, mivel ők jelölték ki a telepi lakosokat a CS-lakás programban való részvételre (19. sz. táblázat).

19. sz. táblázat (saját szerkesztés): Szelekciós mechanizmusok a CS-lakás programban

	Előnyt jelentett	Hátrányt jelentett
Telep besorolása	kiemelt telep	nem kiemelt telep
Etnikai hovatartozás	nem cigány	cigány
Munkaviszony	rendelkezett munkaviszonnyal	nem rendelkezett munkaviszonnyal (idős, beteg, munkanélküli)
Gyermekek száma	alacsony gyermekszám	magas gyermekszám
Tanácshoz fűződő viszony	rendelkezett kapcsolattal	nem rendelkezett kapcsolattal

Felhasznált szakirodalom

- BÁLINT B. András: Cigányok, esélyek... Javaslat kulturális szövetség létrehozására. *Magyar Hírlap*, 1985. szeptember 4. 5.
- BÁLINT B. András: „Cigány szövetségre volna szükség.” Válaszol az Országos Cigány Tanács elnöke. *HVG*, 1985. július 20. 62-63.
- BÁRSONY János: Romák sorsa az 1940-es évek második felében Magyarországon. *Múltunk*, 2008/1. 222-256.
- BENCsik István: *A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig*. ELTE BTK Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézete, Budapest, 1988.
- BEREY Katalin: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása. In: BEREY Katalin – HORVÁTH Ágota (szerk.): *Esély nélkül*. Vita Kiadó, Budapest, 1990. 5-72.
- BEREY Katalin: A cigánytelepek felszámolás és újratermelődése. In: Utasi Ágnes – Mézáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest, 1991. 106-144.
- BERKES József (szerk.): A Pécskő úti és az Újajnai cigánytelepek helyzete és felszámol-

- lásuk lehetőségei. Bizalmas! Salgótarjáni Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának Titkárságától. é. n. 18. (a szerző birtokában)
- BERKOVITS György: Befejezetlen házak. In: Berkovits György: *Terepszemle*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 65-80.
- BERNÁTH Gábor (szerk.): *Kényszermosdatások cigánytelepeken, 1940-1985*. Roma Sajtóközpont, Budapest, 2002.
- BERNÁTH Gábor – KADÉT Ernő – SÁRKÖZI Gábor: A „kis Maugliktól” a hátrányos helyzetig (majd vissza). In: *Havas 70. II. kötet*. <http://beszelo.c3.hu/onlinecikkek/a-%E2%80%99Eki-mauglikt-ol%E2%80%99D-a-hatran-yos-helyzetig-majd-vissza> (Letöltés ideje: 2017. július 10.)
- BERNÁTH Péter – POLYÁK Laura: Kényszermosdatások Magyarországon. *Beszélő*, 2001/6. 38-45.
- BOKOR Ágnes: A hagyományos szegénység szigetei: a cigány telepek. In: Utasi Ágnes (szerk.): *Peremhelyzetek*. Rétegződés-modell vizsgálat VIII. MSZSMP KB Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1987. 238-267.
- BOKOR Ágnes: *Depriváció és szegénység. Rétegződés-modell vizsgálat VI*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1985.
- CSALOG Zsolt: Cigányfalu Baranyában. *Kritika*, 1979/10. 13-16.
- CSALOG Zsolt: *Kilenc cigány*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1976.
- CSIZMADIA Ervin: Megfelezett élet. Beszélgetés Kemény István szociológussal. *Kritika*, 1990/10. 24-27.
- CSONGOR Anna: A cigány gyerekek iskolái különös tekintettel a telepi gyerekekre. In: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest, 1991. 179-200.
- DARÓCZI Ágnes: „Kaptam a romáktól emberi gazdagságot...” Csalog Zsolttal Daróczi Ágnes beszélget. *Beszélő*, 1997/10. 36-46.
- Daróczi Ágnes: Vállalhatóvá tenni a cigányságot. *Jel-Kép*, 1984/1 75-77.
- DEMSZKY Gábor: „CS”. *Kritika*, 1980/10. 18-21.
- DEZSÉRY László: A felvásárolt falu. *Valóság*, 1975/6. 62-70.
- DIÓSI Ágnes: A cigányság ügye a demokratikus ellenzék történetében. Interjú Havas Gáborral. *Esély*, 1999/6. 83-99.
- ERDŐS Kamill: Cigány lókereskedők Magyarországon. In: Vekkerdi József (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békés Megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága – Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, Békéscsaba, 1989. 89-92.
- FALUDI András: *Cigányok...* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964.
- FÜZES Miklós – MÁRFI Attila (szerk.): *Dokumentumok a pécsi cigányság történetéből 1959-1990*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2003.
- FÜZES Miklós – MÁRFI Attila – ROZS András – VÖRÖS Huba (szerk.): *Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2005.
- GYÖRGY Eszter: A kisebbségi kulturális örökség létrehozásának kísérlete. A Rom Som cigányklub története (1972-1980). In: Ignác Ádám (szerk.): *Populáris zene és államhatalom*. Tizenöt tanulmány. Rózsavölgyi és Társa, Budapest, 2017. 209-237.
- HAJNÁCZKY Tamás: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság helyzete az 1950-es években a források tükrében. In: *FONS – Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, 2017/2. 223-282.
- HAJNÁCZKY Tamás: „A cigánykérdést a szocialista humanizmusnak megfelelően kell meg-

- oldani.* – A szektorális cigánypolitika végrehajtása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az 1950-es években. *Valóság*, 2016/9. 1-10.
- HAJNÁCZKY Tamás: „A meg nem evett dög nyomában.” – Cigányok és dögevés a szocializmus hajnalán. *Új Egyenlítő*, 2015/11. 20-23.
- HAJNÁCZKY Tamás: A pártállam cigánypolitikája. A szektorális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig. *Esély*, 2015/5. 54-92.
- HAJNÁCZKY Tamás: A pártállam cigánypolitikájának végrehajtása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: BALI János (szerk.): *Cigányvilágok a Kárpát-medencében*. Cigány néprajzi tanulmányok 17. Magyar Néprajzi Társaság – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Intézet, Budapest, 2017. 67-110.
- HAJNÁCZKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2013/1. 237-272.
- HAJNÁCZKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára III. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1979. április 18-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2017/2. 275.
- HAJNÁCZKY Tamás: Cigány munkások a borsodi nehéziparban az 1950-1960-as években. *Zempléni Múzsá*, 2017/2. 38-42.
- HAJNÁCZKY Tamás: „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956-1989. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.
- HAJNÁCZKY Tamás: Kádár János megjegyzései a „cigánykérdéshez”. *Kritika*, 2015/9-10. 12-13.
- HAJNÁCZKY Tamás: Tanácsi felmérés. *BUKSZ – Budapesti Könyvszemle*, 2015/3-4. 157-163.
- HAVAS Gábor: Kel-e kérdőjel? *Jel-Kép*, 1984/1. 74-75.
- HAVAS Gábor: A Baranya megyei teknővájó cigányok. In: Andor Mihály (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1982. 61-140.
- HAVAS Gábor: Faluba, faluvá növekedés – egy kivételről. In: Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor (szerk.): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1976. 117-127.
- HORVÁTH Ferenc: A telepen lakó cigányok helyzete. *Belügyi Szemle*, 1963/2. 74-80.
- KEMÉNY István: A magyarországi cigányok helyzete. In: Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor (szerk.): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1976. 7-67.
- KEMÉNY István – RUPP Kálmán – CSALOG Zsolt – HAVAS Gábor (szerk.): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1976.
- KERESKÉNYINÉ CSEH Edit (szerk.): *Források a Békés megyei cigányság történetéhez*. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768-1987). Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2008.
- KERTESI Gábor – KÉZDI Gábor: *A cigány népesség Magyarországon*. Dokumentációs és adattár. Socio-typo, Budapest, 1998.
- KOLOSÍ Tamás: Előszó. In: Utasi Ágnes (szerk.): *Peremhelyzetek. Rétegződés-modell vizsgálat VIII*. MSZSMP KB Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1987. 5-7.

- KOVÁCS József: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása. *Városgazdasági Tájékoztató*, 1975/5-6. 19-23.
- KOZÁK Istvánné: Kell-e cigánylap? *Jel-Kép*, 1984/1. 72-73.
- KOZÁK Istvánné: *Útmutató a cigányság lakóhelyi beilleszkedésének segítéséhez*. Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, Budapest, 1986.
- KOZÁKNÉ KESZEI Veronika: *Cigánypolitika Magyarországon*. Elmélet és gyakorlat az 1960-as évek elejétől a 90-es évekig. Romológiai Kutatóintézet közleményei 5. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2001.
- KOZÁRY Andrea: Jelentés „a cigány lakosság körében végzett rendőri munkáról”. (Reflexió a Múltunk Romapolitikák című összeállításához.) *Múltunk*, 2008/4. 265-274.
- LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván: *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- LENGYEL Gabriella: Települési és társadalmi különbségek egy falusi cigány közösségben. In: Andor Mihály (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1982. 141-157.
- LEWIS, Oscar: *Sánchez gyermekei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1968.
- MATOLAY Mária Magdolna: A délkelet-dunántúli cigányság építkezése és lakáshasználata. *StudiaMinoritatum* 3. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2001.
- MÉZES Flórián: Alakul a cigány kulturális szövetség? *Képes*, 1986/8. 9.
- MURÁNYI Gábor: A szociológiai és történeti tények szava. Beszélgetés Pozsgay Imrével. In: Murányi Gábor (szerk.): *„Egyszer karolj át egy fát!”* Cigányalmanach. TIT Országos Központja Cigány Ismeretterjesztő Bizottsága, Budapest, 1986. 5-11.
- NAGY Pál (szerk.): *„Ugyanolyanok, mint mindenki más ember.”* Válogatás a Szabolcs-Szatmár megyei cigányság történetének forrásaiból (1951-1961). Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár – Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza – Gödöllő, 2010.
- NAGY Pál (szerk.): *Források a magyarországi cigányság történetéből (1758-1999)*. Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány, Gödöllő, 2011.
- NAGY Pál (szerk.): *„Nem szabad őket lenézni.”* A cigány népesség felmérései Szabolcs-Szatmár megyében az 1950-es években. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 2015.
- NAGY Pál: Dögevés – szükség, tabu, sztereotípiá. *Napi Történelmi Forrás (Portál)*, 2016. december 9. <http://ntf.hu/index.php/2016/12/09/dogeves-szukseg-tabu-sztereotipia/> (Letöltés ideje: 2017. július 10.)
- PALKOVICS Éva: Előszó. In: Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor (szerk.): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1976. 5-6.
- PÁRTOS Ferenc: A cigány és a nem cigány lakosság véleménye a főbb társadalmpolitikai célkitűzésekről. In: Hann Endre – Tomka Miklós – Pártos Ferenc (szerk.): *A közvélemény a cigányokról*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1979. 45-74.
- PURCSI Barna Gyula: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. Kísérlet a cigánykérdés „megoldására” az ötvenes évek Magyarországon. *Beszélő*, 2001/6. 26-37.
- PURCSI Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”*. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004.
- SEBETICH Éva: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. In: *Városgazdasági Tájékoztató*, 1983/6. 8-10.

- SOLTÉSZ Márton: *Csalog Zsolt*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2015.
- SPIRÓ György: *Tavaszi Tárlat*. Magvető, Budapest, 2016.
- SZUHAY Péter: *A magyarországi cigányság kultúrája etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Panoráma, Budapest, 1999.
- TOMKA Miklós: Gazdasági változás és a cigánysággal kapcsolatos közvélemény. In: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991. 8-36.
- TÓTH Gergely – HAJNÁCZKY Tamás – BOZSONYI Károly: A szegregációs folyamat egy sajátos modellje – A szegregációs folyamat történeti rekonstrukciója és annak matematikai modellje Tiszabő település esetén. In: Bacsák Dániel – Krámer Lili – Szabó Miklós (szerk.): *Kulcskérdések a Társadalomtudományban 2011-2012*. ELTE TÁTK, Budapest, 2013. 201-222.
- ZELEI Miklós: Az etnikai tudat megőrzéséért. Beszélgetés egy fontos társadalmi problémáról. *Magyar Hírlap*, 1983. május 10. 6.

Felhasznált törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye

- 155/1951. (VIII. 14.) M. T. számú rendelet az egyéni családi ház építkezéssel kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról. (Közigazgatási rendszám: 3.270.) In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1951. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1952. 259-260.
- 1/1955. (I. 13.) Eü. M. számú rendelet a kiütéses tifusz elleni védekezésről. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1955. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1956. 449-450.
- 35/1957. (VI. 21.) Korm. számú rendelet a házhely értékesítés szabályozásáról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1957. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958. 292.
- 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1965. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 368-371.
- 2/1968. (I. 11.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendeletmódosításáról és kiegészítéséről. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 334-335.
- 18/1969. (XI. 16.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet újabb módosításáról és kiegészítéséről. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1969. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 406.
- 30/1974. (XII. 4.) PM-ÉVM számú együttes rendelet az állampolgárok tulajdonában lévő, üresen álló családi házak értékesítéséről. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1974. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975. 741-742.
- 13/1976. (IV. 15.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes

- rendelet módosításáról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 440.
- 4/1978. (II. 18.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 608.
- 1016/1979. (VII. 12.) számú minisztertanácsi határozat a cigány lakosság helyzetének javításával kapcsolatos további feladatokról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1979. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 444-445.
- 11/1979. (VII. 21.) PM-ÉVM számú együttes rendelet az egyes lakásépítési kölcsönök felső összeghatárának felemeléséről és a kölcsönfolyósítás feltételeiről. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1979. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 853-854.
- 5/1980. (I. 19.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1980. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981. 566.
- 28/1982. (X. 7.) ÉVM-PM számú együttes rendelet az árvíz és belvíz által megrongált, személyi tulajdonban álló épületek helyreállításáról, illetőleg újjáépítéséről szóló 7/1969. (III. 22.) ÉVM-PM számú együttes rendelet módosításáról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1982. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 682.
- 21/1985. (XII. 27.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról. In: TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE 1985. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 447-448.

SZÉLRÓZSA

- 61 Havasi Virág: Még mindig szilánkos
- 68 Gaál Gabriella: White flight

Havasi Virág

Még mindig szilánkos

Miskolc és a cigányság lakhatási ügyei az elmúlt harminc évben

Miskolc sokszor került a figyelem fókuszába a romák lakhatási körülményei miatt. Először 1988-1989-ben a gettóellenes csatározásokkal, majd a fészekrakó üggyel, újabban pedig az ún. számozott utcák felszámolása kapcsán, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Ebben a tanulmányban az elmúlt 30 év eseményeit tekintjük át, azok egymással való összefüggéseit, némely esetekben a politikai játszmákat, melyek a történetek kísérői és nem utolsó sorban a telepeken élők lakhatási viszonyait. A mélyszegénységben, illetve szegregátumokban élő cigány (és nem cigány) emberek állnak a cikk figyelmének fókuszában, noha Miskolc roma lakosainak többsége ma már nem cigánytelepen lakik. Ezt indokolja, hogy a szociálpolitika, a helyi társadalom és az önkormányzat számára a kihívást a cigányságnak ez a rétege jelenti. Természetesen fontos lenne megismerni a beilleszkedettek lakó és életkörülményeit, életútját is, ami azonban egy jövőbeli, nem kevés tanulsággal szolgáló kutatás tárgya ma még.

A cikk forrásai a helyi média hírei és hivatalos dokumentumok, valamint az elmúlt évek folyamán különböző kutatások során készített interjúk és fókuszcsoportos beszélgetések. E kutatásokban² az interjúalanyok, illetve a fókuszcsoportok résztvevői helyi szakemberek voltak (gyermekvédelemben és családsegítőként dolgozó szociális munkások, védőnő, adósságkezelő, iskolaigazgató, munkaügyi központ dolgozója, civil szervezetek tagjai, a cigány nemzetiségi önkormányzat elnöke, pártfogó felügyelő, TKKI munkatársa, stb.)

Havas becslése³ szerint a romák bő harmada, szűk fele él mélyszegénységben, és a mélyszegénységben élőkön belül a cigány származásúak aránya hasonló. Az ELTE Szegénységkutató Központjának 2001 és 2006-os kutatásaiban a szegény minta 80 százaléka nem roma volt, és a legszegényebbek között is 50 százalék feletti volt a több-

Szociológus, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete

- 1 A cím utalás Lengyel Gabriella „*Szilánkos mennyország*” című, a miskolci cigánytelepekről szóló írására. Lásd: LENGYEL Gabriella: Szilánkos mennyország – Szegénytelepek, cigánytelepek Miskolcon. *Beszélő*, 2009/7-8. 52-64.
- 2 OSI - Roma in Eurocities kutatási projekt 2012-2013, A Helyi Esélyegyenlőségi Program felülvizsgálatát megalapozó szociológiai kutatás 2015, a témához kapcsolódó szakdolgozatok keretében végzett kutatások.
- 3 HAVAS Gábor: Esélyegyenlőség, deszegregáció. In Fazekas Károly – Köllő János – Varga Júlia (szerk.): *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért*. Oktatás és Gyermekesély Kerekasztal. ECOSTAT, Budapest, 2008. 121-138.

ségiek aránya.⁴ Azonban ezek az adatok országos átlagot jelentenek. Bizonyos régiókban, megyékben és településeken, ahol eleve nagyobb számban élnek romák, a mélyszegénységen belüli arányok is jóval nagyobbak.

Nincs adat, hogy a miskolci mélyszegénységben élők mekkora hányada cigány származású. Azt tudjuk, hogy 5000 körüli a szegregátumokban élők száma (ahogy látni fogjuk, ennyi volt 2008-ban az Integrált Városfejlesztési Stratégia adatai szerint, s azóta megszűntek ugyan szegregátumok, de inkább átköltözés történt, illetve külföldre távozás, majd részben onnan hazatérés). Azt is tudjuk, hogy a 2011-es Népszámláláson 5441 fő vallotta magát romának, a Cigány Nemzetiségi Önkormányzat adatai alapján Miskolc lakosságának 10%-a roma, azaz 16-17 ezer ember, de vannak olyan becslések, mely szerint ez a szám eléri a 25 ezret. A valaha 900 főt számláló számozott utcai szegregátum lakóinak mintegy 75-80%-a volt cigány származású (CNÖ becslés), a 3-4000-es lélekszámú Lyukóvölgy lakóinak pedig valamivel több, mint a fele az, de a fiatalabb korosztályoknak egyre nagyobb hányada, a 35 év alatti felnőttek háromnegyede,⁵ a gyerekeknek még nagyobb része.

A telep⁶, slum⁷, szegregátum⁸, cigánytelep⁹ kifejezések nem szinonimák, de Miskolc

4 FERGE Zsuzsa: Mi történik a szegénységgel? Csalóka „posztmodernitás”. *Esély*, 2007/4. 3-23.

5 VASS Kitti: „Ábból élünk, ami éppen adódik...” A Lyukóvölgyben élők megélhetési stratégiái. *Szakdolgozat*. 2015.

6 Magyarországon a rendszerváltást követő első telepösszeírás (az 1093/1997. számú kormányhatározat alapján) során telepnek minősültek azok a legalább négy lakásból álló településrészek, amelyek lakásai alacsonyabb komfortfokozattal, alacsonyabb minőséggel, magasabb laksűrűséggel, egészségre ártalmas elhelyezkedéssel hátrányosan különböztek a település jellegzetes lakókörnyezetétől. In: A 2014-2020 közötti időszakra vonatkozó, A telepszerű lakhatás kezelését meglapozó szakpolitikai stratégia. Melléklet a /2015. (...) Korm. határozathoz. [Az előterjesztést a Kormány nem tárgyalta meg, ezért az nem tekinthető a Kormány álláspontjának.] Emberi Erőforrások Minisztériuma Szociális Ügyekért és Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság, Budapest, 2015. március. <http://www.kormany.hu/download/3/a6/40000/Lakhat-Strat.pdf> (Letöltés ideje: 2017. május 15.)

7 A slum kifejezés utal a városok fizikailag leromlott állapotú és szegények által lakott városrészeinek megnevezésére. In: ANDORKA Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, 2006. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_bevetes_a_szociologiaba/cho6.html#id522820

8 A lakóhelyi szegregáció alatt azt a jelenséget értjük, amikor egy-egy településen belül a különböző társadalmi rétegek, etnikai csoportok stb. lakóhelye erősen elkülönül egymástól. In: ANDORKA Rudolf: *Bevezetés a szociológiába...* I. m. Magyarországon ennek legtipikusabb példája a cigánytelepek képződése (ahol, való igaz, nem kizárólag cigányok élnek). A „Városfejlesztési Kézikönyv” az alacsony státuszú népesség koncentrációja alapján határolja le a szegregátumokat. (A Kézikönyv a 2007-2013 időszak között az uniós finanszírozású regionális operatív programok által támogatott városrehabilitációs projektek keretében kötelezően elkészítendő Integrált Városfejlesztési Stratégia (IVS) módszertana.) Ennek alapján szegregátumnak minősül az a terület, ahol az aktív korú népességen belül a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és a rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya mindkét mutató tekintetében magasabb, mint 50%. Az erre vonatkozó adatokat a KSH szolgáltatja a 2001-es Népszámlálás alapján. A Kézikönyv a városszövetbe ágyazódott szegregált, szegregálódó területeket nevezi telepszerű környezetnek és a városszövettől elkülönült, alapvetően nem lakó-funkciójú területekbe ékelődött szegregátumokat telepnek.

9 A kifejezések között a cigánytelep a legnehezebben definiálható, egyrészt mivel kapcsolódik

esetében az érintett területekre mindegyik kifejezés ráillik. (Kivétel talán Lyukóvölgy, de e terület – úgy néz ki- lassan elcigányosodik.) E szavakat mi - csak Miskolc kontextusában - szinonimaként értelmezzük és a szövegben azt a kifejezést használjuk, amit az adott interjúalany vagy elemzett dokumentum alkalmazott.

Szegregátumok Miskolcon – Nem vész el, csak átalakul

A miskolci szegregátumok történetét legjobban talán Lengyel Gabriella „Szilánkos mennyország–Szegénytelepek, cigánytelepek Miskolcon” című írásából ismerhetjük meg. Az első - mondhatni *történelmi* - cigánytelepek, a Gordon, a Miskolc és Diósgyőr határában lévő erdőalja, valamint a Sajó parti Csorbatelep már rég nincsenek meg. A Gordon helyén épült fel az 1970-es években a Vörösmarty panelházas lakótelep, a Csorbatelepet az 1972-es árvíz vitte el. E telepekről főképp a Szondi telepre (a *volt tűzészeti laktanya barakk kórházainak* épületeibe) költöztek a cigányok, ahol e folyamattal párhuzamosan megkezdődött a régi, nem cigány lakók elköltözése, a házak állagának romlása. Új szegregátumok alakultak ki a *munkáskolóniákon* is, köszönhetően annak, hogy volt lakóik jobb lakáskörülmények közé kerültek. Ilyen, szegregátummá váló munkáskolóniák voltak a Békeszálló, Mésztelep, Tapolca Kőbánya, Vasgyár. A rendszerváltás előtti években jelentősebb cigány lakosság élt a *város történelmi városmagjában*, a Széchenyi utca udvarai-ban, pincéiben, lakásaiban is. A telepek következő csoportját alkotják a *hétvégi házas, zártkerti övezetben, pincesorokon és borházakban* keletkező szegregátumok - ellátatlan környezetű, olcsó magántulajdonú területeken: az Avason a Muszkás, Danyivölgy és Ruzsin, valamint a Bábonyibérc, Tetemvár, Víkendtelep, Perces és Lyukóbánya. Egy-egy utca vagy épület szintén teleppé lett, így az Álmos udvar (egy volt laktanya területén), Szendrey utca, a Gizella és Sarolta utcák víz felőli, elhanyagolt, közös udvaros házai.¹⁰ A cigánytelepek lakóit szaporították az 1977 és 1982 között falvakból, családostul betelepülők. 1987-re Miskolc lakosságának 5%-a, mintegy 10-12 ezer fő volt cigány származású.¹¹

A város az elmúlt évtizedekben fokozatosan számolta és számolja fel a cigánytelepeket. A lakók egy töredéke minőségi lakáscsere révén jobb körülmények közé került és ott meg is maradt, egy része a „fészekrakó” program keretében ugyan összkomfortos lakásokba költözött, de nem tudta lakását megtartani (Isd. erről részletesebben később), de a nagy többség másik szegregátumba költözött - illetve 1998-tól több hullámban Kanadában¹² próbált szerencsét, illetve kisebb számban, de Nagy Britanniában és

a „*Ki a cigány?*” kérdéskörhöz, másrészt statisztikai adatokkal nem megragadható. A köztudatban és a köznyelvi szóhasználatban azonban elterjedt, bevett fogalom.

10 LENGYEL Gabriella: Szilánkos mennyország... I. m.

11 TÓTH Pál: Cigányok egy vidéki nagyvárosban. (Szociológiai felmérés Miskolc cigánylakosságának körében.) *Borsodi Szemle*, 1988/1. 33-40.

12 A magyarországi romák Kanadába való kivándorlásának első hullámát 1998-2002-re tehetjük, amikor mintegy 9500 magyarországi roma kért menedékkérelmet a kanadai államtól. A második nagy hullám volt a 2008-2012-es időszak, mely során további 11.000 magyar állampolgár kért menedékjogot, melyek 85%-a romának vallotta magát. Igaz, ezek közül nem mind volt roma. In: BEAUDOIN, Julianna – DANCH, Jennifer – REHAAG Sean: No Refuge: Hungarian Romani Refugee Claimants in Canada. Osgoode Hall Law Legal Studies Research Paper Series. 2015/3. <http://ssm.com/abstract=2588058> (Letöltés ideje: 2017. június 3.)

Németországban is.¹³ A Széchenyi utca kiürítését (Lásd erről részletesebben később) követte a Szondi/József Attila telep, Békeszálló és Perces telepeinek felszámolása építési beruházások miatt. E folyamatok lassan zajlottak, pl. a Szondi telep megszűnése 1992-2008 között folyt, a Békeszállóé 27 évig, Percesen még mindig akad néhány mélyszegénységben élő család.

A 2008-as IVS (Intergrált Városfejlesztési Stratégia) 19 szegregátumot tartalmazott, 5351 lakossal.¹⁴ A 2016-os HEP (Helyi Esélyegyenlőségi Program) megállapította, hogy több szegregátum felszámolása befejeződött (pl. Szondi-telep, Békeszálló, Álmos utca, Hejőcsabán a Mésztelep), valamint, hogy további szegregátumok felszámolása és felszámolódása van folyamatban (pl. számozott utcák).¹⁵ Felszámolódás alatt azt értjük, hogy a szegregátum házai fokozatosan eltűnnek, a nem lakott épületeket a szomszédok szét-hordják. *„A szegregátumok közötti vándorlás részben a hatósági ellenőrzések eredménye. Emiatt aztán pl. a Bábonyi bércen számolódnak fel lakások, mert, ha egy család elhagy egy ingatlant, a többi szétszedi a házat. Így sok család esett csapdába, elvesztik a lakcím kártyájukat, mert a régi lakás megszűnt, az újba, pl. a Forrásvölgyön nem tud bejelentkezni.”*¹⁶

Miskolc jelenlegi Településfejlesztési Koncepciója célként fogalmazza meg a szlömösödére alkalmas területek (a Szentpéteri kapuban) és szlömösödött területek (Tetemvár) felszámolását, a szlömösödés megakadályozását (Egyetemváros, Ruzsinszőlő, Komlóstető, Vargahegy), valamint a volt Szondi telep és Avas Déli lakótelep társadalmi rehabilitációját. Két szegregátum (Perces és Lyukóvölgy) kapcsán a szegregáció megál-

Nagyon sok érintett BAZ megyei, illetve miskolci volt a kanadai menedékkérők közül. 2012-ig sem sok embernek fogadták el a menedékkérelmét -2008-2012 között átlagosan kb 8%-nak -, igaz, sokan visszavonták azt. In: BEAUDOIN, Julianna – DANCH, Jennifer – REHAAG Sean: No Refuge: Hungarian... I. m.

2012 után megváltozott az addig liberális kanadai menekült politika, rövidített, 45 napos eljárást vezettek be, majd 2013. januárjában Kanada Miskolcon – az országban egyedül itt – plakátkampánnyal próbálta elriasztani a helyi cigányokat attól, hogy Kanadában szerencsét próbáljanak, mivel Magyarországról innen érkezett hozzájuk a legtöbb menedékkérő. A menedékkérők száma erősen lecsökkent egészen 2014-ig, amikor számozott utcák felszámolása kapcsán újabb hullám indult Kanadába: 2015 júniusáig mintegy 70-80 család. In: The Housing Rights of Roma in Miskolc, Hungary. Report on the ODIHIR Field Assessment Visit to Hungary. 2015. <http://www.osce.org/odihr/262026?download=true>

Ezen kérelmek nagy részét el is fogadták. 2015-ben a kanadai hatóságok és a nagykövetség képviselői személyesen tájékoztak Miskolcon a romák kivándorlásának okairól a miskolci cigány nemzetiségi önkormányzat tagjainál.

- 13 DURST Judit: *„It's better to be a gypsy in Canada than being a Hungarian in Hungary.”* The 'new wave' of roma migration, In: Vidra Zsuzsa (szerk.): Roma Migration to and from Canada. The Czech, Hungarian and Slovak Case. Central European University – Center for Policy Studies, Budapest. 2013. 203-248.
- 14 Miskolc Megyei Jogú Város Integrált Városfejlesztési Stratégia – Antiszegregációs Terv. Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata, Miskolc, 2008. július. http://www.miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/1670785-3510-2008-3ivs_antiszegregacios_terv_3_kotet.pdf (Letöltés ideje: 2012. január 12.)
- 15 Miskolc Megyei Jogú Város Helyi Esélyegyenlőségi Program 2016-2021. Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata, Miskolc, 2016. http://www.miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/hep_2016._04._20.-2.pdf (Letöltés ideje: 2017. április 30.)
- 16 Interjúrészlet.

lítása a cél, közlekedési kapcsolatainak fejlesztése, illetve Lyukóvölgy esetében „meg kell teremteni az itt élők szociális foglalkoztatását és megvizsgálni a településrész elzártságának megszüntetési lehetőségeit”. A vasgyári kolónia esetében a terv a terület lakófunkciójának megtartása, a felújítások lehetőségének megteremtése.¹⁷

Azt láthatjuk tehát a tervezési dokumentumok célja és a valós lakossági mozgások szerint is, hogy egyetlen nagy szegregátum marad a városban, a lyukóvölgyi, melynek már most 3-4000 lakosa van. (Ha pedig hozzávesszük a Rózsás dűlőtől a Bodótetőtíig terjedő részt, ami nem a völgyhöz tartozik, de annak mintegy folytatása, akkor 5000 főről beszélhetünk). A telkek és házak többsége magán tulajdonban áll, így a város eddigi telepfelszámolási technikái (Lásd később) nem bevethetők, illetve ekkora, mélyszegénységben élő embertömeg számára nincs is jelenleg lakhatási alternatíva Miskolcon. 2012-ben a város bérlakás állománya 5145 volt, ami a városi lakásállomány 6,6%-át tette ki.¹⁸ Ekkor a bérlakások egyötöde volt elégtelen lakhatási körülményeket biztosító lakás. A város szociális lakásállományát nagy részt ezek a komfortnélküli és félkomfortos bérlakások alkották (2012-ben 1002). Azóta a szociális bérlakások száma évről-évre csökken, párhuzamosan a telepfelszámolásokkal.¹⁹ 2013-2015 között a bérlakások száma 173-mal, a szociális bérlakásoké 157-tel csökkent. (TeIR, KSH Tstar, önkormányzati adatok) A tervezési dokumentumok nem is tűzik célul a szociális bérlakások számának növelését, csak komfortosítását, felújítását.

Ha nem csak az önkormányzati bérlakásokat vizsgáljuk, a 2011-es Népszámlálás adatai szerint a Miskolcon található a lakások közül 534 szükség és egyéb lakásvolt (a lakásállomány 1%-a), komfort nélküli pedig 2640 (a lakásállomány 3%-a). A lakások 1,7 %-ban sem vezetékes víz, sem házi vízvezeték nem volt, illetve a házak nem csatlakoztak köz- vagy házi csatornához. A lakások 4,7 %-ban nem volt meleg folyóvíz, 4,1%-ban vízöblítéses WC.²⁰

A város és a Cigány Kisebbségi (később Nemzetiségi) Önkormányzat lakásépítési, felújítási projektjei kis volumenűek voltak az elmúlt 30 évben. 1989-ben a városi tanács cs-lakás keretéből a Martin telep (Miskolc egyik kertvárosi övezete) szélén, a Mura utcában építettek fel 12 házat a cigányok részére. Eredetileg ugyan 25-öt szerettek volna, de a helyi lakók tiltakozása miatt végül lecsökkent ez a szám.²¹

17 Miskolc Megyei Jogú Város Településfejlesztési koncepció (2014-2030). Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata, Miskolc, 2014. http://www.miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/miskolc_mjv_telepulesfejlesztési_koncepcioja.pdf (Letöltés ideje: 2017. május 21.)

18 A lakásállomány 1990-es évek elején lejátszódó gyors és masszív magántulajdonba kerülése óta az alacsony szociális bérlakásállomány nem csak Miskolcot, hanem az egész országot jellemzi. A teljes lakásállománynak mindössze 2,4%-a önkormányzati bérlakás. Összehasonlításképpen Ausztriában ez az arány 23%, Franciaországban és a Cseh Köztársaságban 17%. A többi rendszerváltó országban a magyarországihoz hasonlóan alacsony ez a szám. In: A 2014-2020 közötti időszakra vonatkozó, a teleshűtő lakhatás kezelését meglapozó szakpolitikai stratégia... I. m.

19 Azonban nem csak a komfort nélküli, illetve szükséglakások szűnnek meg, pl. a József Attila 45 bérlőinek is el kellett hagyniuk a lakásaikat. Ebben a házban szintenként 14 család lakott, összkomfortos lakásokban, rendezett körülmények között. A felajánlott, romák által lakott szegregált lakóköznyezetben lévő bérleményeket a lakók nem fogadták el.

20 Népszámlálás 2011, Területi adatok, Borsod-Abaúj-Zemplén megye. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_05_2011.pdf (Letöltés ideje: 2017. március 20.)

21 LENGYEL Gabriella: Szilánkos mennyország... I. m.

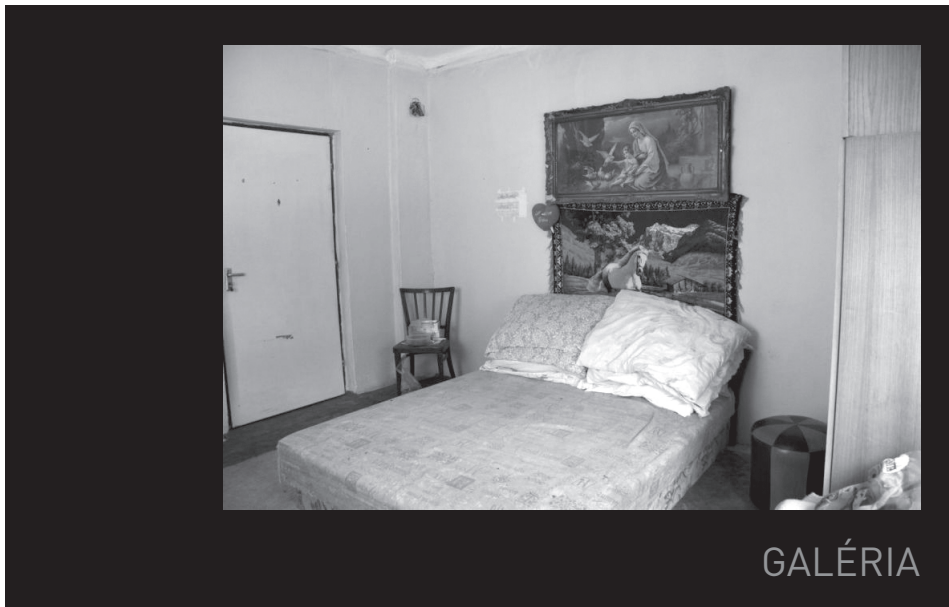
A Cigány Kisebbségi Önkormányzat (CKÖ) szervezésében 2004-2005 között 18 lakás épült a Szondi telep szélén az érintett családok szocpol-keretének felhasználásával és első lakáshoz jutási (városi szintű) támogatással. E komfortos, manzárdos, előkertes három- és négylakásos sorházak mellett 2005-ben szintén a CKÖ kezdeményezésére épült [a Miskolci Ingatlankezelő (MIK) Zrt programjaként] egy egyemeletes, belsőudvaros nagy lakóház. Ebben 24 komfortos szociális bérlakás van. Ezen esetek arra is utalnak, hogy a szegregáció önmagában nem feltétlenül zavarja az érintetteket, hiszen a cigányok maguk kezdeményezték e telep széli lakások építését. Kérdés, hogy a családok beköltözése ezekbe a lakásokba kényszer megoldás volt-e, hiszen az említett épületekben élni még mindig jobb, mint a város másik részén egy lepusztult házban, lakásban vagy otthontalanul. Igaz, hogy a Szondi telep nincs (nem volt) „rossz” helyen, valamennyi szolgáltatás elérhető közelségben van. Ráadásul a telepeknek van (volt) egy erős közösségi tudata, amiről kevesebb szó esik. Így ír erről Dancsné Iváncsik Erika: *„Furcsa helyzet áll elő, amikor összetalálkoznak Miskolcon a „győri romák”, a „barakkosi romákkal”, és elkezdik egymást ugratni az ún. krumplishurka nevű étel elkészítésének a módjával. Kérdés: reszelni kell-e hozzá a krumplit, vagy hasítani? Ma már ugyan egyik telep sem létezik, és mindenki máshol lakik, de a közösségi tudat megmaradt, és minden az ügyben megszólalóról azonnal lehet tudni, hogy melyik oldalhoz tartozik, mert ez a tudat túllép az egykori lakóhely határain. Feszegetik ugyan ezeket a határokat, de aki sokáig élt telepen, annak részévé válik ez a tudat, és elkíséri, bárhová is költözzön. Ez a sajátos közösségi tudat azért is ívódik bele az emberekbe, mert máshogy nem tudják leküzdeni a mindennap eléjük gördülő akadályokat. Az akadályok leküzdéséhez ugyanis csak azoknak vannak megfelelő receptjeik, akik hozzájuk hasonlóan régóta telepeken élő emberek. Ez pedig egy elég szűk csoport: telepi barátok, rokonok, szomszédok. Ami elegendő lehet néhány kisebb probléma megoldásához, de általában kevés a szegénységből, a kirekesztésből történő kiemelkedéshez.”*²² A telepi közösségek erejét mutatják azok a történetek is, amikor a telepfelszámolást követően új lakókörnyezetükben depressziósok lettek néhányan, sőt, öngyilkosság is előfordult. És erős közösségről mesél az is, hogy a Mura utcai cigányok kis játszóteret és sportpályát építettek maguknak.

Kérdés, hogy Miskolc legnagyobb szegregátumában a Lyukóvölgyben ki tud-e alakulni közösségi tudat. Ezt nehezíti a nagy lélekszám, hogy sok helyről és több okból érkeztek (érkeznek) ide az emberek, és sokan „vándorolnak” Lyukóvölgyön belül is, másik házba költöznek egy idő után (mert pl. kinövik az előzőt vagy mert a régi ben költözték az áramot.) A telepen jelen levő civil és egyházi szervezetek igyekeznek közösségfejlesztő tevékenységet végezni, mert, ha egy ekkora nagy közösség nem is, de kisebb közösségek kialakulhatnak. A civilek jelenléte a Lyukóvölgyben - melyről később bővebben szót ejtünk - tudja ellensúlyozni a telepek társadalmi bezártóságát, társadalmi kapcsolatainak, kapcsolati tőkéjük szűkösségét is.

A fent említett telepi összetartásnak és közösségi erőnek van árnyoldala, s így az említett két CKÖ által ösztönzött programnak is, hiszen, ha a társadalmi kapcsolatok a sajátjához hasonló emberekre korlátozódnak, szűkül a kapcsolati tőke, erőforrásokhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés.²³

22 DANC SNÉ IVÁNC SIK Erika: A Számozott utcák felszámolása. *Szakdolgozat*. 2017.

23 BOLT, Gideon – PHILLIPS, Deborah – VAN KEMPEN, Ronald: Housing Policy, (De)segregation and Social Mixing: An International Perspective. *Housing Studies*, 2010/2, 129-135.

GALÉRIA

A szegregációs folyamatok, telepek képződése hátterében számos ok állhat. Van olyan szegregációs folyamat, mely szervezett, gazdaságilag determinált, specializált kommunikációs rendszerekből eredő és van, ami egyéni diszkrimináló döntések eredményeként jön létre. A gettósodás egy nagy költözési gyakorisággal bíró társadalomban spontán módon is kialakul, kirekesztés nélkül, hisz ehhez elég, hogy nem érzi valaki jól magát olyan lakókörnyezetben, ahol kisebbségben van szokásaival, ruházatával. A lassan kisebbségbe kerülő csoport pedig ugyenezen motivációk alapján elvándorol.²⁴ A magyarországi folyamatok esetén többnyire spontán gettóba menekülésről és gettóba szorulásról van szó, amit részben a pénzhiány, részben a szomszédság gyűlölete idéz elő. Olykor pedig a helyi politika az erősebb választói érdekeknek kedvezve adminisztratív szabályokkal vagy anyagi ösztönzőkkel segíti. (Például az eladósodott szegény vagy cigány családnak közpénzen olcsó lakást vesznek egy isten háta mögötti településen.²⁵

Egy 2010-es NCSSZI kutatás vizsgálta a magyarországi telepek kapcsán a be- és a kiköltözési indítékokat. Azt találták, hogy a beköltözés leggyakoribb indoka az előző lakás magas fenntartási költségeitől való szabadulás, a rokonok kötelező fontossága, családalapítás. A telepről való elköltözés fő indokai pedig a felfelé ívelő életút-szakaszra jellemzők: a munkahelyválasztás, a tanulmányok, a rossz környezet és lakáskörülmények miatti elköltözés, illetve az önállóvá válás miatti költözés.²⁶ A következőkben figyelmünket a jogi vonatkozású történetek megismerésére fordítjuk.

24 SCHELLING, Thomas C.: Models of Segregation. *The American Economic Review*, 1969/2, 488-493.

25 FERGE Zsuzsa: Mi történik a szegénységgel... I. m.

26 TELLER Nóra: Adaptációs csapdák. Hipotézisek a romák lakásmobilitásáról, a 2010-es roma adatfelvétel lakásváltoztatási kérdéseire adott válaszok és a korábbi cigányfelvételek lakásmobilitási adatai alapján. In: Kurucz Erika (szerk): *Roma kutatások 2010. Élethelyzetek a társadalom peremén*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 2011. 203-218.

Gaál Gabriella

White flight

A *white flight* folyamata az Amerikai Egyesült Államokban kezdődött az 1950 és 1960-as években, mikor nagy migrációs hullám indult meg (különböző történelmi és gazdasági okok miatt) Európából Amerikába. A migráció következtében vegyes származású emberek kerültek az Államokba, akik fajilag is eltérő környezetből érkeztek egy homogénebb külvárosi vagy kertvárosi övezetbe¹. De a kifejezés használatos másfajta migrációra is, főleg a tehetősebb fehér középosztálynak a városból a külvárosba vagy a vidékre való költözése (dezurbanizáció).² Az 1950-es és 1960-as években a polgárjogi mozgalom során a középosztálybeli fehér lakosság migrációja, áttelepülése indult meg egyes nagyvárosokból például Cleveland, Detroit, Kansas City és Oakland esetében.³ Általánoságban elmondható, hogy egyes történészek szerint, a *white flight* jelenség valójában a lakossági változásokra és azok miatt kiváltott nyomásra kiváltott válaszreakció. Ilyen változás volt a Nagy Migráció idejében (Great Migration, 1916-1970) bekövetkező feketéknek a déli országokból az északi városokig terjedő migrációja, valamint a déli és kelet-európai új bevándorlók hullámai.⁴ A *white flight* kialakulásához a szuburbanizáció és a városi decentralizáció történelmi folyamata is hozzájárult, amelyek lehetővé tették a jelenkori környezeti rasszizmus felerősödését.

Ma már egyénekenként változó, hogy ki meddig tanul és hol, de néhány általános tény megállapítható. Az iskolázottabb szülők, a tehetősebb szülők gyermekei nagyobb valószínűséggel folytatják tanulmányaikat, mint a szegényebb, kevésbé iskolázottak gyerekei. A fővárosban és a nagyobb városban élők iskolázottsági mutatói kedvezőbbek, mint a községekben élőké. Továbbá a munkanélküli, mélyszegénységben élő családban élő gyermekek nagyobb eséllyel

1 BOUSTAN, L. P.: Was Postwar Suburbanization „White Flight”? Evidence from the Black Migration. in: *Quarterly Journal of Economics*. 2010. 125. évf. 1.sz. 417. Internetes kiadás: <http://www.jstor.org/stable/pdf/40506285.pdf?refreqid=excelsior%3Ae17d4de0bb1717f08915f74da6743dcf> (letöltés ideje: 2018. 02. 06.)

2 I. m. 419.

3 I. m. 426.

4 ASTHANA, Anushka: Changing Face of Western Cities: Migration Within U.S. Makes Whites a Minority in 3 More Areas. *Washington Post*. 2006. Internetes kiadás: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/08/20/AR2006082000629.html> (letöltés ideje: 2018. 02. 06.)

Jogi ügyek - Jogvédők, jogászok a terepen (telepen)

GETTÓELLENES BIZOTTSÁG –1988-89²⁷

Az 1980-as évek végére Miskolc történelmi városközpontja teljesen lepusztult, mivel a helyi polgárság eltűnésével elvesztette korábbi funkcióját és tulajdonosait, és a megelőző évtizedek beruházásai az új lakótelepekre koncentráltak. Az 1980-as évek közepén azonban a helyi tanács döntést hozott a történelmi városmag felújításáról. Először arra

27 Az alfejezet forrása: LADÁNYI János: A miskolci gettóügy. In: Ladányi János (szerk.): *Szociális és etnikai konfliktusok*. Tanulmányok a piacgazdaság átmeneti időszakából (1987-2005). Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005. 344-354.

morzsolódnak le, mint az ehhez képest létbiztonságban élő fiatalok. Az iskolák rangja és híre nagyon meghatározó: egy településen van „jobb” és „gyengébb” iskola. Az iskolázott, magasabb társadalmi státuszú családok törekednek az előbbit megcélozni, míg a leszakadó településeken, ahol a megélhetés nehézségei miatt a munkanélküli vagy a szegény szülők megelégednek az alacsony presztízsű iskolával. A szülők közül, aki megteheti „menekíti” a gyermekét az alacsonyabb státuszú iskolából a közeli településen lévő vagy a település más részén található jobbnak tartott iskolába. Ez az iskola azért is lesz erősebb, mert a szülők kedvezőbb helyzetet és jobb tanulási körülményeket tudnak teremteni gyermekeik számára. A *white flight* szimbolikusan jelenti a fehérek „elrepülését” és a gyerekek távozását.⁵ A szegregált iskolák teljesítmény-csökkenést és lemorzsolódást felerősítő hatását komplex magyarországi kutatások eredményei is igazolják, és ezekben az iskolákban a hátrányos helyzetű (HH) vagy a halmozottan hátrányos helyzetű diákok (HHH) aránya az adott iskolakörzetben mért arány fölött található. Közülük a legtöbben roma származásúak.

Összefoglalva elmondható, hogy a reprezentált folyamat a legtöbb esetben a spontán szegregáció miatt alakult ki, mivel ha az iskolázottabb szülők tehetik, akkor elviszik gyerekeiket egy jobbnak tartott településre/település részre és iskolába. Ezt a folyamatot nevezzük ma *white flight*-nak,

Felhasznált irodalom:

- ASTHANA, Anushka: Changing Face of Western Cities: Migration Within U.S. Makes Whites a Minority in 3 More Areas. *Washington Post*. 2006. Internetes kiadás: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/08/20/AR2006082000629.html> (letöltés ideje: 2018. 02. 06.)
- BOUSTAN, L. P. : Was Postwar Suburbanization „White Flight”? Evidence from the Black Migration. in: *Quarterly Journal of Economics*. 2010. 125. évf. 1.sz. 417-443. Internetes kiadás: <http://www.jstor.org/stable/pdf/40506285.pdf?refreqid=excelsior%3Ae17d4de0bb1717f08915f74da6743dcf> (letöltés ideje: 2018. 02. 06.)
- NEVIUS, C.W. : Racism alive and well in S.F. schools – here’s proof. in: *San Francisco Chronicle*. 2007. Internetes kiadás: <http://www.sfgate.com/bayarea/article/C-W-Nevius-Racism-alive-and-well-in-S-F-2504634.php> (letöltés ideje: 2018. 02. 06.)

5 NEVIUS, C.W. : Racism alive and well in S.F. schools – here’s proof. in: *San Francisco Chronicle*. 2007. Internetes kiadás: <http://www.sfgate.com/bayarea/article/C-W-Nevius-Racism-alive-and-well-in-S-F-2504634.php> (letöltés ideje: 2018. 02. 06.)

tettek kísérletet, hogy a város más részein biztosítanak lakást vagy építési területet a belvárosban lakó cigányok számára, de a leendő szomszédok mindenhol tiltakoztak. Így végül úgy döntöttek, hogy a város szélén, a Sajó partján egy új telepet építenek. A tervezett helyszín a Sajó árterében feküdt, több kilométeres körzetben sem óvoda, sem iskola, sem üzletek nem voltak. Első lépésben 94, majd további 200 lakást építettek volna. A legelső dokumentumokban a Miskolcon élő cigány családok életkörülményeinek javításaként mutatták be a tervet, majd azt állították, hogy azért van szükség a telepre, hogy bővüljön a lakásállomány, s hogy elhelyezhessék azokat a családokat, akiket ilyen vagy olyan okból (lakbérhátralék, önkényes lakásfoglalás stb. miatt) kiköltöztetnek a felújítás alatt álló történelmi városrészekből. Később pedig úgy kommunikálták az akciót, mint a város különböző részein élő, „antiszociális” elemektől való megszabadulás egyik módját.

Ekkor, 1988 novemberében egy fiatal cigány tanító, Horváth Aladár Budapestre

GALÉRIA

utazott és sikerült felhívnia a közvélemény figyelmét a fenyegető helyzetre. A budapesti értelmiségiek egy csoportja - köztük szociológusok - úgy döntött, hogy megpróbál tenni valamit. A Raoul Wallenberg Egyesület²⁸ „Tényfeltáró bizottságot” hozott létre. 1989-ben a cigányok megszervezték első, nagyszabású gyűlésüket, ahol a Magyar Rádió is képviselte magát. A megbeszélésnek otthont adó kultúrház vezetője a gyűlést berekesztette, mondván, hogy csak dalaik és táncaik előadására volt engedélyük a cigányoknak. Az összejövetel Horváth Aladár lakásán folytatódott. Az akciónak ebben a szakaszában elleneztek mindenfajta utcai demonstrációt, mivel a miskolciak nagy része osztotta a helyi tanács cigányellenes érzelmeit és akár egy esetleges pogrom és etnikai zavargások kirobbanásának veszélyétől is tartani lehetett. Elhatározták azonban a helyi tiltakozás megszervezését, a gettóterv alternatíváinak kidolgozását, és az országos közvélemény figyelmének felkeltését, majd egy kiáltványt írtak, amelyben ismertették célkitűzéseiket, és bejelentették a Gettóellenes Bizottság megalakulását. A kiáltványt számos országos napilap közölte, illetve késéssel és „fanyalgó hangon”, de a helyi lapok is. A tényfeltáró bizottság felkereste a gettóterv által fenyegetett családokat, akik közül egy sem volt hajlandó kiköltözni a Sajó partjára. A tényfeltáró bizottság nem csak humanista értékekre hivatott, de bebizonyította, hogy a „Sajó-parti telep” felépítésének költségei rendkívül magasak.

1989 márciusában az MSZMP miskolci bizottsága majd a helyi tanács is elvetette a tervet. A szakértői bizottság többlépcsős lakáscserék rendszerének bevezetésére tett javaslatot. A terv értelmében, mivel Miskolcon túl sok a lakótelepi lakás, köztük a kis-

28 Az egyesülési törvényt követően ez az egyesület az elsők között volt, mely megalakult és egy olyan, pártoktól független szervezet volt, mely a különböző kisebbségek jogainak védelmét tűzte ki céljává.

méretű lakások aránya, azokat, akik készek saját házat építeni, e törekvésükben anyagilag támogatták. Az így felszabaduló komfortos lakásokba költözhettek az alacsony komfortfokozatú lakásokban élő családok, valamint azok, akik már régóta a várankozók listáján voltak. Az így megüresedő lakásokat pedig azok kaphatták, akik a legrosszabb körülmények között éltek. 1991-ig 42 lakótelepi lakást osztottak ki ily módon. A Gettóellenes Bizottság tagjai részt vettek az új és a megüresedett régi tanácsi bérlakások elosztásában, ők választották ki a várankozók listájáról a legjobban rászoruló családokat. A SZETA²⁹ pedig pénzügyi támogatással segítette a 40 legszegényebb családnak azon összeg befizetésében, amely a lakásra várankozók listájára való felkerüléshez kell.

A miskolci gettóügy a születő demokrácia egyik nagy és sikeres érdekérvényesítési küzdelme volt Magyarországon. Szerepet kapott benne a szabaddá váló sajtó, civil szervezetek, aktív értelmiségiek és hátrányos helyzetű emberek. A magyar jogtörténet első közérdekű érdekérvényesítési ügye is Miskolcra indult, amikor 2005-ben az Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítvány pert indított a város ellen iskolai szegregáció miatt. Témánk szempontjából az eset jelentőségét adja, hogy az érintett iskolák (a József Attila, a Fazola Henrik és a Bulgárföldi Általános Iskolák) a közeli szegregátumok gyermekeit „gyűjtötték” össze, s mutattak rá a lakóhelyi és iskolai szegregáció közötti összefüggésekre.

ISKOLAI SZEGREGÁCIÓS PEREK 2005-2007 – AZ ISKOLAI ÉS LAKÓHELYI SZEGREGÁCIÓ ÖSSZEFÜGGÉSEI

A történetek szerint a város hét iskoláját integrálta igazgatásilag és gazdaságilag úgy, hogy közben a beiskolázási körzethatárokat nem módosította, a cigány, illetve hátrányos helyzetű gyermekeket jogellenesen elkülönítette, illetve a jogellenes elkülönítést fenntartotta, megsértve a gyerekek egyenlő bánásmódhoz való jogát.³⁰ Az alapítvány első fokon pert vesztett, a Debreceni ítéltábla azonban megállapította a város felelősségét. Ezt követően öt roma tanuló nevében 2007-ben nyújtott be az alapítvány újabb keresetet a bíróságra. A felperes diákok fél-félmillió forint kártérítést kértek azért, mert kizárták őket a minőségi oktatásból, így az általuk vágyott középiskolákba nem nyertek felvételt és nem képesek a munkaerőpiacon elhelyezkedni. Ez az ügy a Legfelsőbb bíróságig jutott, ami 100 ezer forint szimbolikus kártérítést ítélt meg.³¹

A szegregációs perekben érintett három iskola három különböző megoldási módot szimbolizál: a József Attila iskola a cigánytelep szomszédságában feküdt, természetesen következett be szegregálódása. A bulgárföldi iskola iskolán belül szegregált, indított külön cigány osztályokat (illetve kéttannyelvűeket, melybe nem a cigány gyerekek jártak).³² A „Fazola” a Vasgyár szívében feküdt és Lyukóvölgytől ugyan messze, de az iskolák közül legközelebb, tehát ez esetben is természetes szegregációs folyamatról

29 A Szegényeket Támogató Alapot a demokratikus ellenzék néhány tagja hozta létre az 1970-es évek végén.

30 Miskolci deszegregációs terv. CFCF Esély a Hátrányos Gyerekeknek Alapítvány, d. n. <http://cfcf.hu/miskolci-deszegreg%C3%A1ci%C3%B3s>

31 Százszáz, mert szegregáltak. *Borsod Online*, 2010. június 3. <http://www.boon.hu/szszszsz-kap-mert-szegregáltak/news-20100603-11442603>

32 HAJDÚ Adrienn: Többszörösen hátrányos helyzetű roma gyerekek az általános iskolában. *Szakkolgozat*. 2008.

beszélhetünk. Ez utóbbi iskola kezdetektől törekedett a mélyszegénységben élő diákjai számára megfelelő és hasznos oktatási módszerek alkalmazására (Lépésről lépésre program), mióta a Baptista Egyház fenntartásába került, erre több forrása is van, eszközei bővülnek (Szimfónia program, judo, stb). A József Attila iskola azóta bezárt- ahogy megszűnt a telep is, mely diákjait adta. Időközben szegregálódott Miskolcon néhány Avas Déli általános iskola (a fészekrakó ügy folyamányaként), a belvárosi iskolák pedig egyházi fenntartásba kerültek. Az egyházi iskoláknak nincs beiskolázási körzetük, így a hozzájuk közeli szegregátumok gyermekeit jellemzően nem veszik fel, azoknak jóval messzebb kell eljárnuk. Akiknek pedig az szerepel a lakcímkártyáján, hogy lakcím nélküli (ennek több oka lehetséges, később látni fogjuk), abba az iskolába tudnak járni, ahol megsajnálják és ahova felveszik őket.

Mivel a társadalmi esélyeket az iskolai pályafutás határozza meg, kiemelt fontosságú a mélyszegénységben élő gyerekek iskoláztatásának kérdése. A Miskolcon tapasztalható jelenségek nem egyedülállóak az országunkban, lévén a magyar a világ egyik legszegregáltabb iskolarendszere.³³ Az iskolai deszegregációs törekvéseknek – ha vannak egyáltalán - hasonló kihívással kell szembeszállniuk, mint a lakóhelyi deszegregációs programoknak: a whiteflight jelenségével³⁴, a többségi társadalom ellenállásával, politikai csatározásokkal. A városban ez idáig lépések az iskolai deszegregáció érdekében nem születtek. Iskolai szegregálódás irányába hatott – miképp említettük – a fészekrakó ügy, melyet most részletesebben is bemutatunk.

A „FÉSZEKRAKÓ” ÜGY

Az Avas Déli lakótelep több, mint 10 000 lakásával, ahol Miskolc lakosságának majd negyede él, sokarcú városrész. A lakások döntő többsége összkomfortos, a modern élethez szükséges valamennyi szolgáltatás elérhető itt vagy a közeli belvárosban. A házak 1973 és 1985 között épültek, így mára elhasználódtak, a panel rekonstrukciós beruházások lassan valósulnak meg. Az Avas Déli lakótelepen található a város szociális bérlakás állományának nagy része (a lakások 19%-a önkormányzati tulajdonú) és a „Fészekrakó” néven elhíresült miskolci család sorozatban érintett legtöbb lakás is itt található.

A 4/2005. (I.12.) Kormányrendelet tette lehetővé állami kezességvállalással kombinált devizaalapú jelzáloghitel igénylését az arra jogosultak számára, használt lakás vásárlásához. E konstrukcióhoz önkormányzati támogatási rendszer is kapcsolódott. Miskolcon mintegy 380-390 lakást vásároltak meg ily módon, de a tulajdonszerzések egy része bűncselekmény eredményeként jött létre. Az elkövetés a következő módon zajlott: Szervezőkből, ingatlan irodák alkalmazottaiból, hitelügyintézőkből, munkáltatói igazolást kiadó cégek vezetőiből, ügyvédekből, ügyvédi irodák alkalmazottaiból, értékbecslőkből és pénzügyi dolgozókból álló szervezetten működő csoport jött létre, akik figyelemmel kísérték, zömmel a Miskolc Avas Déli lakótelep eladó lakásaira vonatkozó apróhirdetéseket és halmozottan hátrányos helyzetű munkanélküli, de több gyermekkel rendelkező családokat kerestek meg, akik egy részének szándékukban sem állt lakást vásárolni Miskolcon. Ezeket a vevőjelölteket összehozták a lakások eladóival

33 CSAPÓ Benő – FAZEKAS Károly – KERTESI Gábor – KÖLLŐ János – VARGA Júlia: A foglalkoztatás növelése nem lehetséges a közoktatás átfogó megújítása nélkül. *Élet és Irodalom*, 2006/46. 8-9.

34 Lásd Gaál Gabriella írását!

majd az ügyben szereplő ügyvédi irodákban megkötötték az adásvételi szerződéseket, de a szerződésben a ténylegesen kialakult vételárnál legalább 30%-kal magasabb összeg szerepelt, amin az elkövetői kör tagjai osztoztak. A hitelhez szükséges önerőt a gyermekek után járó szociálpolitikai támogatás jelentette. A Kormányrendelet alapján hitelképességet igazoló jövedelemigazolást kellett csatolni a hitelkérelemhez- ehhez hamis munkáltatói igazolásokat adtak ki az érintett cégek vezetői a vevők részére.³⁵ Miskolcon ráadásul telep-felszámolási programok is zajlottak ez időben, így az onnan távozni kényszerülők is a bűnszövetkezet célpontjaivá váltak.³⁶

A Fészekrakó program keretében nyújtott jelzáloghitelek felvétele során történt visszaélésekkel kapcsolatban megkezdődött a Miskolci Városi Ügyészség nyomozása, majd vádemelést követően a gigantikus per 2012-ben, melyben mára a vádlottak száma 290-re nőtt. Első fokú ítélet 2015 végén született, mindössze 11 vádlottat mentettek fel. Az OTP-t 750 millió, az államot 170 millió forint kár érte. Az ügy fellebbviteli folytatása egyelőre nem lehetséges, mert nem minden esetben sikerült kézbesíteni az ítéletet.³⁷

A fészekrakó hitelt felvevő családok közül „a hatósági nyilvántartások alapján mintegy 200-220 szociális segélyen élő, sokgyermekes, a lakótelepi együttélési szabályokat semmibe vevő személyek voltak, akik sem a lakással kapcsolatos közüzemi számlákat, sem pedig a hiteltörlesztést nem fizették”³⁸ Más megfogalmazásban: „valószínűsíthetően roma származású” emberek, akik...³⁹ Az avasi lakótelepen (és részben a diósgyőriben) mindennek nyomán megszapordtak a lakók közötti konfliktusok, bizonyos társasházak eladósodtak, illetve csődbe mentek, mivel a közös költséget sem fizették a „fészekrakós” családok. A lakásokat és lépcsőházakat lelakták, tönkretették. E folyamatnak talán a legnagyobb kárvallottjai azok a roma családok voltak, akik már ezelőtt is az Avason laktak, s olykor nehezen, de fizették a számlákat, életmódjukban harmonikusan illeszkedtek a város elvárásaihoz. Igaz ők nem érezték közösséget az új beköltözőkkel, de a cigányokkal szemben felerősödő negatív attitűdök őket is érintették. Egyes iskolák és óvodák „elcigányosodtak”, ahol a nevelés minőségi színvonalában is változás állt be. Az avasi lakások ára zuhanni kezdett, nehezen eladhatóvá váltak, ennek ellenére sokan próbáltak máshová költözni, ha megtehették.

A tarthatatlan helyzet megoldására a város elkezdte keresni a jogi és nem jogi megoldási lehetőségeket. A lakások megvásárlása, kisajátítása nem tűnt járható útnak. Nem jogi megoldásként elkezdtek a köznyelvben „razziák”-nak nevezett ellenőrzéseket a MIHŐ, MIVÍZ, ÉMÁSZ (a helyi távhő-, víz- és áramszolgáltatók), gyámügy, közterület felügyelet,

35 FRIEDMANSZKY Zoltán – KRAUSZ Krisztina: Az állami támogatások jogosulatlan felvételével megvalósult „szocpol” csalásos bűnügyek tapasztalatai az ügyészségi nyomozás és a nyomozás felügyelet körében. Miskolci Nyomozó Ügyészség, Miskolc. 2009. november 20. <https://felugyelet.mnb.hu/data/cms2102460/Fridmanszky.pdf> (Letöltés ideje: 2015. március 3.)

36 A visszaélés lehetőségét más városokban észlelték és ott a jegyzők részt vettek, illetve érvényesítették jogukat a fészekrakós lakások felértékelésében, így azokon a helyeken nem érte meg hasonló ügyleteket lebonyolítani., HAVASI Virág: Housing. In: Havasi Virág (ed): *Roma in the European cities*. Miskolc. Final Report. 2013. 71-80.

37 Véget ért a gigantikus Fészekrakó-per. *24.hu*, 2015. december 10. <http://24.hu/belfold/2015/12/10/veget-ert-a-gigantikus-feszekrako-per/>, <http://www.szon.hu/meg-a-torvenyszeken-parkol-a-miskolci-feszekrako-ugy/3274250>

38 Interjúrésztlet, az önkormányzat jogásza.

39 Interjúrésztlet, az önkormányzat jogásza.

tűzoltóság, rendőrség és ÁNTSZ munkatársai. Rovarirtás elrendelés, áramlopás, jogcím nélküli lakáshasználat, lakcím bejelentés elmulasztása, megrongált villanyóra, szemétszállítási szerződés hiánya, vízlopás miatt indultak eljárások. A közbiztonság romlásáról, majd a razziairól és eredményükről a helyi sajtó folyamatosan tudósított.⁴⁰ Elkészült a városi együttélési kódex (meglévő országos szintű jogszabályok és a helyi vonatkozó rendeletek gyűjteménye) és telefonos vonalat létesítettek a bejelentések fogadására. A razziaik nem csak az Avast érintették, hanem Miskolc valamennyi szegregátumát is. Az avasi fészekrakó lakásokból – a sajtó szerint – 50, az önkormányzat szerint 20-25- lakást a hatósági zaklatás következtében a tulajdonosok el is hagytak, azonban a tulajdonjoguk fennmaradt és a tartozások továbbra is növekedtek, így ez nem jelentett végső megoldást.

Végül a város a lakások követelésállományának megvásárlása mellett döntött. Erre 2013 februárjában született közgyűlési határozat (mely együttal maximalizálta a lakások darabszámát és a rá költendő pénzmennyiséget). A város a megvásárolt követelések birtokában végrehajtást kezdeményezhetett (mely végrehajtás sok esetben már szünetelt és újbóli kiírására nem sok esély volt), az árverésen licitálhatott, majd, ha ő szerzi meg a tulajdonjogot, fizetnie már nem kellett, mert követeléseit beszámíthatta. (Attól sem kellett félni, hogy egy külsős személy szándékosan felhajtja az árakat, mivel az önkormányzat rendelkezett a legnagyobb követelés csomaggal, így, ha az érték két, két és félszereséért el is kelt volna az ingatlan, abból először az önkormányzat követelését kellett volna kielégíteni.) A város új tulajdonosként a lakók kilakoltatását kezdeményezhette. Az első kilakoltatás megtörtént 2013 októberében. A város tulajdonába kerülő 173 lakást folyamatosan felújítja a közmunka program keretében (2017. március végén 150 lakás üres, 76 ebből már felújított, a többi kiürítése és felújítása zajlik) és bérlakásként fogják azokat hasznosítani. Az Avast Déli lakótelep az egyetemváros szomszédságában fekszik, a tervek szerint az új lakók egy része egyetemista, doktorandusz hallgató lesz.⁴¹

A fészekrakó családok egy kisebb része átadta az ingatlan tulajdonjogát a Nemzeti Eszközkezelőnek. E konstrukció keretében a hiteladós lemond az ingatlan tulajdonjogáról, és bérlőként otthonában maradhat, a Magyar Állam megvásárolja a felajánlott ingatlant és a hitelező elengedi a hiteladós fennmaradó tartozását.⁴² Miskolcon 2-300 eszközkezelős lakás van jelenleg, de ezek nagy része nem fészekrakós.

40 2010.04 és 2012.05 között Lásd az alábbi cikkeket:

Fészekrakó-ügy, együttélési kódex. *Minap.hu*, 2010. április 1. <http://minap.hu/news.php?extend.22610.2>

„Hálót” húztak az Avason – videóval. *Borsod Online*, 2010. április 10. <http://www.boon.hu/hirek/baleset-bunugy/cikk/halot-huztak-az-avason-videoval/cn/news-20100401-12382276>

Kampány: Razzia az Avason. *avas.blog.hu*, 2010. március 31. http://avas.blog.hu/2010/03/31/kampany_razzia_az_avason

Biztonságos kettős ütem? *avas.blog.hu*, 2010. július 26. http://avas.blog.hu/2010/07/26/biztonsagos_kettes_utem_kerdojel

Ellenőrizték a fészekrakókat: az első tapasztalatok. *Minap.hu*, 2011. február 1. <http://minap.hu/news.php?extend.34623.4>

Most az Áfonyáson ellenőriztek. *Minap.hu*, 2012. május 31. <http://minap.hu/news.php?extend.53961.4>

41 Újabb „fészekrakós” lakást vett birtokba a miskolci önkormányzat. *Minap.hu*, 2017. március 30. <http://minap.hu/cikkek/ujabb-feszekrakos-lakast-vett-birtokba-miskolci-onkormanyzat>

42 Nemzeti Eszközkezelő Zrt. <http://www.netzrt.hu/>

Elsősorban az Avas Déli lakótelep életét megkeserítő fészekrakó családok inspirálták a város lépéseit a „rend és biztonság” megteremtésére, de e lépések érintették valamennyi szegregátum lakóját is. A továbbiakban azt mutatjuk be, hogy a jogvédők fellépése nyomán milyen jogi eljárások indultak, s azoknak mi lett az eredménye.

JOGVÉDŐK FELLÉPÉSE MISKOLC LAKHATÁSSAL KAPCSOLATOS RENDELETEI, INTÉZKEDÉSEI NYOMÁN

A Társaság a Szabadságjogokért (TASZ) és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda (NEKI) 2014 márciusában közös beadvánnyal fordult az alapvető jogok biztosához, amelyben a Miskolci Önkormányzati Rendészet (MÖR) által koordinált és más társszervekkel együtt folytatott *hatósági ellenőrzési gyakorlat* kapcsán fogalmaztak meg alapjogi kifogásokat.⁴³

A szociális szférában dolgozó szakemberek elmondták, hogy az ellenőrzések (köznyelven: *razziák*) eredményeként az érintettek félelemben kezdtek élni, „*mivel a rendész nem úgy ment a helyszínre, hogy mit lehet tenni, és így pusztá fenyegetéssé vált az eljárás*”.⁴⁴ Sok család egy-egy razzia után elköltözött, voltak, akik egy éven belül a harmadik, negyedik helyre. És ha az első helyszínen talán még rendezett volt is a lakhatási jogcím, a további költözésekkel egyre nagyobb valószínűséggel már nem.

Idő közben megkezdődött a *számozott utcák felszámolása* (Lásd erről részletesebben később) és ezzel (is) összefüggésben az önkormányzat úgy módosította a *helyi lakásrendeletet*, hogy az önkormányzattal fennálló bérleti jogviszony megszüntetésekor adható térítési díj kifizetését településen kívüli ingatlanvásárláshoz, kvázi kiköltözéshez kötötte. (Egyes Miskolc környéki települések önkormányzatai hasonló tartalmú rendeleti megoldásokkal válaszoltak e rendelkezésre.)⁴⁵ A miskolci lakosok körében is vegyes fogadtatásban részesült e rendelkezés, sokan „*sajnálták*” a „*lelépési pénzt*”. Kérdéses, hogy volt-e erre az önkormányzatnak forrása, de mivel egyébként is csak a köztartozás mentes, élő szerződéssel rendelkező bérlők lettek jogosultak rá, nem sok mindenkit érinthezett a rendelkezés, tudomásunk szerint egy esetben történt meg kifizetése.

A Miskolci Cigány Nemzetiségi Önkormányzat tiltakozott a „kitelepítés ellen”, mely tiltakozásnak nagy sajtóvisszhangja lett. Ezt követően megalakult a „Miskolcon maradunk!” Kitelepítés Elleni Bizottság. A Bizottságot támogatta a két legnagyobb jogvédő szervezet, a TASZ, és a NEKI is, valamint számos más civil szervezet és magánszemély. A Bizottság levelet írt a miniszterelnöknek és a köztársasági elnöknek, 2014. június 25-re országos demonstrációt szervezett a Miskolci Városháza elé, augusztusban pedig „Sátorváros” elnevezéssel sátras tiltakozásba kezdtek a Városház téren és a számozott

43 Az alapvető jogok biztosja és a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes közös jelentése a Miskolci Önkormányzati Rendészet által koordinált közös ellenőrzési gyakorlatnak, a helyi lakásrendelet és a Miskolc környéki települések rendeleti módosításának, valamint a helyi önkormányzat lakhatási feltételeket érintő egyéb intézkedéseinek vizsgálatáról az AJB-1474/2014. számú ügyben. Alapvető Jogok Biztosának Hivatal az ENSZ Nemzeti Emberi Jogi Intézménye, 2015. https://www.ajbh.hu/documents/10180/2395518/miskolci_jelentes_20150527.pdf/49568f34-d431-4112-a64f-9e3a5e2babfd (Letöltés ideje: 2017. május 20.)

44 Interjúrészlet.

45 Uo.

utcákban. A tiltakozásokra válaszul az önkormányzat 35 000 nyomornegyedek felszámolását támogató aláírást gyűjtött össze.⁴⁶

A TASZ és a NEKI a helyi lakásrendelet 2014. május 8-i módosítása ellen is kifogást emeltek. A biztos és a biztoshelyettes a beadványokat egyesítette, és egy ajánlás-listával fordult az önkormányzathoz, amelyben kezdeményezték a képviselő-testületnél a „razziák” megszüntetését, kérték a kifogásolt lakásrendeleti passzus megsemmisítését, valamint, hogy az önkormányzat működjön együtt a Magyar Máltai Szeretetszolgálat (MMSz) és az önkormányzat szakmai háttérintézményeivel a szegregátumokban folyó kilakoltatások megelőzése érdekében. Ezen kívül intézkedési terv kidolgozására szólította fel a hatóság az önkormányzatot az otthon nélkül maradó, hajléktalanná váló családok elhelyezésére, lakhatási feltételeik rendezésére vonatkozóan. Előírták továbbá, hogy a város vegyen részt az Emberi Erőforrások Minisztériuma szakmai támogatásával készülő, a kialakult telepek felszámolására, újratermelődésük megakadályozására vonatkozó, komplex program és feladatsor kidolgozásában. A Kormányhivatal fellépése nyomán a helyi lakásrendelet kifogásolt rendelkezését a Kúria 2015. április 28-án hozott határozatában törvénysértőnek minősítette és megsemmisítette.⁴⁷

Időközben, 2014 júniusában az Amnesty International levélben fordult a polgármesterhez a kilakoltatások leállítása érdekében és aggodalmát fejezte ki a nemzetközi jog által megkövetelt jogi és eljárási garanciák hiánya miatt. Az ERRC (European Roma Rights Centre) az Európai Bizottsághoz nyújtott be jogi elemzést a szituációról. Az ODIHIR (Office for Democratic Institutions and Human Rights) 2015 júniusában tette nyilvánossá jelentését, miután a helyszínen járt. E dokumentumban részletesen bemutatta a történeteket és azok következményeit. A jelentés rámutatott a szociális bérlakáshoz jutás azon új feltételeire is, melyek ugyan jogszerűek, és emiatt a jogvédők nem támadták meg azokat a hatóságok előtt, de azt a célt szolgálják, hogy a mélyszegénységben élők ne tudjanak lakás pályázatot benyújtani. Ilyenek pl. a magasabb bérleti díjak, melyek fedezik a felújítási költségeket is, a közjegyző által hitelesített bérleti szerződés előírása, melynek költsége a bérlőt terhelik, stb.⁴⁸ A volt bérlők meséltek olyan esetekről, amikor a hivatalok nem jártak el kérelmeik nyomán, illetve félretájékoztatták az érintetteket, de ezek az esetek nem bizonyíthatók⁴⁹ és kérdés, hogy valóban így történtek-e. A jogsegélyt nyújtó önkéntesek és munkatársak általános tapasztalata, hogy az ügyfelek alig értik a határozatokat, szabályokat, nehezen igazodnak el a hivatali rendben, ami nem is csoda, mert még a segítőknek sem könnyű feladat ez.

Az előbb említett lakásrendelet módosítás elsősorban a számozott utcák felszámolását hivatott segíteni, a következőkben ezt a történetet mutatjuk be részletesebben.

SZÁMOZOTT UTCÁK

A számozott utcáknak nevük nincs, sorszámok jelölik őket, 1-től 11-ig (illetve a 9-11 ma már építési terület, az 1-3 utcákon és részben a 4 utcában nem, illetve nem csak lakások vannak). Az Újgyőri főtér és a Diósgyőri stadion között, körülbelül hetven többlakásos épít-

46 DANC SNÉ IVÁNC SIK Erika: A Számozott utcák... I. m.

47 Az alapvető jogok biztosa és a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes közös jelentése... I. m.

48 The Housing Rights of Roma in Miskolc, Hungary. I. m.

49 DANC SNÉ IVÁNC SIK Erika: A Számozott utcák... I. m.

mény 200 háztartásában mintegy kilencszázan éltek – többségében cigány családok, de nem romák is (egykori vasgyári munkások és leszármazottaik). A lakások túlnyomó része önkormányzati tulajdonú, szociális bérlakás, a „gyáristák” jellemzően lakásaik tulajdonosai (voltak). A lakások kicsik, általában 1 szobából, konyhából és előtérből állnak, melléképületként fűskamra szolgál. Villany minden lakásban van, víz csak egytizedükben, a fűtés kályhával történik. Többnyire nagycsaládosok lakják a lakásokat, több esetben akár két-három generáció együtt. A gyermekek a legközelebbi iskolába, illetve óvodába járnak (ez utóbbinál nem túl rendszeresen, pedig a hetedik utcán van az óvoda). Állandónak mondható munkahelyet a közfoglalkoztatás biztosít az itt lakóknak, azt sem mindenkinek.

A Roma Polgárjogi Mozgalom BAZ megyei aktivistái Havas Gábor és Lengyel Gabriella szociológusok vezetésével 2014-ben kutatást végeztek a számozott utcákban élők-ről.⁵⁰ A felmérés eredményei szerint a lakók többsége évtizedek óta elmaradás nélkül fizette a bérlakások rezsijét (a megkérdezettek 88%-ának nem volt semmilyen hátraléka), néhányan felújították, komfortosították is az önkormányzat házait.⁵¹

Amikor a város 2014-ben elhatározta, hogy a stadiont újjáépíti, döntött a számozott utcák felszámolásáról is. Három utcát érint a stadion építés, ezek ma építési területek. Itt többnyire saját tulajdonú házakban laktak az emberek. A többi utcát azért kell lebontani, mert a nyomortelepeket Miskolc fel kívánja számolni. Hogyan is járt el az önkormányzat ennek érdekében? A határozott idejű, lejáró lakásbérleti szerződéseket nem hosszabbították meg, a határozatlan idejűeket határozottra változtatták, amint erre jogi lehetőség mutatkozott és megkezdődtek a kilakoltatások. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat (MMSz) érkezett közvetítőként a területre, mivel vele mind az önkormányzat, mind a cigányok hajlandók voltak szóba állni, (miközben egymással nem), de sokak vélekedése szerint nem sok mindent tudott elérni a „Málta”-*„Kapunk támadásokat⁵², hogy miért vagyunk ott, sok jogtalan kilakoltatást sikerült az utolsó pillanatban leállítani, még időt kérni. Ha nem lennének ott, drasztikusabban történtek volna a dolgok. Meg lehet mutatni, hogy lehet jobban...”⁵³*

50 Az adatfelvétel a háztartások bő felére (112 háztartásra) terjedt ki, a jobb státuszú lakosság – a nem romák, a háztulajdonosok és a határozatlan idejű szerződéssel rendelkezők – kisebb arányban voltak hajlandók válaszolni a kérdésekre. A válaszadók közül 4 volt tulajdonos, 58 határozatlan idejű lakásbérleti szerződéssel rendelkezett, 38 lakásban határozott idejű szerződéssel laktak, 12 családnak nem volt érvényes szerződése, (mivel a határozatlan idejű szerződéseket korábbi tartozás miatt az üzemeltető MIK Zrt. felbontotta, és a befizetés után nem rendezte a lakók státuszát). A határozott idejű szerződések háttérben vagy korábbi tartozás áll (akkor váltották át határozatlanból határozottra), vagy lakáscsere (ami esetén az új szerződés már automatikusan határozott idejű lett). Az itt élők 85 százaléka Miskolcon született. A felnőttek jellemzően 8 osztályt végeztek (57%), egykori vasgyári, vagy egyéb nehézipari üzemben dolgozó munkások és leszármazottaik. In: Számozott utcák: Így tesz földönfutóvá a stadionépítés. *HVG.hu*, 2015. február 2. http://hvg.hu/itthon/20150202_Szaz_csalad_valhat_foldonfutova_a_stadion

51 DANCSNÉ IVÁNCsik Erika: A Számozott utcák... I. m.

52 Pl. a HVG egyik tudósítában olvashatjuk, hogyan magyarázza el az egyik asszony a Máltai Szeretetszolgálat „segítségét” egy kilakoltatott ember esetében: „Két vagy három hónapnyi albérletet fizettek neki. A Lyukóban... az a jóember most hajléktalan! Az utcáról jár dolgozni!” In: Számozott utcák: Így tesz földönfutóvá a stadionépítés. *HVG.hu*, 2015. február 2. http://hvg.hu/itthon/20150202_Szaz_csalad_valhat_foldonfutova_a_stadion

53 Interjúrészet az MMSz munkatárs.

A terület lakosság száma gyorsan csökkenésnek indult, a 2011-es népszámlálás adatai szerint 1150-en éltek a területen, a MMSz 2016-os felmérése szerint közel 700-an, jelenleg 320-an. Az elhagyott, kiköltözött ingatlanokban megindultak az illegális bontások, amelyeket a MMSz a nyílászárók befalazásával próbál megakadályozni, de ennek ellenére is sok a rongálás.

Adódik a kérdés, hogy hova kerültek az emberek. A „jól fizető bérlők” és tulajdonosok számára, akik többnyire nem romák voltak, csereingatlanokat ajánlott fel az önkormányzat, illetve a tulajdonosokkal több esetben pénzbeli kompenzációban állapodtak meg. A fiatalabbak közül sokan szerencsét próbáltak a fővárosban vagy külföldön. Várad Gábor CNÖ elnök szerint a legtöbben Kanadába menekültek, de voltak, akik Nagy-Britanniában és Németországban próbáltak szerencsét. Egy- két család a Szarkahegyen vagy a Pingyomon (Miskolc hétvégi házaskülterületei) húzódott be viskókba, néhányan hajléktalan szállásokon találtak menedéket, de a legtöbben a Lyukóvölgybe költöztek albérletbe, rokonokhoz vagy megvettek egy házat, vagy „csak úgy beköltöztek” üres házba.

A számozott utcákban zajló folyamatok miatt a NEKI kérelmére az Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) eljárást indított a hajléktalanná válással fenyegetett bérlők érdekében. A hatóság előtti eljárás során az önkormányzat azzal érvelt, hogy nem tudott a településfelméréssel érintett személyek roma nemzetiséghez való tartozásáról, mert nem vezet ilyen jellegű nyilvántartást. Mivel az érintett városrész szegregátumnak minősül, a hatóság az előbbi érvelést nem fogadta el.

A hatóság vizsgálta azt is, hogy az önkormányzat rendelkezett-e konkrét intézkedési tervvel, különös tekintettel arra, hogy az érintett személyek emberhez méltó lakhatását a településfelmérést követően hogyan kívánja biztosítani. Az önkormányzat ilyen tervvel nem rendelkezett, a hatóság határozatában kötelezte az önkormányzatot ennek pótlására. Az önkormányzat a településfelméréssel kapcsolatban az emberi méltósághoz, egészséges életkörülményekhez való jogot sértő életkörülmények felszámolására is hivatkozott. Azonban megfelelő tervezés és egyeztetés híján a településfelmérés önmaga céljával ellentétes – állapította meg a hatóság.

A megvalósuló településfelméréssel kapcsolatos konkrét intézkedések vizsgálata kapcsán azt találta az EBH, hogy a bérlőknek felajánlott cserelakások több esetben nem voltak megfelelő minőségűek. Az önkormányzat maga is csupán néhány olyan esetről számolt be, amelyekben a bérlők sorsát rendezettnek tekintette. A hatóság határozatában utalt az önkormányzat azon szociális funkciójára, mely a hajléktalanná válás megelőzésével függ össze (a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény alapján).

Az önkormányzat az eljárás során arra is hivatkozott, hogy a településfelmérés egyformán érinti valamennyi, a szóban forgó városrészben élő személyt, függetlenül a vagyoni, jövedelmi, társadalmi helyzetétől, nemzeti, illetve etnikai hovatartozásától. A hatóság viszont rámutatott, hogy az Ebktv. 9. §-hoz fűzött indokolás alapján a közvetett hátrányos megkülönböztetés látszólag semleges feltételen alapul, mégis egyes védett tulajdonsággal rendelkező személyeket – jelen esetben a romákat – nagyobb arányban érint. Erre alapozva az EBH megállapította a jogsértést, kötelezte az önkormányzatot a jogsértő állapot megszüntetésére és ötszázezer ft bírságot is kiszabott.⁵⁴

54 Jogeset – EBH/67/2015. Egyenlő Bánásmód Hatóság. <http://egyenlobanasmod.hu/article/view/ebh-67-2015> (Letöltés ideje: 2017. április 22.)

Miskolc városa a határozat felülvizsgálatát kérte a Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróságtól, mely a kérelmet elutasította és a hatóság határozatát hatályában fenn tartotta.⁵⁵

Az élet Lyukóvölgyben

Szeretnénk képet nyújtani a szegregátumokban lakók életkörülményeiről. E célból a Lyukóvölgyet mutatjuk be részletesebben, mivel úgy tűnik, ez hosszú távon fennmarad, az elmondottak azonban sok esetben a többi – még meglévő - telepre is jellemzőek.

A Lyukóvölgy természetes határait keletről, nyugatról és északról vízvásztók adják, délen a belterületi határvonal. A terület alábányászott, magába foglalja a bezárt Lyukóbányát és annak belterületbe sorolt környezetét, a környező erdős területeket és kb. 526 hektáros beépített (egykor zártkerti) területet, mely jelenleg külterület. A bányát 2004-ben zárták be gazdasági és környezetvédelmi okok miatt (az itteni szén magas kéntartalmú volt). A bánya megnyitása előtt a völgyben hagyományosan mezőgazdasággal foglalkozó családok éltek tanyákon. A terület egyes nevei is erről tanúskodnak. (Laczkó tanya, Sütő tanya, Magyar tanya). Egy rövid ideig termelőszövetkezet is működött itt, de ami témánk szempontjából jelentős, hogy a 60-as évektől a zártkertesítési mozgalom keretében termelő és rekreációs funkciót kapott a völgy.

A '70-es évektől egyre több hétvégi házat építettek a nehezen művelhető, elparlagosodott parcellákon. Ekkor vezették be a villanyt, majd sor került a vízhálózat részle-

⁵⁵ Számozott utcák: Miskolcnak lépnie kell a jogerős határozat szerint. *HVG.hu*, 2016. január 25. http://hvg.hu/itthon/20160125_Szamoszott_utcak_Miskolcnak_lepnie_kell_a

ges kiépítésére.⁵⁶ A házak többsége (60%-a) 1960 és 1990 között épült. A rendszerváltozást követően az egyes társadalmi rétegeket sújtó elszegényedés, valamint a telkes generáció kiüregedése, a kiskert mozgalom lendületének csökkenése indította el a „lyukói paradicsom” leépülését. Ma már a kép nagyon vegyes, a jól karbantartott összkomfortos házaktól a kalyibáig minden megtalálható itt. A Lyukói társadalom maga is több rétegből áll, az őslakosokból, a létfenntartási okból kitelepültekből (akiknek egy része a háza védelme miatt költözött ki), a szegénytelepekről és a környező falvakból ide költözőkből. A 2011-es népszámlálás alapján Lyukóvölgy lakossága 2481 fő volt, de a Havas Gábor és Takács Gábor által végzett számítások szerint 3500.⁵⁷ A védőnők, családsegítők és CNÖ elnök 4000-re becsüli a lakosok számát.

A mintegy 300 épület 62,2%-a félkomfortos, komfort nélküli vagy szükséglakás, 4,5%-ban nincs víz.⁵⁸ A házak árammal való ellátottsága jó, viszont előfordul a - nehezen becsülhető - illegális rákötés. Akiknek nincs víz a házukban, a közutakról hordják azt, ami egyes esetekben 1-1,5 km-es „sétát” jelent. Sok esetben még lakáson kívüli árnyékszék sem tartozik a házhoz, vagy igen, de nincs pénz az üritésére, rossz állapotú, befolylík az esővíz.

A házak fűtését fatüzelésű kályhák biztosítják. A tüzelő beszerzésének egyik lehetséges módja, hogy a közeli erdőben (Északerdő Zrt) bárcát váltanak a férfiak, részt vesznek az erdőtisztításban, amiért cserébe olcsóbban jutnak fához vagy természetben fizetik ki őket. Illegális faszedés is van, de nagy a lebukás veszélye, a rendőrök, rendészek gyakran járnak ellenőrizni a területre. Ha pedig nincs mivel fűteni, az emberek eltüzelik az adományba kapott dolgokat (ruhát, könyvet, bútort.) *„Olykor életveszélyes, ahogy a szegregátumokban az emberek tüzelnek, kiütik a falat, a szénmonoxid visszaszívárog.”*⁵⁹

A völgy közepén húzódó közút az egyetlen aszfaltozott út. A dűlőutak sokszor még közel sincsenek leszórva, ősszel és télen szinte járhatatlanok. *„A nem megfelelő, sáros utak miatt a lyukósiak sokszor nem tudnak úgy megjelenni Miskolcon, ahogy azt a többségi társadalom elvárná, így erősödik a „koszos cigány” képe.”*⁶⁰ A völgyben hiányos a közvilágítás, a közúton kívül elszórva néhány utcában van. Ez a helyiek biztonság érzetét csökkenti, illetve télen a gyerekeknek sötétben kell hazamenniük a sáros utakon az iskolából.

A területen sok a lopás, betörés, részben a lakatlan házak illegális bontása, részben a kertek gyümölcszeinek eltulajdonítása a leggyakoribb probléma. Sokan nem merik őrizetlenül hagyni portájukat. Előfordulnak súlyosabb cselekmények, pl. a szomszéd házának bosszúból való felgyújtása, verekedések, történt emberölés is. Vannak, akik drogkereskedelemmel, prostitúcióval foglalkoznak és jelen vannak az uzsora különböző formái.⁶¹ Ahogy egyik interjú alanyunk fogalmaz: *„A téli időszak rettenet, 4-kor sötét van,*

56 Vass Kitti: *„Abból élünk, ami éppen adódik...”* A Lyukóvölgyben élők megélhetési stratégiái. Szakdolgozat. 2015.

57 Uo. A lakott házak számát beszorozták az átlagos családnagysággal.

58 Miskolc Megyei Jogú Város Integrált Városfejlesztési Stratégia – Antiszegregációs Terv. Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata, Miskolc, 2008. július. http://www.miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/1670785-3510-2008-3ivs_antiszegregacios_terv_3_kotet.pdf (Letöltés ideje: 2012. január 12.)

59 Interjúrészlet.

60 Vass Kitti: *„Abból élünk, ami...”* I. m.

61 HAVASI Virág: Safety and security. In: Havasi Virág (ed): *Roma in the European cities*. Miskolc. Final Report. 2013. 89-98.

igyekeznek a gyerekek, hogy hazaérjenek 4 előtt. Nem is biztonságos a terület, farkastörvények uralkodnak, folyamatosan jelezzük a rendészeknek.”⁶²

Korábban volt kísérlet rá (2009-ben), hogy cigány származású településörök (36 fő) az „Út a munkába program” keretében járják a terepet (Lyukóvölgyön kívül a Bábonyi bérce és a számozott utcákat) és ügyeljenek a közbiztonságra. A kezdeményezés hatékonyságáról, eredményességéről megoszlottak a vélemények, később meg is szűnt.

Az előbbiekből következően nem csoda, hogy a lyukósiak a műúthoz közeli házakat részesítik előnyben, sok ház, mely 2011-ben még lakott volt, mára elhagyatott, lepusztult, lepusztított rom csupán.⁶³

A szegregátumokban – nem csak Lyukóban – rengeteg családnak rendezetlen a lakhatási jogcíme. „Adják-veszik a lakásokat az emberek egymástól, jogilag kifogásolhatóan. Vannak, akik kifizetnek több százezret úgy, hogy nincs szerződés, tulajdoni lap, vagy kockás papírra írt megállapodás a szerződés. Néhány ingatlan esetében nem ismert a tulajdonos, illetve nem találják. Az is előfordul, hogy a tulajdonos nem engedi bejelentkezni a 'bérlőt', vagy pedig, hogy a hivatal már nem fogadja el a bejelentkezést, mert túl sokan laknának az adott ingatlanban. Ezeknek az eseteknek a következménye, hogy rengeteg embernek nincs lakcím kártyája, vagy van, de azon az szerepel, hogy lakcím nélküli, azaz gyakorlatilag hajléktalan. Ez utóbbinak sok negatív következménye van pl. a beiskolázásnál, óvodába való felvételnél, az egészségügyi ellátásban, vagy akár abban, hogy nem válnak jogosulttá lakásfenntartási támogatásra a rászorulóak. Sok esetben a lakhatás miatt kerülnek védelembe a gyerekek, nem azért, mert nem látják el őket, vagy mert nem járnak iskolába.”⁶⁴

Jogi tanácsadást lakhatási (és egyéb ügyekben is) kapnak a lakosok a MESZEGYI (Miskolci Egyesített Szociális, Egészségügyi és Gyermekejélési Intézmény) munkatársaitól és más szervezetek önkénteseitől és munkatársaitól (pl. Páli Szent Vince Társaság, „Vissza az életbe” Egyesület), ami van, amikor segít, de nem mindig.

A busz ritkán jár és zsúfolt, ha pedig nincs pénz bérletre, buszjegyre, 5-6 km-ert kell sétálni az óvodába, iskolába, boltba. Több kísérlet történt bolt nyitására Lyukóvölgyben, de jelenleg nincsen. Néhányan foglalkoznak „boltocskázással”, azaz tartós élelmiszereket árulnak otthonukban. Olykor olyan áron, hogy az már uzsora tevékenységnek minősül.⁶⁵ Orvos néhány éve jár ki a völgybe, a konténer rendelőbe (ha nem jön közbe valami), és tervben van egy egészségügyi központ építése. Valószínűleg körzetet nem tudnak létrehozni, mert senki nem vállalná el. „Az információ áramlás is nehézkes, gond a posta, ha nem megy minden nap a postára az érintett, gyorsan lecsúszhat egy-egy határidőről. A telefonos információ áramlás se megoldott.”⁶⁶

Előremutató, hogy saját kert művelése kb. a telkek harmadán zajlik, vannak, akik állatot is tartanak, baromfit, sertést, néhányan még lovat, szarvasmarhát is.⁶⁷E tevékenységek egy része a hagyományos életmód folytatása, régen megkezdett gazdálkodásé, némely esetben viszont újkeletű, fejlesztési programoknak köszönhetően indult be. Lássuk most az életminőség javítását célzó miskolci kezdeményezéseket!

62 Interjúrészlet.

63 Vass Kitti: „Abból élünk, ami... I. m.

64 Interjúrészlet.

65 Vass Kitti: „Abból élünk, ami... I. m.

66 Interjúrészlet.

67 Vass Kitti: „Abból élünk, ami... I. m.

GALÉRIA

Lépések a problémák megoldására, enyhítésére

Az Avas déli lakótelep társadalmi rehabilitációjára több projekt zajlott, illetve zajlik azóta, és terv ezek folytatása. Először ÉMOP-os Szociális városrehabilitáció pályázaton nyert 400 millió forintot a város, melynek nagy része infrastrukturális fejlesztésre ment el. Kialakítottak egy közösségi teret, két épületet felújítottak és alternatív kazánt létesítettek. A közösségi tér hasznosítása a Dialóg egyesület eddigi tevékenységére építve közösségi alapon, helyi önkéntesek mozgósításával, helyi erőforrásokkal zajlik a mai napig. A Megújulás- Jelenlét az Avasi lakótelepen programban a város konzorciumi partnerei a Dialóg egyesület, a MMSz, és a Jezsuita Gimnázium voltak. A Dialóg egyesület settlement lakást hozott létre és egy közösségi kávézót, a MMSz közösség lakásokat alakított ki, valamint a „Máltai Játsszótér” tevékenységét erősítette meg, a gimnázium pedig co-housing programot működtetett, illetve nyitott az avasi közösségek felé.⁶⁸

Azok a lakóközösségek, ahol az önkormányzat megvásárolt fészekrakós lakást, pályázatot nyújthattak be a városhoz az épületük megszépítésére, rehabilitációjára. 61 pályázat érkezett be, 111 millió forint összegre, valamennyi nyert is. Ezen említett programok nem a mélyszegénységben élőket érintik, a témánkhoz úgy kapcsolódnak, hogy a fészekrakó program által okozott károk enyhítésére, orvoslására irányulnak.

Lyukóvölgyben komplex telep program zajlott 2013-2015 között, aminek keretében létrejött a Gulyakúton a csillagpont közösségi szolgáltató ház, zajlottak képzések és közösségfejlesztő programok. A képzések között kerti munkás képzés is helyet kapott, vetőmagosztással kiegészítve, ezzel is ösztönözve, hogy a lyukóvölgyi adottságokat kihasználják az ott lakók. A város a második körre, melyben szociális bérlakások építé-

68 TOLNAY Ákos: Válaszkísérletek az avasi lakótelepen élők problémáira. *Szakdolgozat*. 2015.

sére volt lehetőség, nem pályázott. A közösségi ház üzemeltetését a MMSz vette át a fenntartási időszakban, ma délelőttönként a Biztos Kezdet Gyerekháznak (2016 szeptemberétől), délután tanodának is helyet ad az épület a közösségi programok mellett. „Az, hogy járnak és használják, 3 éves munka eredménye, kongott a ház az elején, nehéz volt becsábítani az embereket, steril volt a ház... Hogy jönnek ma már, az részben a védőnőknek köszönhető. Nagyon jó az együttműködés közöttük és a MMSz között.”⁶⁹

A Lyukóvölgy 6 km hosszú, a közösségi házba a völgy két széléről már nem járnak be az emberek. Eredetileg a TOP-os szociális városrehabilitációs projektbe tervezték, hogy a két szélen is szolgáltató házak és információs pontok jöjjenek létre, de végül a pályázatot a Vasgyár és a számozott utcák területére nyújtották be.

Miként fentebb említettük, EBH döntés kötelezte a várost intézkedési terv elkészítésére a számozott utcák felszámolása kapcsán érintettek lakhatásának biztosítására. Ezt követően zajlott a *Helyi Esélyegyenlőségi Program felülvizsgálata* és az új, 2016-2021-es időszakra vonatkozó programba bekerült egy 30 szociális bérlakást kezelő *Szociális Lakásügynökség* kialakításának terve. A lakásügynökség feladata, hogy az önhibáján kívül lakhatását elvesztett számozott utcai lakosoknak lakhatási alternatívát kínáljon egy+egy évig.⁷⁰

A lakásügynökség létrejött, a MMSz fogja kezelni. Az egy+egy év alatt törekszenek a családok megerősítésére, hogy azok megoldást tudjanak találni lakhatásukra. Eddig négy lakást újítottak fel, ahova be is költöztek az érintett családok, akiket a MMSz a CNŐ helyi képviselőivel közösen választott ki. Ez a négy lakás a 6. utcában található, arra is szolgál, hogy megmutassa, hogyan is néznének ki ezek az utcák szépen felújított házakkal.⁷¹A MMSz ugyanis nem mondott le róla, hogy a számozott utcák legalább egy részét sikerüljön megőrizni. További terveik között szerepel a közeli Kabar és Puskin utcán is lakások felújítása, családok „átsakkozása”. Fontosnak tartják, hogy egyéni diagnózisok szülessenek és a családnak olyan lakást találjanak, amivel nem adósodik el.

A HEP az említett lakásügynökség létrehozásán kívül hosszú távú célként megfogalmazva tartalmazza a lakhatási támogatás megszervezését, a lakókörnyezet feljavítását és komplex társadalmi rehabilitációt. Ez utóbbi eszközének a szociális munkások intenzív és folyamatos jelenlétét nevezi meg, több társadalmi alrendszerre koncentrálván, „napi szintű, aktív ellenőrzést, illetve mentális támogatást” biztosítva. További cél a számozott utcákban és olyan területeken, ahol még ez szükséges, Biztos Kezdet Gye-

69 Interjúrésztlet.

70 A NEKI végrehajtási kérelmet nyújtott be az EBH-hoz, mivel elfogadhatatlannak tartotta ezt az intézkedési tervet, hiszen 30 lakással 900 ember lakhatását nem lehet megnyugtatóan rendezni. Arra kérték a hatóságot, hogy kötelezze megfelelő HEP elkészítésére a miskolci városvezetést, és amennyiben úgy ítéli meg, szabjon ki újbóli bírságot. 30 lakással intézné el 900 ember lakhatását Miskolc. *Roma Sajtóközpont*, 2016. május 26. <http://romasajtokozypon.hu/30-lakással-intezne-el-900-ember-lakhatasat-miskolc/> Az EBH-n végül átment a HEP.

71 2012-ben a Miskolci Cigány Nemzetiségi Önkormányzat (CNŐ) javaslatára már megkezdődött a számozott utcák házainak homlokzat felújítása. Az anyagot a MIK Zrt biztosította, az érintett családok önkéntes munkájukkal járultak hozzá a projekthez, bár később közfoglalkoztatottak segítségét is bevonták. Azok a családok kapcsolódhattak be, akiknek nem volt tartozásuk, első körben 9-en. Sokan azt követően törleszteni kezdték adósságaikat, hogy ők is csatlakozhassanak. Végül 27 házat szépítettek meg ily módon. In: HAVASI Virág: *Housing*. In: Havasi Virág (ed): *Roma in the European cities*. Miskolc. Final Report. 2013. 71-80.

rekházak és mobil óvoda létrehozása – szintén a Magyar Máltai Szeretetszolgálat működtetésében, fenntartásában.

A közmunkaprogramok, mint integrációs eszközök kapcsán azt hangsúlyozza ki a HEP, hogy azok egyrészt a mezőgazdasági művelésre alkalmas önkormányzati tulajdonban lévő területekre szervezett, magas élők munkára fordítást igénylő agrárgazdálkodásban szerveződjenek meg, másrészt legyenek egyedi közmunka-programok döntően a lakókörnyezet rendezésére, megújítására.

További cél orvosi rendelő korszerűsítése, ahol ez szükséges (azaz Lyukóvölgyben). E céloknak megfelelően a számozott utcákban a MMSz-nak működik egy irodája és Biztos Kezdet Gyerekháza, aminek a működési területe a vasgyárra is kiterjed. Ez azért fontos, mert jelenleg ugyan van 30 csecsemő, illetve 3 év alatti gyermek a számozott utcákon, de már csupán négy várandós anya. A MMSz 5 szociális munkása a családsegítősségekkel együttműködve a családok feltérképezését követően hosszú távú megoldásokat keresnek. Az első lépésnek a keresőképeselek elsődleges munkaerőpiacra lépését tartják, amihez segítséget nyújt a most induló Miskolci Foglalkoztatási Paktum, amelyben a MMSz civil partnerként közvetítő szerepet fog betölteni a munkaügyi központ és a helyi lakosok között. Ezen kívül közfoglalkoztatási programot is elindított a Szeretetszolgálat, 10 főt alkalmaz a Lyukóvölgyből, 10 főt a számozott utcákból. Itt is cél azon emberek megtalálása, akik alkalmasak az elsődleges munkaerőpiacra lépésre.

Egyéb civil szervezetek és az egyházak is tevékenykednek a számozott utcákban és Lyukóvölgyben, így a Szeretet Misszionáriusai (számozott utcák), a Szerető Szűz Mária Nővérei, az „Esélyt az életnek” egyesület⁷² és a Napraforgó egyesület (Lyukó). Ez utóbbi szervezet a közösségfejlesztő tevékenysége keretében igyekszik a partner családoknak segítséget nyújtani, hogy a terület mezőgazdasági adottságát kihasználják és az élelmiszer önellátás irányába elmozduljanak.⁷³ Szerveztek ezen kívül - többek között - nyári gyermektáborokat, mentoraik családok megerősítésén fáradoznak, egyik egyesületi tagjuk vezet a lyukóvölgyi Ly16 zenekart.

Befejezésül az eddigiek kiegészítésére, magyarázatára, továbbgondolására és összegzésére teszünk kísérletet.

72 Honlapjuk: <http://visszaazéletbe.5mp.eu/web.php?a=visszaazéletbe>, Lyukóvölgyről készített kisfilmjeik: <https://www.youtube.com/watch?v=AAUFUCpkGS4>, <https://www.youtube.com/watch?v=50jVEHeE5nY>, <https://www.youtube.com/watch?v=j4iWGGtpg8w>

73 2014 óta laska-, majd csiperkegomba termesztést segít megvalósítani az egyesület egy lyukóvölgyi magánszemély pincéjében, a lakosok közös munkavégzésével, magánszemélyek által juttatott informális pénz adományok felhasználásával. Az előállított gombát részben saját célra felhasználták, részben közösen kiválasztott rászoruló családoknak adományozták, részben piacon értékesítették. A 2016-os évben pályázati forrásból tudták ezt finanszírozni. A bevételéből 48 férőhelyes keltetőgépet szereztek be, mely a termesztésben részt vevő 5 család között, 2015-ben rotációs rendszerben körbejárt és mindenki számára elvben lehetőség nyílt napos csirkék keltetésére. 2016-tól egy kevés pályázati forrást is sikerült találni e tevékenységekhez.

Dilemmák – Az önkormányzat (is) nehéz helyzetben – Mégis, merre tovább?

Miskolcon az önkormányzat a helyi cigánysághoz kapcsolódó kérdésekben többször került támadások kereszt tűzébe. Eklatáns példa erre a *Világsátor* terv története. 2012 végén merült fel, hogy Miskolc 1,7 milliárd ft-os TIOP pályázat keretében megvalósítja a Világsátor projektet, aminek szakmai tartalma alapvetően három fő területre terjedt (volna) ki. Az első a kutatás és módszertani fejlesztés, digitalizálás, archiválás, elektronikus publikálás. Ennek keretében egy európai társadalmi kutatóközpont, cigány digitális archívum, levéltár, könyvtár, kreatív média központ és szerkesztőség jött volna létre. Ezen kívül a Világsátor országos oktatási, kutatási és módszertani hálózat központjaként működött volna együtt a partnerséget vállaló településekkel, intézményekkel, a hátrányos helyzetűek – kiemelten a roma fiatalok – tehetséggondozásával és felzárkózásával kapcsolatban. A Világsátor harmadik eleme a kultúráközvetítő funkció lett volna. Helyben képzőművészeti kiállítások, koncertek, színházi események, filmművészeti alkotások bemutatására került volna sor és emellett a program-, és menedzseriroda hazai és külföldi kiállítási és fellépési lehetőségeket is szervezett volna.⁷⁴ A Jobbik helyi képviselője azonnal tiltakozott a terv ellen, mondván: „Miskolcnak ma nem a cigány kultúrkincsek bemutatása van szüksége, hanem csendőrkaszárnnyára.”⁷⁵ A közgyűlés a tervet mégis elfogadta⁷⁶, amit üdvözölt a CNÖ⁷⁷, támogatta a Miskolci Egyetem, de a Jobbik népszavazást kezdeményezett, és az ehhez szükséges aláírások gyűjtésébe kezdett.⁷⁸ A nyilatkozatháborúban a Jobbik azt állította, hogy a “Világsátor nem lesz más, mint egy új, európai méretű cigány szórakozó negyed, melynek hozadékaként a cigánybűnözés nőni, az ingatlanárak pedig csökkenni fognak a városban.”⁷⁹ Hiába támogatták a projektet a helyi szociológusok⁸⁰, roma értelmiségiek⁸¹, az egyetem dékánja, az aláírásgyűjtők azt terjesztették (és a közbeszédben az terjedt), hogy a projekt a Kanadából hazaérkező romák

74 Kulturális nemzetegyesítés, társadalmi felzárkózás. *Minap.hu*, 2012. december 12. <http://www.minap.hu/comment.php?comment.news.61840>

75 Inkább a kaszárnnyát pártolná. *Minap.hu*, 2012. december 12. <http://www.minap.hu/news.php?extend.61857.4>

76 Több mint ötven téma a közgyűlés napirendjén. *Minap.hu*, 2012. december 13. <http://www.minap.hu/comment.php?comment.news.61881>

77 A CNÖ a Világsátorról. *Minap.hu*, 2012. december 18. <http://www.minap.hu/comment.php?comment.news.62100>

78 Népszavazást kezdeményez a Jobbik. *Minap.hu*, 2012. december 28. <http://www.minap.hu/comment.php?comment.news.62446>

79 Népszavazást kezdeményez a Jobbik. *Minap.hu*, 2012. december 28. <http://www.minap.hu/news.php?extend.62952.2>

80 „Rendkívüli lehetőség a kulturális központ.” *Minap.hu*, 2013. január 15. <http://www.minap.hu/news.php?extend.63117.2>

A békés egymás mellett élést segítené a központ. *Minap.hu*, 2013. január 16. <http://www.minap.hu/news.php?extend.63139.2>

Világsátor – Nem a romákról, hanem a romáknak szól. *Borsod Online*, 2013. január 16. <http://www.boon.hu/vilagsator-nem-a-romakrol-hanem-a-romaknak-szol/2168877>

Világsátor – Kérdések, válaszok. *Borsod Online*, 2013. január 16. <http://www.boon.hu/vilagsator-kerdesek-valaszok/2168881>

81 Világsátor: együttélési modellt hozhat létre. *Borsod Online*, 2013. január 17. <http://www.minap.hu/news.php?extend.63193.5>

lakhatását fogja biztosítani. Ezt ugyan cáfolni igyekezett az alpolgármester és hangsúlyozni a project munkahelyteremtő szerepét, hiába.⁸² A Jobbik lakossági fórumot szervezett⁸³, az MSZP mosta kezeit (azt kommunikálva, hogy csak a projekttervezésére adták voksaikat). 2013. február 1-re már 20 ezer aláírás gyűlt össze a Világsátor ellen⁸⁴. Végül 2013.05.02-án a polgármester bejelentette, hogy nem lesz Világsátor.⁸⁵

A történet folytatódott más településeken, Sárospatak⁸⁶, majd később Ózd is elvetette a tervet. Ez utóbbi helyen a Világsátor előkészületei és a körülötte zajló viták hozzájárultak a polgármester bukásához.⁸⁷

Nem volt vitamentes a lyukóvölgyi komplex telep program története⁸⁸ sem, mint ahogy bármilyen elképzelés, ötlet sem az, ami a Lyukóvölgy fejlesztésére irányul, pl. óvoda vagy bölcsőde létesítése, orvosi rendelő építése, stb. Az ezen ötleteket ellenző hangok aggodalma, hogy a fejlesztések révén még inkább bezáródnak az emberek a szegregátumokba, amiket nem fejleszteni, hanem felszámolni kell.

Márpedig – miként láttuk – *több ezer ember számára nincs pillanatnyilag lakhatási alternatíva* Miskolcon, számukra létfontosságú lenne az infrastrukturális fejlesztés (utak, közvilágítás, több közkút), a szolgáltatások elérhetőségének fejlesztése (orvos és bolt mindenképp, de közösségi tér, mosási lehetőség, szociális segítők, stb.)

A fentiek fényében érthető az *önkormányzat óvatossága*, hiszen *politikai aknamezőn* lépdel, bármit is tesz, vagy éppen nem tesz a cigányság kapcsán. Úgy tűnik, pillanatnyilag a MMSz a puffer, az a szervezet, amelyre „áttozhatja” a tennivalókat az önkormányzat. A MMSz-nek nem kell tartania attól, hogy a szavazók megbüntetik, ráadásul egyházi kötődésű szervezet, küldetése (jelmondata) pedig a hitvédelem valamint a szegények szolgálata és segítése.

Vannak *más civil szervezetek* is, melyek a mélyszegénységben, szegregátumokban élők élethelyzetén szeretnének változtatni. Ezek a szervezetek viszont *erőforrás hiánnyal* küzdenek. A fentebb bemutatott Napraforgó egyesület kisebb projekteket bonyolít, de komolyabb pályázatot (pl. tanoda) nem tudott nyerni. Nagyon szeretnének egy ingatlant Lyukóvölgyben, ahol mintaprogramjaikat, illetve közösségfejlesztő tevékenységeiket végezhetnék. Nem témája e cikknek a pályázati rendszer visszásságainak, a civil szféra támogatásának elemzése, itt csak jelezzük a problémát. Ahogy azt is, hogy bár a Lyukóvölgy természetes terepe lehetne mezőgazdasági projekteknél, Miskolc külterületeként nem tud vidékfejlesztési forrásokra pályázni.

A korábban említett ODIHIR jelentés is megállapította, hogy *„a helyi hivatalok kevéssé érzékenyek az emberi jogok érvényesülésével kapcsolatban, mint az országos ható-*

82 Országis központ lehet a Világsátor. *Minap.hu*, 2013. január 20. <http://www.minap.hu/news.php?extend.63289.5>

83 Világsátor: a régió leszakadását is megállíthatja. *Minap.hu*, 2013. január 26. <http://www.minap.hu/news.php?extend.63552.2>

84 Gyűlnek az aláírások. *Minap.hu*, 2013. február 1. <http://www.minap.hu/news.php?extend.63801.2>

85 Kriza Ákos: Miskolcon nem lesz Világsátor! *Minap.hu*, 2013. február 5. <http://www.minap.hu/news.php?extend.63944.4>

86 Itt sem kell a roma Világsátor. *Magyar Narancs*, 2013. április 10. <http://magyarnarancs.hu/kismagyarorszag/itt-sem-kell-a-roma-vilagsator-84324>

87 Ózd, válaszüton. *válasz.hu*, 2014. november 5. <http://valasz.hu/itthon/ozd-valaszuton-106190>

88 A projektet vizsgálta a NAV a Jobbik feljelentése kapcsán.

ságok, ez utóbbiaknak viszont korlátozottak az eszközei” ahhoz, hogy biztosítani tudják a nemzetközi emberi jogi elvárások betartását.⁸⁹ A bíróság elé kerülő ügyekben ráadásul jellemzően a fellebbviteli fórumok más ítéletet hoztak, mint az első fokon eljárók, ami utal a helyzet és megítélésének bizonytalanságaira. Az EBH pedig miután megállapította a jogsértést és kötelezte az önkormányzatot intézkedési terv elkészítésére, az elkészült tervet már elegendőnek találta, noha az a problémával érintettek kis része számára ajánl kiutat, illetve általános, hosszú távra szóló célkitűzéseket tartalmaz.

Az önkormányzat eljárásai többnyire joghatályosak voltak (minden joga megvolt pl. nem fizetés esetén a határozatlan idejű bérleti szerződéseket határozottá alakítani, illetve a határozott bérleti szerződések lejártakor azokat nem meghosszabbítani). Az esetek, melyben az önkormányzatot elmarasztalták vagy jogi szabályozókkal összefüggőek (az első iskolai szegregációs per, lakásrendelet módosítás) vagy a hatályos jogszabályok betartásával tett intézkedések módja, illetve mértéke alapozta meg a jogsértést (tömeges, összehangolt, tervezett hatósági ellenőrzések, tömeges kilakoltatás, melyeknél nem rendelkezett tervvel az önkormányzat az érintettek lakhatásának rendezésére).

Véleményünk szerint a *fészekrakó program* önmagában nem volt egy elhibázott ötlet, a stabil munkahellyel és jövedelemmel rendelkező emberek minőségi lakhatáshoz juttatása a konstrukció keretében megoldható lett volna. A probléma abból adódott, hogy egy bünszövetkezet lovagolta meg a konstrukció adta lehetőségeket. *Gondosabb hatósági eljárással* ugyanakkor megelőzhető lett volna a csalás sorozat.

A nyugati országok tapasztalatai szerint ráadásul a *deszegregációs programok*, melyek kiegyensúlyozott közösségek létrehozására irányulnak, általában nem érik el a kívánt hatást, az etnikai szegregáció csökkentésében nem sikerül csökkenést elérniük, illetve nem kívánt negatív hatásokkal járnak, mint a közösségek szétesése vagy a lakásválaszték szűkülése. Ezen programok sokféleképpen működhetnek, pl. az új menekültek szándékos szétszórása a településen belül, helyi kvóták előírása az egyes városrészekre, lakhatási karrier megteremtésének lehetősége és társadalmi státusz szerinti vegyes városrészek kialakításának kísérlete.⁹⁰

Miskolcon a Vasgyár és a számozott utcák még meglévő részeinek sorsa bizonytalan, talán a városrészen belüli lakhatási karrier lehetőségének megteremtésére tesznek kísérletet, de igazából még nem látható a jövő. Lyukóvölgy pedig marad. És hiába van igaza Ferge Zsuzsának, hogy „ha valaki telepen, gettóban él, akkor is kirekesztett, ha 'amúgy' minden rendben van”,⁹¹ Lyukóvölgyet fejleszteni kell. E fejlesztések pedig könnyen összekapcsolhatóak lennének a fenntartható fejlődés elveivel, a lyukói (ex-)paradicsom adottságai kiválóak.

A jövedelmi és lakhatási viszonyok, munkaerőpiaci státusz, képzettség, egészségügyi állapot egy ördögi körben kapcsolódnak össze, nem lehet pusztán az egyik elem változtatásával tartós eredményt elérni az érintett egyének, családok életében. Hiába is kapnának egy jó környéken, jó lakást, ha nem tudják fenntartani, hamar újra a telepen találnák magukat. A *családok megerősítése, egyéni megoldások keresése, komplex beavatkozások és a lépcsőzetesség* kulcsfogalmak. Ezt persze könnyű így kimondani, leírni, sokkal nehezebb a szociális munkások, pedagógusok, és legfőképp az érintett családok

89 The Housing Rights of Roma in Miskolc, Hungary. I. m.

90 BOLT, Gideon – PHILLIPS, Deborah – VAN KEMPEN, Ronald: Housing Policy... I. m.

91 FERGE Zsuzsa: Mi történik a szegénységgel... I. m.

mindennapi küzdelme. A szakemberek elmondása szerint a gyermekvédelmi rendszerbe kerülő gyerekek egyre rosszabb állapotban vannak (nem csak Miskolcon, az egész megyében), a szegregált iskolák pedagógusai pedig egyre kevesebb sikert tapasztalnak munkájuk során. Véleményünk szerint meg lehetne próbálni legalább a legtehetségebb telepí gyerekek kvóták szerinti szétosztását a miskolci iskolákban és iskola-buszokkal való szállításukat. A szegregált iskolákba pedig lehetővé tenni vagy kisebb osztálylétszámokat, vagy azt, hogy egyszerre két pedagógus legyen benn az órákon.

A humanitárius szempontokon túl a (ma még) többségi társadalom *hosszútávú érdekei* is azt kívánják, hogy a tanulmányban említett problémák megoldására kísérleteket kell tenni. Csak épp a hosszú táv többnyire kevésbé motivál cselekvésre, mert ahogy Maynard Keynes közgazdász bon mot-jában megfogalmazta: *„Hosszú távon? Hosszú távon valamennyien halottak vagyunk.”*

A miskolci mélyszegénységben élők (többségükben romák) ügyében az önkormányzat a politika foglya, a civilek erőforráshiányosok, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat pedig nem tudja a feladatot teljes komplexitásában átvenni. Megoldatlan az iskolai szegregáció ügye, a szegregátumok lakóinak száma nem csökken, annak ellenére, hogy a szegregátumok száma csökken, sokan külföldre távoznak, vidékre költöznek. Van vidékről Miskolcra irányuló mobilitás, külföldről is sokan hazatérnek (kényszerből vagy önszántukból) és jellemző a családokban a nagy gyermekszám. Miskolcon mintegy 5000 ember érintett, az időzített bomba ketyeg. Ideje lenne, hogy ne mondja azt a lyukósi gyerek a nyári táborból hazafelé menet, hogy *„mindenhol jó, de legjobb máshol”*.

Felhasznált szakirodalom

- ANDORKA Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, 2006. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_bevezetes_a_szociologiaba/cho6.html#id522820
- BEAUDOIN, Julianna – DANCH, Jennifer – REHAAG Sean: No Refuge: Hungarian Romani Refugee Claimants in Canada. Osgoode Hall Law Legal Studies Research Paper Series. 2015/3. <http://ssm.com/abstract=2588058> (Letöltés ideje: 2017. június 3.)
- BOLT, Gideon – PHILLIPS, Deborah – VAN KEMPEN, Ronald: Housing Policy, (De)segregation and Social Mixing: An International Perspective. *Housing Studies*, 2010/2, 129-135.
- CSAPÓ Benő – FAZEKAS Károly – KERTESI Gábor – KÖLLŐ János – VARGA Júlia: A foglalkoztatás növelése nem lehetséges a közoktatás átfogó megújítása nélkül. *Élet és Irodalom*, 2006/46. 8-9.
- DANCSNÉ IVÁNCSIK Erika: A Számozott utcák felszámolása. *Szakedolgozat*. 2017.
- DURST Judit: *„It's better to be a gypsy in Canada than being a Hungarian in Hungary.”* The 'new wave' of roma migration, In: Vidra Zsuzsa (szerk.): Roma Migration to and from Canada. The Czech, Hungarian and Slovak Case. Central European University – Center for Policy Studies, Budapest. 2013. 203-248.
- FERGE Zsuzsa: Mi történik a szegénységgel? Csalóka „posztmodernitás”. *Esély*, 2007/4. 3-23.
- FRIEDMANSZKY Zoltán – KRAUSZ Krisztina: Az állami támogatások jogosulatlan felvételével megvalósult „szocpol” csalásos bűnügyek tapasztalatai az ügyészégi nyomozás és a nyomozás felügyelet körében. Miskolci Nyomozó Ügyészség, Miskolc,

2009. november 20. <https://felugyelet.mnb.hu/data/cms2102460/Fridmanszky.pdf> (Letöltés ideje: 2015. március 3.)
- HAJDÚ Adrienn: Többszörösen hátrányos helyzetű roma gyerekek az általános iskolában. *Szakedolgozat*. 2008
- HAVAS Gábor: Esélyegyenlőség, deszegregáció. In: Fazekas Károly – Köllő János – Varga Júlia (szerk.): *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért*. Oktatás és Gyermekesély Kerekasztal. ECOSTAT, Budapest, 2008. 121-138.
- HAVASI Virág: Kezdeményezések Miskolcon a cigányok munkaerő piaci integrációjának elősegítésére. *Munkaügyi Szemle*, 2013/1. 69-81.
- HAVASI Virág: Housing. In: Havasi Virág (ed): *Roma in the European cities*. Miskolc. Final Report. 2013. 71-80.
- HAVASI Virág: Safety and security. In: Havasi Virág (ed): *Roma in the European cities*. Miskolc. Final Report. 2013. 89-98.
- LADÁNYI János: A miskolci gettóügy. In: Ladányi János (szerk.): *Szociális és etnikai konfliktusok*. Tanulmányok a piacgazdaság átmeneti időszakából (1987-2005). Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005. 344-354.
- LENGYEL Gabriella: Szilánkos mennyország – Szegénytelepek, cigánytelepek Miskolcon. *Beszélő*, 2009/7-8. 52-64.
- VASS Kitti: „Abból élünk, ami éppen adódik...” A Lyukóvölgyben élők megélhetési stratégiái. *Szakedolgozat*. 2015.
- SHELLING, Thomas C.: Models of Segregation. *The American Economic Review*, 1969/2, 488-493.
- TELLER Nóra: Adaptációs csapdák. Hipotézisek a romák lakásmobilitásáról, a 2010-es roma adatfelvétel lakásváltoztatási kérdéseire adott válaszok és a korábbi cigányfelvételek lakásmobilitási adatai alapján. In: Kurucz Erika (szerk): *Roma kutatások 2010*. Élethelyzetek a társadalom peremén. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 2011. 203-218.
- TOLNAY Ákos: Válaszkísérletek az avasi lakótelepen élők problémáira. *Szakedolgozat*. 2015.
- TÓTH Pál: Cigányok egy vidéki nagyvárosban. (Szociológiai felmérés Miskolc cigánylakosságának körében.) *Borsodi Szemle*, 1988/1. 33-40.

Felhasznált dokumentumok

- A 2014-2020 közötti időszakra vonatkozó, a telepszerű lakhatás kezelését megalapozó szakpolitikai stratégia. Melléklet a /2015. (...) Korm. határozathoz. [Az előterjesztést a Kormány nem tárgyalta meg, ezért az nem tekinthető a Kormány álláspontjának.] Emberi Erőforrások Minisztériuma Szociális Ügyekért és Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság, Budapest, 2015. március. <http://www.kormany.hu/download/3/a6/40000/Lakhat-Strat.pdf> (Letöltés ideje: 2017. május 15.)
- Az alapvető jogok biztosa és a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes közös jelentése a Miskolci Önkormányzati Rendészet által koordinált közös ellenőrzési gyakorlatnak, a helyi lakásrendelet és a Miskolc környéki települések rendeletei módosításának, valamint a helyi önkormányzat lakhatási feltételeket érintő egyéb intézkedéseinek vizsgálatáról az AJB-1474/2014. számú ügyben. Alapvető Jogok Biztosának Hivatal az ENSZ Nemzeti Emberi Jogi Intézménye, 2015.

- https://www.ajbh.hu/documents/10180/2395518/miskolci_jelentes_20150527.pdf/49568f34-d431-4112-a64f-9e3a5e2babfd (Letöltés ideje:2017. május 20.)
Jogeset – EBH/67/2015. Egyenlő Bánásmód Hatóság.
- <http://egyenlobanasmod.hu/article/view/ebh-67-2015> (Letöltés ideje:2017. április 22.)
Miskolc Megyei Jogú Város Helyi Esélyegyenlőségi Program 2016-2021. Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata, Miskolc, 2016.
- http://www.miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/hep_2016._04._20.-2.pdf (Letöltés ideje: 2017. április 30.)
Miskolc Megyei Jogú Város Integrált Városfejlesztési Stratégia – Antiszegregációs Terv. Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata, Miskolc, 2008. július.
- http://www.miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/1670785-3510-2008-3ivs_antiszegregacios_terv_3_kotet.pdf (Letöltés ideje: 2012. január 12.)
Miskolc Megyei Jogú Város Településfejlesztési koncepció (2014-2030). Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata, Miskolc, 2014.
- http://www.miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/miskolc_mjv_telepulesfejlesztési_koncepcioja.pdf (Letöltés ideje: 2017. május 21.)
Népszámlálás 2011, Területi adatok, Borsod-Abaúj-Zemplén megye.
- https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_05_2011.pdf (Letöltés ideje: 2017. március 20.)
The Housing Rights of Roma in Miskolc, Hungary. Report on the ODIHR Field Assessment Visit to Hungary. 2015. <http://www.osce.org/odihir/262026?download=true>

Felhasznált online cikkek

- 30 lakással intéznék el 900 ember lakhatását Miskolc. *Roma Sajtóközpont*, 2016. május 26. <http://romasajtokozpont.hu/30-lakassal-intezne-el-900-ember-lakhatasat-miskolc/>
- A CNÖ a Világsátorról. *Minap.hu*, 2012. december 18. <http://www.minap.hu/comment.php?comment.news.62100>
- A békés egymás mellett élest segiténé a központ. *Minap.hu*, 2013. január 16. <http://www.minap.hu/news.php?extend.63139.2>
- Biztonságos kettes ütem? *avas.blog.hu*, 2010. július 26. http://avas.blog.hu/2010/07/26/biztonsagos_kettes_utm_kerdojel
- Ellenőrizték a fészekrakókat: az első tapasztalatok. *Minap.hu*, 2011. február 1. <http://minap.hu/news.php?extend.34623.4>
- Fészekrakó-ügy, együttélési kódex. *Minap.hu*, 2010. április 1. <http://minap.hu/news.php?extend.22610.2>
- Gyűlnek az aláírások. *Minap.hu*, 2013. február 1. <http://www.minap.hu/news.php?extend.63801.2>
- „Hálót” húztak az Avason – videóval. *Borsod Online*, 2010. április 10. <http://www.boon.hu/hirek/baleset-bunugy/cikk/halot-huztak-az-avason-videoval/cn/news-20100401-12382276>
- Inkább a kaszányát pártolnák. *Minap.hu*, 2012. december 12. <http://www.minap.hu/news.php?extend.61857.4>
- Itt sem kell a roma Világsátor. *Magyar Narancs*, 2013. április 10. <http://magyarnarancs.hu/kismagyarorszag/itt-sem-kell-a-roma-vilagsator-84324>

- Kampány: Razzia az Avason. *avas.blog.hu*, 2010. március 31. http://avas.blog.hu/2010/03/31/kampany_razzia_az_avason
- Krizsa Ákos: Miskolcon nem lesz Világsátor! *Minap.hu*, 2013. február 5. <http://www.minap.hu/news.php?extend.63944.4>
- Kulturális nemzetegyesítés, társadalmi felzárkózás. *Minap.hu*, 2012. december 12. <http://www.minap.hu/comment.php?comment.news.61840>
- Most az Áfonyáson ellenőriztek. *Minap.hu*, 2012. május 31. <http://minap.hu/news.php?extend.53961.4>
- Miskolci deszegregációs terv. CFCF Esély a Hátrányos Gyerekeknek Alapítvány, d. n. <http://cfcf.hu/miskolci-deszegreg%C3%A1ci%C3%B3s>
- Népszavazást kezdeményez a Jobbik. *Minap.hu*, 2012. december 28. <http://www.minap.hu/comment.php?comment.news.62446>
- Népszavazást kezdeményez a Jobbik. *Minap.hu*, 2012. december 28. <http://www.minap.hu/news.php?extend.62952.2>
- Országis központ lehet a Világsátor. *Minap.hu*, 2013. január 20. <http://www.minap.hu/news.php?extend.63289.5>
- Ózd, választóton. *válasz.hu*, 2014. november 5. <http://valasz.hu/itthon/ozd-valaszuton-106190>
- „Rendkívüli lehetőség a kulturális központ.” *Minap.hu*, 2013. január 15. <http://www.minap.hu/news.php?extend.63117.2>, <http://www.minap.hu/news.php?extend.63139.2>
- Számozott utcák: Így tesz földönfutóvá a stadionépítés. *HVG.hu*, 2015. február 2. http://hvg.hu/itthon/20150202_Szaz_csalad_valhat_foldonfutova_a_stadion
- Számozott utcák: Miskolcnak lépnie kell a jogerős határozat szerint. *HVG.hu*, 2016. január 25. http://hvg.hu/itthon/20160125_Szamoszott_utcak_Miskolcnak_lepnie_kell_a
- Százezret kap, mert szegregáltak. *Borsod Online*, 2010. június 3. <http://www.boon.hu/szzezret-kap-mert-szegregltk/news-20100603-11442603>
- Több mint ötven téma a közgyűlés napirendjén. *Minap.hu*, 2012. december 13. <http://www.minap.hu/comment.php?comment.news.61881>
- Újabb „fészekrakós” lakást vett birtokba a miskolci önkormányzat. *Minap.hu*, 2017. március 30. <http://minap.hu/cikkek/ujabb-feszekrakos-lakast-vett-birtokba-miskolci-onkormanyzat>
- Véget ért a gigantikus Fészekrakó-per. *24.hu*, 2015. december 10. <http://24.hu/belfold/2015/12/10/veget-ert-a-gigantikus-feszekrako-per/>, <http://www.szon.hu/meg-a-torvenyszeken-parkol-a-miskolci-feszekrako-ugy/3274250>)
- Világsátor: a régió leszakadását is megállíthatja. *Minap.hu*, 2013. január 26. <http://www.minap.hu/news.php?extend.63552.2>
- Világsátor: együttélési modellt hozhat létre. *Borsod Online*, 2013. január 17. <http://www.minap.hu/news.php?extend.63193.5>
- Világsátor – Kérdések, válaszok. *Borsod Online*, 2013. január 16. <http://www.boon.hu/vilagsator-kerdesek-valaszok/2168881>, <http://www.boon.hu/vilagsator-nem-a-romakrol-hanem-a-romaknak-szol/2168877>
- Világsátor – Nem a romákról, hanem a romáknak szól. *Borsod Online*, 2013. január 16. <http://www.boon.hu/vilagsator-nem-a-romakrol-hanem-a-romaknak-szol/2168877>

ÜTKÖZŐ

- 93 Teller Nóra: Adaptációs csapdák – cigánytelepek és lakásutak
- 99 Mogyorósi Renátó: A NIMBY-jelenség

Teller Nóra

Adaptációs csapdák – cigánytelepek és lakásutak

Bevezető

A szegregáció és a területi egyenlőtlenségek könyvtárnyi szociológiai szakirodalma alig-alig foglalkozik az egyéni döntések szintjével, illetve azzal, hogy ezek az egyéni döntések az adott társadalmi közegben vajon milyen közvetítő mechanizmusok mentén születnek meg. Külön érdekes az, hogy miért kap igen kevés hangsúlyt a lakhatási szegregáció egyes dimenzióinak interszekcionalitása, mint például a diszkrimináció, a területi egyenlőtlenségek és az egyéni döntések szub-optimális volta (de legalább is valószínűsíthetően korlátozott racionalitása), vagy épp a háztartás-stratégiák hiánya. Mindeközben azt is megfigyelhetjük, hogy Közép-Kelet Európában néhány csoportot – így például a magyarországi cigányságnak¹ egy részét – sokkal drasztikusabban érintett a társadalmi-gazdasági változás, mint más csoportokat, köztük sok cigányok lakta települést is.

Az olyan kérdések, hogy vajon miért alakulnak eltérően társadalmi egyenlőtlenségi folyamatok a gyakorlatilag megegyező kontextusokban, és miért van az, hogy egy-egy telepről (vagy településről) el tud indulni egy felfelé mobilitási folyamat, míg más helyeken tovább súlyosbodik a hanyatlás, bizonyos mértékben a helyi és országos lakáspolitikákkal is összefüggésben áll. Azok a családok, akik elindulnak lefelé a lakhatási lejtőn, csak egyre nagyobb áron tudnak visszakapaszkodni, hiszen nem csak a számukra elérhető források miatt, hanem pl. a településfejlesztési vagy regionális politikák miatt is hátrányba kerülhetnek azok a térségek, ahol élnek. A közpolitikai diskurzusban ugyanakkor sokszor csak mint egy, a morális underclassra² jellemző problémaként jelenik meg az egyéni cselekvésképtelenség, mintha kizárólag a családok vagy az egyén felelőssége lenne az, hogy képtelenek kilépni az adott lakhatási- vagy életkörülményekből egy jobb sors reményében.

Szociológus, Városkutatás Kft., Budapesti Corvinus Egyetem

1 A cigánysággal kapcsolatos klasszifikációs vitáról jó összefoglalót ad: BÁRÁNY Zoltán: *The East European Gypsies: regime change, marginality, and ethnopolitics*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

Az egyik „iskola” véleményét a HAVAS Gábor – KEMÉNY István – KERTESI Gábor: „A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren.” *Kritika*, 1998/3. 193-201. foglalja össze.

2 LEVITAS Ruth: *The Inclusive Society: Social Exclusion and New Labour*. Macmillan, Basingstoke, 1998.

GALÉRIA

A romák lakhatási kirekesztéséhez egy sor okozati összefüggés társul. Az empirikus leírások körében túlnyomó részben leíró kvalitatív elemzéseket találunk, és kevesebb az olyan kutatás, amely az adott esetben eltérő lakhatási helyzetből induló csoportok lakhatási szegregációs folyamatainak eltéréseit összehasonlításban vizsgálta volna.³ A Havas Gábor – Szuhay Péter féle tipológia a telepek történeti kialakulási formáiról például egy hasznos áttekintést nyújt arról, hogy a hasonló helyzetbe került társadalmi csoportokat tömörítő telepek vagy településrészek milyen történetileg eltérő okrendszer miatt alakultak ki. A leírt teleptípusok sorsa értelemszerűen más és más a mai magyar lakásrendszer, gazdasági rendszer és jóléti rendszer metszetében⁴.

Ebben az elemzésben arra törekszem, hogy bemutassam, milyen magyarozó tényezőket sorolnak a lakhatási szegregációt befolyásoló mechanizmusok közé. A strukturális tényezők egy része a rendszerváltást követő lakásrendszerbeni átalakulásokhoz köthető, azon belül is a lakásrendszer alpiacaihoz és az ezeken megfigyelhető társadalmi mozgásokhoz, valamint az ezeket az alrendszereket is átható diszkriminációhoz (mint például a NIMBY jelenséghez⁵, amely intézményes szinten például abban érhető tetten, hogy a kiszorító hatás elérése érdekében a helyi telekpolitika annyira magasra emeli a telekárakat, hogy azok a szegények – köztük pedig a romák – számára megfizethetetlenek lesznek). Ugyanakkor izgalmasabb az, hogy hogyan érhető tetten azok a közvetítési mechanizmusok, amelyek a makro-társadalmi egyenlőtlenségeket az egyéni döntések szintjén újra és újra megerősítik. Az elemzési eszköztár éppen ezért az

3 DUPCSIK Csaba: *A magyarországi cigányság története*. Osiris, Budapest, 2009.

4 SETÉT Jenő: *Telepeken, telepszerű lakókörnyezetben élők programja. Kézikönyv*. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 2007.

5 Lásd Mogyorósi Renátó írását!

analitikus szociológia paradigmájához illeszkedve⁶ abból indul ki, hogy az egyéni viselkedéseket és cselekvéseket úgy értelmezze, hogy azok oda- és visszahatását egyszerre vizsgálja a makro-társadalmi rendszerek változásának kontextusában. A folyamatok illusztrálásához segítségül hívok egy olyan empirikusan kalibrált mikromodellezési eszközt, amely alkalmas arra, hogy a szegregációs folyamatok leírása érdekében egyszerre kezelje az egyéni preferenciákból és a makro-társadalmi egyenlőtlenségekből következő jelenségeket. Az ilyen fajta „szemléltetési” eszközök nem újak ebben a témakörben: a területi politikák hatásának vizsgálatára máshol is használták már őket (pl. Braziliában).⁷ A kiinduló modellt – amely gyakorlatilag a Schelling-féle⁸ szegregációs modell működésének szimulációját teszi lehetővé – Wilensky⁹ alkotta meg, ennek a magyarországi adatokkal való kiegészítését pedig több keresztmetszeti adatfelvétel alapján végeztem el, éppen abból kiindulva, hogy az egyéni lakásdöntések társadalmi-gazdasági meghatározottságát adott esetben felül is írhatják sokszor irracionálisnak értékelhető egyéni (vagy háztartási szintű) preferenciák, vagy, ahogy azt a hétköznapi életben tapasztaljuk, egyes csoportokhoz tartozó családok szisztematikus kirekesztése.

A Schelling-féle szegregációs modell¹⁰ ereje éppen abban rejlik, hogy bemutatja, hogy a saját (vagy hasonló) csoport szomszédságának preferálása a költözési döntésekben az egyén szintjén szándékolt szinthez képest egy drámaian nagyobb területi elköltönlést eredményez. Ezzel egyúttal azt is állítja, hogy pusztán az egyéni preferenciák alapján kialakul a szegregáció, akkor is, ha csak két különböző csoport van jelen a térben, és az egyéneknek egyik csoporttal kapcsolatos tolerancia szintje alacsonyabb a másik csoporttal kapcsolatos elfogadási szintjéhez képest. Az egyedüli kérdés ennek az elköltönlésnek a gyorsasága.

A modell keresztmetszeti makro-társadalmi helyzetre vonatkozó adatokkal való kiegészítése arra enged következtetni, hogy a makro-kontextus módosítja a szegregáció ütemét és mértékét. Ez azért hasznos empirikus adalék, mert így bemutatatható, hogy csak olyan szakpolitikai eszközök tudják valószínűsíthetően befolyásolni a területi folyamatokat, amelyek az egyéni döntéseknek és a preferenciáknak a hatását ellensúlyozzák, sőt, a programok adott esetben csak akkor lehetnek hatásosak, ha ezeket az egyéni preferenciákat változtatják meg. Az egyéni lakásdöntések természetesen soha sem függetlenek egy korábbi döntéstől, valamint számos egyszerre ható kontextuális tényezőtől. Ezeknek a tényezőknek csak egy részét vesszük figyelembe – a teljes kép felrajzolására ez az illusztrációs eszköz alkalmatlan. Minden esetre azok a fő egyenlőtlenségi di-

6 HEDSTRÖM, Peter: *Dissecting The Social. The Principles Of Analytical Sociology*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

7 FEITOSA, Flavia F. – QUANG, Bao Lee – VLEK, Paul L. G. – MONTEIRO, Antonio Miguel – ROSEMBACK, Roberta: Countering urban segregation in Brazilian cities: Policy-oriented explorations using agent-based simulation. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 2012/6. 1131-1150.

8 SCHELLING, Thomas: Models of Segregation. *The American Economic Review*, 1969/2. 488-493.

9 WILENSKY, Uri: NetLogo Segregation model. Center for Connected Learning and Computer-Based Modeling, Northwestern University, Evanston, IL. 1997. <http://ccl.northwestern.edu/netlogo/models/Segregation>

10 SCHELLING, Thomas: Models of Segregation... I. m.

menziók, amelyeket számba veszünk, és amelyek szükségességére már Bruch és Mare¹¹ is rávilágított, relevánsnak bizonyulnak a rendszerváltás utáni magyar kontextusban is.

A lakhatási szegregáció egy elmélete

Schelling 1969-es modellje¹² a szegregációt egyéni döntések függvényében mutatta be, és lényegében azt írta le, hogy az egyéni döntések olyan kollektív eredményekre vezetnek, amelyek „függetlenek” az egyéni szándékoktól. A szegregáció szakirodalmában ez volt az első olyan modell, amely rámutatott arra, hogy az egyének, a többiek döntéseinek ismeretének hiányában is, pusztán az által, hogy saját preferenciáikat követik, egész csoportok térbeli elkülönülését tudják előidézni. A modell további jelentősége, hogy Schelling egy matematikai modell segítségével bemutatta azt is, hogy annak függvényében alakul eltérően a szegregáció mértéke, hogy az egyének saját csoportjuk iránti preferenciája mennyire erős – ami a mi esetünkben lefordítható arra, hogy a másik csoporttal kapcsolatban mennyire toleránsak vagy épp diszkriminatívák a csoport tagjai.

A Schelling-féle szegregációs modell bemutatása óta eltelt mintegy 50 évben számos elemzés használta fel a matematikai alapkoncepcióját, és természetesen több finomítás, kiegészítés segítségével adaptálták több, empirikusan megfigyelhető társadalmi folyamat leírására. Az egyik ilyen továbbfejlesztett modell Bruch and Mare¹³modellje, amely az egyéni preferenciák figyelembe vételén túl további kulcsfontosságú folyamatok segítségével értelmezi a társadalmi csoportok térbeli elkülönülését. A szerzők kifejezetten az etnikai csoportok elkülönülését elemzik, és a csoportok közötti gazdasági egyenlőtlenségekkel (ezek lakáspiaci árakban való megjelenésével) és a diszkriminációval kombinálják az egyéni preferencia-alapú döntések hatását. Állításuk, hogy ezek a mechanizmusok külön-külön önmagukban is előidézik a szegregációt.

Könnyen belátható, hogy a három mechanizmus össze is függ: az egyéni preferenciák oksági háttere magában foglalhatja azokat a várakozásokat, amelyek a piaci nyereség-veszteség, vagy éppen az irracionális előítéletesség miatt alakulnak ki. Egy másik eset, amikor nem az egyéni cselekvésen belül, hanem a társadalmi kontextus közvetítésén keresztül korlátozódik az egyéni döntések köre az, amikor például az önkormányzati/állami bérlakás-elosztási rendszer diszkriminatív gyakorlata az, amely bizonyos elhelyezkedésű lakásokhoz nem engedi hozzáférni az egyik csoport tagjait. Ugyanez a logikája annak is, amikor épp ellenkezőleg, az ilyen beavatkozások azok, amelyek a piaci diszkriminatív folyamatokat ellensúlyozzák, és hozzáférést nyújtanak megfizethető lakásokhoz egy egyébként magasabb státuszú területen. A kérdés tehát az, hogy ennek a három komponensűvé bontott modellnek vajon mely elemei és miben érhetők tetten

11 BRUCH, Elizabeth – MARE, Robert: Segregation Dynamics. In: Hedström, Peter – Bearman, Peter (eds.): *The Oxford Handbook of analytical Sociology. Coming of Post-Industrial Society*. Oxford University Press, Oxford, 2009.

12 SCHELLING, Thomas: Models of Segregation... I. m.

13 BRUCH, Elizabeth – MARE, Robert: Segregation Dynamics... I. m., VAN DE RIJ, Arnout – SIEGEL, David – MACY, Michael: Neighborhood Chance and Neighborhood Change: A Comment on Bruch and Mare. *American Journal of Sociology*, 2009/4. 1166-1180. kiemeli a modell néhány hiányosságát, de az illusztrációs eszköz szempontjából ezek a hiányosságok kezelhetők.

a magyarországi területi folyamatokban, és mi a jelentősége az egyes mechanizmusoknak – akár egymáshoz képest – a lakhatási szegregáció alakulásában, ha azt akarjuk megérteni, hogy egy folyamatos lakásminőség javulás mellett mégis miért olyan drámai a cigányság szegregációjának mélyülése és egyáltalán, a mértéke.

A területi elkülönülési folyamatok szakirodalmában megállapított mechanizmusok rendszerébe jól illeszkedik a fent leírt Bruch és Mare modell, mind a nagyobb lakásrendszerek, mind egy-egy alpiac tekintetében. A szakirodalomban általában a gazdasági egyenlőtlenségekkel magyarázott társadalmi egyenlőtlenségek állnak kitüntetett okként¹⁴, kiegészülve olyan elemekkel, mint a lakókörnyezet strukturális és fizikai problémái, a terület alacsony versenyképessége, a lakások tervezési problémái (pl. hogy alkalmazhatatlanok egy nukleáris családnál nagyobb család elhelyezésére stb.), szennyezettség, rossz elérhetőség, belső társadalmi problémák mint bűnözés, devianciák, eladósodottság és emiatt bekövetkező kilakoltatások és lezárt lakások, elmaradt felújítások, és még sorolhatnánk. Az elemzések közös nevezője sokszor az, hogy az adott kormányzati politikák milyen hatást gyakorolnak ezekre a problémákra, milyen ösztönzőkkel növelik vagy éppen csökkentik az egy-egy területen belüli egyenlőtlenségeket. Magyarország és a Kelet-közép európai régió szempontjából e tekintetben különösen lényeges, hogy a kormányzati politikák gyakorlatilag a rendszerváltás óta a magántulajdonossá-válást támogatják, amellett, hogy a városátalakulási és rehabilitációs folyamatokat is a leggyakrabban piaci alapon szervezik meg, ami egyrészt a szegények kiszorulásához vezet,¹⁵ másrészt pedig az így keletkező kínálat csak időszakosan szolgálja ki a keresletet jelentő csoportok életciklusának megfelelő lakásfogyasztást.

A diszkriminációval kapcsolatba hozható mechanizmusok Magyarországon az intézményrendszer szintjén sokszor az önkormányzati bérlakás-elosztási, vagy tágabban értelmezve helyi szabályozási és lakáspolitikai fejlesztési tevékenységeivel függnek össze. A szegények területi elkülönülése a városokban sokszor a szociális bérlakások területi koncentrációjával hozható összefüggésbe, valamint azzal, hogy a szegényeket és nehezen kezelhetőnek tekintett családokat akkor is egy területre koncentráltan helyezik el, ha egyébként a lakások egy része elszórtan van a településen, pl. középosztály által lakott házakban (amelyekben egyébként a rezszi költségek is magasabbak). Annak, hogy az önkormányzati bérlakás-gazdálkodás előszeretettel szorítja ki a szegényeket a rendszerből, vagy helyezi el alacsony szinten üzemeltetett lakásokban, pusztán kormányzati szintek közötti forráselosztási oka is van: a szektor külső forrást nem kap, és a vagyonkezelés szempontjából irreálisan alacsonyan tartott bérleti díjak sok család

14 SKIFTER ANDERSEN, Hans: *Urban Sores. On the Interaction between Segregation, Urban Decay and Deprived Neighbourhoods*. Ashgate Publishing Limited, Aldershot, 2003., TEMKIN, Keneth – ROHE, William: Neighbourhood change and urban policy. *Journal of Planning Education and Research*, 1969/3. 159-170., VAN BECKHOVEN, Ellem – BOLT, Gideon – VAN KEMPEN, Ronald: Theories of neighbourhood change and neighbourhood decline: Their significance for post-WWII large housing estates, Paper for the ENHR-conference "Housing in Europe: New Challenges and Innovations in Tomorrow's Cities", Reykjavik, 29 June – 2 July, 2005.

15 VÁRADI MÓNKA MÁRIA – VIRÁG TÜNDE: Faces and Causes of Roma Marginalization: Experiences from Hungary. In: Szalai Júlia – Zentai Violetta (szerk.): *Faces and Causes of Roma Marginalization in Local Contexts: Hungary, Romania, Serbia*. (Center for Policy Studies) Central European University, Budapest, 2014. 35-66.

számára még így is megfizethetetlenek, így sok a kintlévőség.¹⁶ Egy másik olvasatban a jóléti rendszer egyúttal újra is termeli a feladatát: a kirekesztett csoportok problémáinak fenntartása azok felszámolása helyett az intézményrendszer létjogosultságát is biztosítja.¹⁷ Újabb elemzések pedig arra mutatnak rá, hogy maguk az intézményrendszerek eredményezik az egyenlőtlenségek folyamatos mélyítését: a szegénység büntetése és az etnicitás kriminalizációja,¹⁸ például a minőségi közoktatásból vagy a munkaerőpiacról való szisztematikus kiszorításán keresztül, mindehhez egy korrump cigány nemzetiségi önkormányzati rendszer asszisztálása, tartósan ellehetetleníti a szegregátumokból való kitörést. A vizsgálatunk szempontjából a legérdekesebb a felsorolt három fő tényező összjátéka, és az, hogy milyen közvetítési mechanizmusokon keresztül hatnak a mikro-szintű döntésekre azok a társadalmi keretek, amelyek újbóli megerősítését vagy épp gyengülését maguk után vonják az egyéni cselekvések.

A lakásrendszereken belüli filtrációs folyamatok leírása, amelyekhez a szegregáció mint folyamat is kapcsolható, a megüresedési láncok elméletére támaszkodik A Kristof és White által kifejtett pozícióváltások¹⁹ lakáspiaci alkalmazhatósága egyes alszegmensek egymás közötti kapcsolatára már Ferrari²⁰ is rámutatott. A lényeg az, hogy a lakásváltoztatások szempontjából egyszerre két elemmel is foglalkozni kell: annak a lakásnak a pozícióváltásával, amelyből kihal/elköltözik valaki, és azzal a családdal is, aki ebbe a lakásba beköltözik. Azaz nem csak az emberek lakáspiácokon való mozgását kell megérteni, hanem azt is, hogy mi történik annak a lakásnak a pozíciójával, amely a tranzakció tárgya. Ez a két elem jól mutatja a mikro- és a makroszint kapcsolódását: az egyéni mozgás és a lakáspiac mint társadalmi kontextus összeérését.

A magyarországi cigánytelepekkel kapcsolatos beavatkozások elemzéséhez a megüresedési láncok jó adalékkal szolgálnak: a hatvanas években az iskola, munka, lakás hármását deklaráló asszimilációs politika 1964-től elrendeli a szociális követelményeknek nem megfelelő cigánytelepek felszámolását egy 15 éves lakásfejlesztési program kidolgozásával (magánlakás építés, kedvezményes lakásvásárlások, tanácsi bérlakás juttatása és ún. szerényebb szintű tanácsi lakások építése - „CS-lakások”), amely során a (csökkenő) falvak megüresedett házaiba beköltöztetik a telepi cigány családokat, vagy új telepeket építenek a települések szélén. Nagyon hamar látszódik, hogy a beavatkozásokhoz fűzött várakozások csak alig váltak be: Kemény 1971-es felvételében drámai lakáshelyzetek bontakoznak ki a CS-lakások és a beköltöztetések nyomán, hiszen a régi épületek, a kiosztott telkeken épült konyhók és barakktelepek sokszor szintén élhetetlennek bizonyultak. Mindeközben a telepi lakosság lakásminőség-javulása mellett „elhúz” a többségi társadalom lakásminőség javulása. A szegények beköltözése sok helyen átbillentli a területi folyamatokat, és már ekkor beindul egy elvándorlás a

16 HEGEDÜS József – TELLER Nóra: *Background study. Potential Demand for HLTAV Mortgages in Hungary*, paper commissioned by GE Mortgage (manuscript). 2015.

17 SZALAI Júlia: A jóléti fogda I. *Esély* 2004/6. 19-37.

18 VIRÁG Tünde: Spatial consequences of urban policies forming a Roma ghetto. *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle*, 2016/4. 3-21.

19 KRISTOF Frank S.: Housing Policy Goals and the Turnover of Housing. *Journal of the American Institute of Planners*, 1965/31. 232-245., WHITE, Harrison C.: Multipliers, Vacancy Chains, and Filtering in Housing. *Journal of the American Institute of Planners*, 1971/2. 88-94.

20 FERRARI Edward: Conceptualising Social Housing within the Wider Housing Market. A Vacancy Chain Model. *Housing Studies*, 2011/1, 95–116.

Mogyorósi Renátó

A NIMBY-jelenség

A NIMBY vagyis „Not In My Backyard” – egy angol nyelvű mozaikszó, melynek szó szerinti fordítása: „ne az én hátsódudvaromban”. Általánosságban egy olyan emberi hozzáállásmódot takar, amelyben adott illető egyetért valamilyen célkitűzéssel, amelyet megvalósítani szándékoznak, azt azonban már nem kívánja, hogy ez hozzá közel történjen meg.¹ Ilyen lehet pl. egy repülőtér megépítése is, amely fontosságát a közlekedés felgyorsításának céljából szükségesnek tartják ugyan, az ezzel járó zajszennyezés azonban olyan érdekeket indukál, hogy az minél távolabb legyen lakott környezettől. Jellemző lehet erre az esetre az, hogy az egyéni érdek és a közérdek egymással összeegyeztethetetlen, és egy ember tiltakozása egy egész közösség egyetértésével helyezkedik szembe, de előfordulhat az is, hogy egy közösség nagy része nem támogat egy olyan ügyet a környezetében, amely mondjuk egy nagyobb közösség, egy ország érdekeit szolgálja. Nagyobb beruházások, területfelhasználási döntés, infrastrukturális fejlesztés esetén, melyek a megszokott környezetet a tiltakozók véleménye szerint nagymértékben, előnytelenül változtatná meg, vagy veszélyt látnak benne, ilyen elutasító reakciókat válthat ki az érintettekben. A tulajdonosok célja lehet továbbá az is, hogy ingatlanuk értékét megőrizzék, annak leértékelődését elkerüljék azáltal, hogy ellenzik olyan intézkedések meghozatalát, létesítmények megépítését, melyek a környék ingatlanpiacára negatív hatást generálnának. Felléphet ez a magatartás egy bizonyos társadalmi csoport, kisebbség ellenében is, ami Magyarországon is jellemző. A hazai többségi társadalom nagyfokú előítélete a cigány/roma nemzetiséggel szemben generálhat összeütközéseket a lakhatás területén, főként a középosztálybeliek elutasítóak azzal szemben, hogy közelükben általuk veszélyesnek tartott, alacsonyabb presztízsű csoportok éljenek, ezzel lerontva a környezet hírét, valamint az ingatlanok értékét.² A NIMBY egy súlyosabb változata a BANANA-jelenség (Build Absolutely Nothing Anywhere Near Anybody, vagyis Sehova, senki közelébe ne építsünk semmit!), ahol már elvi síkon is kizárják az adott kezdeményezést, nem csak a saját lakókörnyezetükben.³ Az érdekellentétek feloldása, valamint a megoldás megtalálása után, esetleg egy kompromisszumot követően ideális esetben a PIMBY-jelenség következik („Put In My Backyard”), ami során a tiltakozó egyén/csoport beleegyezik a beruházásba.

- 1 Kiss Gabriella: NIMBY vagy BANANA? Egy hulladékgazdálkodási beruházás társadalmi megítélése. 2.
- 2 <http://peter.transindex.ro/?cikk=574>
- 3 Glied Viktor Imre: Társadalmi részvétel helyi környezeti ügyekben. A tiltakozás és partnerség kultúrája. Doktori értekezés. Pécs, 2013. 121-122.

közeli városok vagy értékesebb piaci pozíciójú területek felé. A szegények túlsúlya viszont az adott terület lakáspiaci értékvesztését is eredményezi.²¹

A magántulajdonossá válásban nyújtott állami támogatások első hullámának (a szocpol 1997-től) területi hatása szintén rámutat, hogy a legrosszabb helyzetűek rossz minőségű lakásokban és piaci szempontból értéktelen lakásokban való röghöz kötése sok család sorsát pecsételte meg.²² Az önkormányzatokra bízott telekosztások eredmé-

21 DUPCSIK, Csaba: *A magyarországi cigányság...* I. m.

22 Társadalmi helyzetkép 2010. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2010. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/thk/thk10_lakas.pdf

nyeként kialakult újabb cigányutcákban felhúzott silány minőségű épületek néhány évvel később már sok helyütt csak torzók. Bár 2000-tól újra napirendre kerül a cigányság lakáshelyzetének javítása, 2005-től csak egy modellprogram indul el, amely összesen 9 településen csak mintegy 200-300 család költözésével jár, sokan a kistelepülések határain belül maradnak. Az önkormányzatok mindeközben több helyen próbálkoznak a telepek közművesítésével, adósságkezeléssel – máshol pedig épp az ellenkezőjével: a telepekre költöztetik a notórius tartozókat, és a felszámolt telepek lakásai helyett lelépti díjjal „rendezik” a családokat, akik közül sokan egy még rosszabb helyzetbe kényszerülnek zártkertekbe, rossz nyaralókba, fáskamrákba. A félszocpol és szocpol újbóli megnyitása a kis értékű lakásokba – és értelemszerűen hátrányos helyzetű településekre – tolja a keresletet, növelve a távolságot a társadalmi mobilitási utak bemeneti pontjaitól.

2007 óta több hullámban zajlanak vidéki és városi telepprogramok, legfőképp Európai Unió forrásból, de a lakhatási helyzetre gyakorolt befolyásuk marginális. A programok egy olyan ösztönzési eszközt használnak, amely során a projektek megvalósítói vagy maguk, vagy a helyi közösséggel együtt kiválasztják a költöző családokat. Alapvetően a lakhatás fizikai körülményei javulnak meg, de a közszolgáltatások elérhetőségét, a munkaerőpiactól való távolságot nem javítják a programok. Sőt, a helyi megvalósítók legtöbbször ügyelnek arra, hogy a helyi szegregáció status quo-ja ne sérüljön: a családokat csak elenyésző esetekben bátorítják a telepről való elköltözésre a falvak integrált utcáiba, a helyi lakosság ellenállásától tartva. Ott, ahol mégis felszámolják a telepeket (pl. Bányaterenye, Egercsehi, Táska egy része), vagy legalább is lazítják a telepi házak túlzásfoltosságát (mint Monoron vagy Pécssett), az egyéni stratégiák rámutatnak, hogy milyen fontos erőforrás és védőháló a telepen elérhető rokonsági háló: a kiköltözést sokan nem vállalják. A telepi lét utáni környezetben szükséges – individuális – adaptáció árán elérhetővé váló befektetési erőforrások sajnos nem elég vonzóak. Ahogy Banerjee és Duflo²³ rámutat, ezek a döntések, bár irracionálisnak tűnnek, nem is azok, hiszen a szegénységi csapda logikájának megfelelően születnek. Az első lépés segítése nem elég a meghozandó áldozatok ellensúlyozására, és más erőforrások hiányában a családoknak nagyon kockázatos otthagyni azokat a kölcsönösségre épülő hálókat, amelyek visszahúznak, de segítik a mindennapos túlélést is.

A telepek és a társadalmi egyenlőtlenségek

MAKRO-TÁRSADALMI KÉRDÉSEK

A magyarországi cigányság munkaerő-piaci hátrányát jól mutatja, hogy a romák körében a munkanélküliségi ráta mintegy 3-3,5-szerese a magyarországi átlagos értéknek,²⁴ alacsonyabb az iskolai végzettségük és sokkal több a korai iskolaelhagyó,²⁵ 2-3 évtize-

23 BANERJEE, Abhijit – DUFLO, Esther: *Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty*. MIT, Massachusetts, 2011.

24 KERTESI Gábor: *A társadalom peremén: Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005., Marketing Centrum (2011): *Zárótanulmány. Roma társadalom – 2010.* (kézirat)

25 KERTESI Gábor – KÉZDI Gábor: *Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a közép-isko-*

des lemaradás van a lakások infrastrukturális ellátottsága tekintetében,²⁶ és a nagyobb születésszám mellett egy sokkal alacsonyabb várható élettartammal jellemezhető a népesség.²⁷ Mindezek alapján a magyarországi cigányság felülreprezentált a szegények körében.

1. sz. táblázat: A lakhatási körülmények változása az adatfelvételek tükrében 1971-2011²⁸

	1971 Népsz.	1971 Kemény felvétel	1991 Népsz.	1993 Kemény felvétel	2001 Népsz.	2003 Kemény felvétel	2011 Népsz.	2011 BCE felvétel*
Roma- és szegénytelepen élők aránya	-	65%	-	13,7%	3%**	6%	3%*** (709 település, 1384 telep)	21,8%
Szegregáltan élők aránya (kizárólag vagy túlnyomó-részt romák lakta környezetben élők)	-	65%	-	56%	n.a.	72%		
Árammal ellátott lakásban élő háztartások aránya	n.a.	56%	n.a.	98%	n.a.	98%	n.a.	95%
Vízvezetékkel ellátott lakásban élő háztartások aránya ****	44%	8%	83%	65%	91%	72%	98%	79%
Vízöblítéses WC-vel ellátott lakások aránya****	27%	3%	74%	49%	85%	51%	94%	68%
Vályogházban élők aránya****	n.a.	67%	n.a.	20%	n.a.	19%	6%	n.a.
Egyszobás lakások aránya****	46%	n.a.	16%	33%	11%	28%	9%	18%
Egy szobára jutó lakosok száma****	1.99	n.a.	1.15	2.27	1.04	2.4	0.81	1.94

lában. Beszámoló az Educatio Életpálya-felvételének 2006 és 2009 közötti hullámaiból. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2010*. TÁRKI, Budapest, 2010. 371-407.

26 TELLER Nóra: Adaptációs csapdák. In: Kurucz Erika (szerk.): *Roma kutatások, 2010: Élethelyzetek a társadalom peremén*. Kutatási eredmények a TÁMOP 5.4.1 projekt kutatási pillérében. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 2011. 203-218.

27 KEMÉNY István – JANKY Béla: Települési és lakásviszonyok. *Beszélő*, 2004/4. 96.

28 * A Budapest Corvinus Egyetem romafelvétele, ** Ez az arányszám a 20 ezer főnél nagyobb lakosság számú – a magyar lakosság mintegy felét kitevő lakosságot lefedő – városok szegregátumaiban élők számát takarja (mintegy 158 ezer embert) a 2001-es Népszámlálás adatai alapján, amely a Városfejlesztési Kézikönyvben foglalt definíciót jól közelítő módszertant alkalmaz, vö. www.nfu.hu/download/5215/Varosfejlesztési_kezikonyv.pdf, 119. *** DOMOKOS Vera: *Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző (közoktatási, egészségügyi, településfejlesztési) adatforrások egybevetésével*. Budapest. 2010. **** a lakott lakások adataira támaszkodva. Minden népszámlálási adat kerekített a nepszamlalas.hu alapján. A Kemény és a BCE adatok forrása TELLER Nóra: Adaptációs csapdák... I. m.

GALÉRIA

A lakhatási körülmények az 1971-es adatfelvételek óta nagymértékben javultak mind a teljes lakosság, mind pedig a cigányság körében (1. sz. táblázat). Látványos a közművekkel való ellátottság javulása, a rossz falazatú épületállomány lecsökkenése, de szembeötlő a roma csoport átlagon felüli részesevé válása a kis alapterületű lakásokban, és ezzel összefüggésben az is, hogy kétszer annyian zsúfolódnak össze egy-egy lakásban, mint ahányan egy átlagos magyarországi lakásban. A roma felvételek és a Népszámlálási adatok összevetése megmutatja, hogy mintegy 20-30 éves lemaradás van a lakhatási körülmények tekintetében – a cigányság hátrányára.

A 2011-es Népszámlálási adatok alapján több mint 1350 telep van ma Magyarországon, és ezeknek egy része etnikailag heterogén. A cigánytelepekről tudjuk, hogy mind méretük, ellátottságuk, laksűrűségük, és történi kialakulásuk szempontjából is nagyon változatosak.²⁹ A területi-térségi folyamatok alapján három nagy, jól elkülöníthető, de esetenként egy-egy területen párhuzamosan is zajló társadalmi folyamatnak köszönhető a mai helyzetkép.³⁰ Az első a városok szélén lévő zártkertek funkcióváltása, a másik az építésetileg kompakt, de alacsony komfortfokozatú lakásokat, sokszor önkormányzati bérleményeket tartalmazó szomszédságok szegregációja, aminek vidéki megfelelője a falvak lakosságcsökkenésével- és cseréjével lezajló leszakadási folyamat, amely a képzettek és mobilabbak elvándorlásával jár és ezzel a munkalehetőségek is odébb

29 HAVAS Gábor: Cigányok a szociológiai kutatások tükrében In: Glatz Ferenc (szerk.): A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999. 21-44.

30 DUPCSIK Csaba: A magyarországi cigányság... I. m., TELLER Nóra: Vulnerable Groups and the Effects of Selected Local Government Service Delivery Policies in Three Hungarian Cities. In: Pallai Katalin (ed): *Who Decides? Development, Planning, Services, and Vulnerable Groups*. Local Government and Public Service Reform Initiative – Open society Institute, Budapest, 2009. 181-252.

állnak. A lakhatási helyzet szempontjából itt az az érdekes, hogy a régi tsz-es lakások vagy a kihalás miatt sorra megüresedő házakat tömörítő településrészek és falvak jutottak a városi szomszédságok sorsára. A harmadik fontos folyamat a városrehabilitációs programok kapcsán lezajló lakossági vándorlás a még épp megfizethető településrészek felé. Ez utóbbi folyamat gyakorlatilag a szegregáció „áthelyeződését” eredményezi.³¹ Összességében tehát a migrációs folyamatok, a lakhatási mobilitási minták és a város- és területfejlesztési folyamatok hármasa kontextualizálja a cigánytelepek kialakulását.³² A városokhoz képest a vidéki területeken a folyamatok általában gyorsabban zajlottak-zajlanak le, és összefüggenek a hetvenes évek vidékfejlesztési (vagy a nem fejlesztendő falvakat érintő) politikákkal.³³

AZ ADAPTÁCIÓS STRATÉGIÁK HATÁRAI

A lakásmobilitási utakban a telepekről való kiköltözés és az oda való beköltözéseket felfelé vagy lefelé-költözésnek értékelhetjük.³⁴ Egy-egy lakásdöntés megszületése nem egyszerű lakásfogyasztási, hanem egy összetett pénzügyi, munkaerő-piaci, és a szociális jóléti rendszerrel is összefüggő döntés.³⁵ Ez azt jelenti, hogy ha erőforrásai engedik, egy átmeneti időszakra akár nagyobb terhet vállalva a hosszabb távú haszon vagy jóllét reményében a változtatás mellett dönt a család, míg, amennyiben a lakásváltoztatás ezekből a szempontokból kockázatosnak, hátrányosnak tűnik, akkor a háztartás jó okkal nem dönt a változtatás mellett,³⁶ ezzel pedig elesik egy jövőbeni lehetőségtől.

Amikor például a magántulajdonosokká vált családok a kétezres évek elején megemelkedett közműdíjak miatt eladósodtak, a családok egy része kisebb lakásba költözött, és igyekezett szabadulni azoktól a lakásoktól, ahol nem tudta szabályozni a fogyasztást (pl. a távfűtéses rendszerekből), vagy csak részben fűtötte ki a lakásokat, kiadta egy-egy szobáját albérletbe, stb.³⁷ Az alkalmazkodási képesség határa a 2008-as hitelválságban eladósodottak esetében is nagyon hamar kiderült: mintegy 30000 család lakása került állami tulajdonba 2017 végéig, ők maguk pedig szociális bérlővé váltak a volt tulajdoni lakásaikban. A cigányság körében lefolytatott 2011-es kérdőíves vizsgálat

31 FOSSETT Mark (2017) Distinctions Between Displacement and Separation. In: *New Methods for Measuring and Analyzing Segregation. The Springer Series on Demographic Methods and Population Analysis*, 2017/42.

32 HEGEDÜS József: Lakásmobilitás a magyar lakásrendszerben. *Statisztikai Szemle*, 2001/ 12. 934-955.

33 BELUSZKY PÁL – SÍKOS T. Tamás: *Változó falvaink*. (Magyarország falutípusai az ezredfordulón) Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központ, Budapest, 2007., VIRÁG Tünde: *Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.

34 HEGEDÜS József: Lakásmobilitás a magyar... I. m.

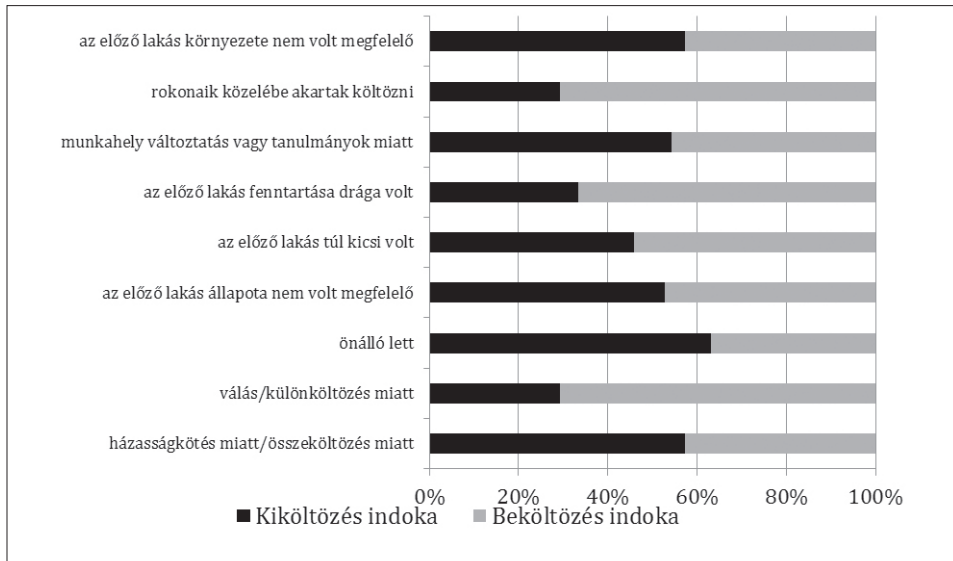
35 STEPHENS, Mark – FITZPATRICK, Suzanne – ELSINGA, Marja – VAN STEEN, Guido – CHZHEN, Yeketerina: *Study on Housing Exclusion: Welfare policies, Labour Market and Housing Provision*. European Commission, Brussels, 2010.

36 ROUND John – WILLIAMS Colin: Coping with the social costs of 'transition'. Everyday life in post-Soviet Russia and Ukraine. *European Urban and Regional Studies*, 2010/2, 183-196.

37 HEGEDÜS József: Lakásmobilitás a magyar... I. m.

a lakásdöntések hátterét kutatva rámutat, hogy a lakástörténetekben a telepek egy lefelé költözés – megtartó háló funkcióval írható le, és a telepekről való kiköltözés csak azoknak sikerül, akik munkájuk, tanulmányaik és önállóvá válásuk miatt tudnak kilépni a telepekről (1. sz. ábra).

1. sz. ábra: A telepekről való kiköltözéshez és a telepekre való beköltözésekhez kapcsolódó indítékok összehasonlítása³⁸

Az elköltözéssel a családok a megtartó, kölcsönös szívességekből, rokoni kapcsolatokból szőtt, ha mégoly kevés forrást kínáló, ám a hétköznapi túlélési stratégiájukhoz elengedhetetlen kapcsolati hálót is hátrahagyják, míg ha nem választják a költözést, akkor olyan csapdahelyzetbe kerülnek, amelyből csak egyre növekvő áldozatok árán szabadulhatnak. Az adaptáció tehát szükségszerűen egymással ellentétes irányban ható erők mezőjében zajlik le: adott esetben nagy az ára a költözésnek, de a maradásnak is.³⁹ Azoknak az esetében, akik maradnak, az egyéni döntéseiknek rövidtávon beláthatóan hasznos, míg hosszútávon beláthatóan irracionális elemei vannak, amelyek összefüggésben állnak a társadalmi egyenlőtlenségekkel, valamint azzal, hogy amikor a közpolitikák egy-egy területről (legyen az városrész, de akár egy egész mikrotérség) lemondanak, a mobilitási utak szándékoltan vagy nem szándékoltan, de az ő esetükben megszakadhatnak. Ahogy fent is szó volt róla, a telepek lakásainak gyakorlatilag nincs

38 BCE 2011-es adatfelvétel, N=314. A válaszokat az összes, adott költözési irányhoz kapcsolható említés egymáshoz képesti gyakorisága alapján hasonlítottam össze. A kérdések: azok esetében, akik laktak, de most már nem cigánytelepen laktak: Miért költözött el a cigánytelepről? És ha most cigánytelepen él: Mi (volt) az oka, hogy ide költözött? Minden ok esetén igen/nem válaszlehetőség.

39 TELLER Nóra: Adaptációs csapdák... I. m.

valós piaci értéke (kivéve a helyi informális tranzakciókban), és támogatások hiányában nagyon nehéz áthidalni azt a piaci rést, amely a lakáspiacra való belépéshez szükséges. A telepeken belül viszont olyan szociális védőhálót is helyettesítő (és egyben függőségi rendszereket létrehozó és fenntartó) kapcsolatrendszerben élnek sokszor a családok, amelyekről anyagilag is nagyon nehezen tudják magukat függetleníteni, és aminek a hiánya még annál is fontosabb, mint hogy egy lakásváltáshoz előteremthető-e a szükséges forrás. A rendszerváltó országok kontextusában az informális kapcsolatrendszerre épülő védőháló olyan különlegesen jelentős erőforrás, ahol ezek a kapcsolatok ugyanannyira fontosak a „szolgáltatók” számára, mint a szükséglet elszenvedők számára (gondoljunk csak a hálapénz rendszerére és az iskolai hiányzások függvényében megállapított családi pótlék rendszerére, a formális hitelezés hiányában újratermelőző uzsorára).⁴⁰ Mindez viszont a gyakorlatban azt jelenti, hogy ma a cigányság mintegy 30%-a él vagy élt telepen, azaz az ő esetükben a lakásdöntés ezek mentén a szempontok mentén születik meg, és fontos kockázati kérdés, hogy az új lakhatási közegben elérhető erőforrások, reciprocitásra épülő viszonyok mennyire tudják kompenzálni épp azokat a kockázatokat, amelyek miatt egy telepre való beköltözés megtörténik. A telepek magukra hagyottsága és további leromlása, a lakások értéktelenedése ugyanakkor tovább növeli az áthidalandó szakadékot.

A szegregációs modell kiegészítése

A Wilensky-féle szegregációs mikromodell,⁴¹ amelyet a Schelling-féle⁴² matematikai modell vizualizációjára dolgozott ki, lehetővé teszi az egyéni, pusztán preferenciákkal operáló döntések kiegészítését olyan fékekkel vagy ösztönzőkkel, amelyeket a kutató relevánsnak tart. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az empirikusan kalibrálható mikromodellben programozni lehet az egyes „cselekvők” mozgásának valószínűségét, irányát, távolságát.

A mai magyar lakáspiaci helyzet és a társadalmi különbségek ismeretében néhány változó beiktatásával lehet egy pontosabb képet felrajzolni annak érdekében, hogy a hipotetikus modell felől a tapasztalt társadalmi helyzetet valamennyire tükröző illusztrációt kaphassunk. A lakáshelyzetre és költözési indítékokra vonatkozó empirikus adatokat két további adattal kell kiegészítenünk. Az egyik a potenciális költözések iránya, amelyről egy 2011-ben készített UNDP adatfelvétel tanúskodik. Ez alapján a felvétel alapján feltételezhetjük, hogy a magyarországi romák 84%-a inkább a telepen kívül kíván élni.⁴³ A Wilensky modellbe tehát megalapozottan építhető be az egyéni preferenciák szintje is. Az is feltételezhető, hogy bár nem telepen élnek, a lakhatási diszkrimináció valami-

40 ROUND John – WILLIAMS Colin: Coping with the social costs of 'transition'. Everyday life in post-Soviet Russia and Ukraine. *European Urban and Regional Studies*, 2010/2, 183-196.

41 WILENSKY, Uri: NetLogo Segregation model. Center for Connected Learning and Computer-Based Modeling, Northwestern University, Evanston, IL. 1997. <http://ccl.northwestern.edu/netlogo/models/Segregation>

42 SCHELLING, Thomas: Models of Segregation... I. m.

43 UNDP: UNDP/WB/EC Regional Roma Survey. 2011. <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/ourwork/sustainable-development/development-planning-and-inclusive-sustainable-growth/roma-in-central-and-southeast-europe/roma-data.html>

lyen formájával találkoznak a költözők, így amellett, hogy a telepeknek alacsonyabb a lakáspiaci státusza, valószínűsíthetően inkább csak a közelükben vehet lakást az, aki telepen él és ki tud költözni. Tekintettel arra, hogy a lakásmobilitási ráta a roma felvételek alapján korosztályosan megfeleltethető az átlagos magyarországi rátáknak, így körülbelül egy életciklusban átlagosan nyolcszor lesz lakásváltás egy család életében.⁴⁴ A fentiek alapján kalibrált mikromodell rámutat, hogy a társadalom egészére vetítve a családok mintegy 86%-a szegregáltan fog élni, akármennyire is befogadó a társadalom (átlagosan csak minden 8-ik szomszéd kellene, hogy ugyanolyan csoportba tartozó legyen). A két terület közötti lakáspiaci ugrás könnyebb akkor, ha a két csoport közötti jövedelemkülönbség lecsökken, hiszen ekkor a telepektől távolabbi területekre is reális a kilépés, és így a szegregáció sebessége lelassul.

Felhasznált szakirodalom

- BÁRÁNY Zoltán: *The East European Gypsies: regime change, marginality, and ethnopolitics*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- BELUSZKY PÁL – SÍKOS T. Tamás: *Változó falvaink*. (Magyarország falutípusai az ezredfordulón) Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központ, Budapest, 2007.
- BRUCH, Elizabeth – MARE, Robert: Segregation Dynamics. In: Hedström, Peter – Bearman, Peter (eds.): *The Oxford Handbook of analytical Sociology. Coming of Post-Industrial Society*. Oxford University Press, Oxford, 2009.
- BANERJEE, Abhijit – DUFLO, Esther: *Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty*. MIT, Massachusetts, 2011.
- DOMOKOS Vera: *Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző (közoktatási, egészségügyi, településfejlesztési) adatforrások egybevetésével*. Budapest. 2010.
- DUPCSIK Csaba: *A magyarországi cigányság története*. Osiris, Budapest, 2009.
- FERRARI, Edward: Conceptualising Social Housing within the Wider Housing Market. A Vacancy Chain Model. *Housing Studies*, 2011/1, 95–116.
- FEITOSA, Flavia F. – QUANG, Bao Lee – VLEK, Paul L. G. – MONTEIRO, Antonio Miguel – ROSEMBACK, Roberta: Countering urban segregation in Brazilian cities: Policy-oriented explorations using agent-based simulation. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 2012/6. 1131-1150.
- FOSSETT Mark (2017) Distinctions Between Displacement and Separation. In: New Methods for Measuring and Analyzing Segregation. *The Springer Series on Demographic Methods and Population Analysis*, 2017/42.
- HAVAS Gábor – KEMÉNY István – KERTESI Gábor: „A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren.” *Kritika*, 1998/3. 193-201.
- HAVAS Gábor: Cigányok a szociológiai kutatások tükrében In: Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999. 21-44.

44 TELLER Nóra: Adaptációs csapdák... I. m.

GALÉRIA

- HEDSTRÖM, Peter: *Dissecting The Social. The Principles Of Analytical Sociology*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- HEGEDÜS József: Lakásmobilitás a magyar lakásrendszerben. *Statisztikai Szemle*, 2001/12. 934-955.
- HEGEDÜS József – TELLER Nóra: *Background study. Potential Demand for HLTAV Mortgages in Hungary*, paper commissioned by GE Mortgage (manuscript). 2015.
- KEMÉNY István – JANKY Béla: Települési és lakásviszonyok. *Beszélő*, 2004/4. 96.
- KERTESI Gábor – KÉZDI Gábor: Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló az Educatio Életpálya-felvételének 2006 és 2009 közötti hullámaiból. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2010*. TÁRKI, Budapest, 2010. 371-407.
- KERTESI Gábor: *A társadalom peremén: Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- KRISTOF Frank S.: Housing Policy Goals and the Turnover of Housing. *Journal of the American Institute of Planners*, 1965/31. 232-245.
- LEVITAS Ruth: *The Inclusive Society: Social Exclusion and New Labour*. Macmillan, Basingstoke, 1998.
- Marketing Centrum (2011): *Zárótanulmány. Roma társadalom – 2010*. (kézirat)
- ROUND John – WILLIAMS Colin: Coping with the social costs of 'transition'. Everyday life in post-Soviet Russia and Ukraine. *European Urban and Regional Studies*, 2010/2, 183-196.
- SHELLING, Thomas: Models of Segregation. *The American Economic Review*, 1969/2. 488-493.

- SETÉT Jenő: *Telepeken, telepszerű lakókörnyezetben élők programja. Kézikönyv.* Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 2007.
- SKIFTER ANDERSEN, Hans: *Urban Sores. On the Interaction between Segregation, Urban Decay and Deprived Neighbourhoods.* Ashgate Publishing Limited, Aldershot, 2003.
- STEPHENS, Mark – FITZPATRICK, Suzanne – ELSINGA, Marja – VAN STEEN, Guido – CHZHEN, Yeketerina: *Study on Housing Exclusion: Welfare policies, Labour Market and Housing Provision.* European Commission, Brussels, 2010.
- SZALAI Júlia: A jóléti fogda I. *Esély* 2004/6. 19-37.
- Társadalmi helyzetkép 2010. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2010. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/thk/thk10_lakas.pdf
- TELLER Nóra: Vulnerable Groups and the Effects of Selected Local Government Service Delivery Policies in Three Hungarian Cities. In: Pallai Katalin (ed): *Who Decides? Development, Planning, Services, and Vulnerable Groups.* Local Government and Public Service Reform Initiative – Open society Institute, Budapest, 2009. 181-252.
- TELLER Nóra: Adaptációs csapdák. In: Kurucz Erika (szerk.): *Roma kutatások, 2010: Élethelyzetek a társadalom peremén.* Kutatási eredmények a TÁMOP 5.4.1 projekt kutatási pillérében. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 2011. 203-218.
- TEMKIN, Keneth – ROHE, William: Neighbourhood change and urban policy. *Journal of Planning Education and Research*, 1969/3. 159-170.
- VAN BECKHOVEN, Ellem – BOLT, Gideon – VAN KEMPEN, Ronald: Theories of neighbourhood change and neighbourhood decline: Their significance for post-WWII large housing estates, Paper for the ENHR-conference "Housing in Europe: New Challenges and Innovations in Tomorrow's Cities", Reykjavik, 29 June – 2 July, 2005.
- VAN DE RIJT, Arnout – SIEGEL, David – MACY, Michael: Neighborhood Chance and Neighborhood Change: A Comment on Bruch and Mare. *American Journal of Sociology*, 2009/4. 1166-1180.
- VÁRADI Mónika Mária – VIRÁG Tünde: Faces and Causes of Roma Marginalization: Experiences from Hungary. In: Szalai Júlia – Zentai Violetta (szerk.): *Faces and Causes of Roma Marginalization in Local Contexts: Hungary, Romania, Serbia.* (Center for Policy Studies) Central European University, Budapest, 2014. 35-66.
- VIRÁG Tünde: *Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.
- VIRÁG Tünde: Spatial consequences of urban policies forming a Roma ghetto. *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle*, 2016/4. 3-21.
- UNDP: UNDP/WB/EC Regional Roma Survey. 2011. <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/ourwork/sustainable-development/development-planning-and-inclusive-sustainable-growth/roma-in-central-and-southeast-europe/roma-data.html>
- WHITE, Harrison C.: Multipliers, Vacancy Chains, and Filtering in Housing. *Journal of the American Institute of Planners*, 1971/2. 88-94.
- WILENSKY, Uri: NetLogo Segregation model. Center for Connected Learning and Computer-Based Modeling, Northwestern University, Evanston, IL. 1997. <http://ccl.northwestern.edu/netlogo/models/Segregation>

KITEKINTŐ

110 Cserti Csapó Tibor: Elillant évtized III.

Cserti Csapó Tibor

Elillant évtized III.

A cigány, roma csoportok társadalmi integrációjának alakulása a lakhatási körülmények terén a kelet-közép-európai régió országai-ban a Roma Integráció Évtizede eredményeinek tükrében

A kelet-közép-európai cigány népesség társadalmi beilleszkedését erősítő projektek közül az elmúlt évtizedek egyik legfontosabb kezdeményezése a Roma Integráció Évtizede elnevezéssel futó program volt. A térség országaiban számos, a cigányság helyzetének javítását célzó projektet, kormányzati kezdeményezést hívtak életre a központi kormányzatok, s ezek hatásának nyomon követésére a „Dekádot” irányító budapesti titkárság¹ olyan mérőmódszert dolgozott ki, amely alkalmas lehet a változások indikálására. Az eredményeket az Évtized lezárulta után nyilvánosságra hozták². Különösebb vizsgálódások nélkül is nyilvánvaló, hogy a cigányság helyzete a felhasznált támogatások ellenére az elmúlt évtizedek során nem javult, hanem romlott.³ E tanulmányban ugyanakkor arra teszünk kísérletet, hogy a lakhatás terén megfigyelhető hátrányos helyzet romló tendenciáit a statisztikai adatok tükrében is megerősítsük.

A Romológia folyóirat 11. és 12. számában már bemutattuk az indikátor rendszer működését, annak módszertani problematikáját, illetve azt, mennyire használhatók fel ezek az adatok a tényleges folyamatok ábrázolására, ezen kívül ismertettük az egyes partnerországokban az oktatás⁴ és a foglalkoztatás⁵ területén regisztrált változásokat.

Szociálgeográfus, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék

1 <http://www.romadecade.org/>

2 Roma Inclusion Index 2015. Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation, Budapest, 2015. <http://www.rcc.int/romaintegration2020/files/user/docs/Roma%20Inclusion%20Index%202015.pdf> (Letöltés: 2016. október 26.)

3 BENKŐ János: A cigányság felzárkóztatására fordított támogatások mértéke és hatékonysága. In: Vizi Balázs (szerk.): *A romapolitikák értékelési módszerei és a magyar kormányzatok romapolitikái*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2014. 5-16. http://real.mtak.hu/16483/1/tanulmanykotet_roma.pdf (Letöltés ideje: 2017. október 7.)

4 CSERTI CSAPÓ Tibor: Elillant évtized? A cigány, roma csoportok társadalmi integrációjának alakulása a kelet-közép-európai régió országaiban az oktatás területén a Roma Integráció Évtizede eredményeinek tükrében. *Romológia*, 2016/11. 10-28.

5 CSERTI CSAPÓ Tibor: Elillant évtized II. A cigány, roma csoportok foglalkoztatás-politikai integrációjának alakulása a kelet-közép-európai régió országaiban a Roma Integráció Évtizede eredményeinek tükrében. *Romológia*, 2016/12. 6-26.

A prioritási területek közül e számban, annak tematikájához illeszkedve a RIÉP lakhatási mutatóit vesszük górcső alá.

A Roma Integráció Évtizede Program (RIÉP) 2005-2015, a roma emberek társadalmi-gazdasági helyzetének, társadalmi befogadásának erősítése céljával létrejött nemzetközi kezdeményezés a jelentős roma lakosságú európai országok között. Célja, hogy felgyorsítsa a romák társadalmi és gazdasági integrációját, és egyben hozzájáruljon a romákról alkotott kép pozitív irányú átalakulásához, továbbá, hogy közelebb hozza egymáshoz a kormányokat, kormányközi és nem kormányzati szervezetet, valamint a roma civil szervezeteket a romák életkörülményei – átláthatóan és mérhetően történő – javításának felgyorsítása érdekében.⁶ Jelen tanulmány a RIÉP 2005-ös „bemeneti” és 2014-es „kimeneti” mutatói közül azokat vizsgálja és értelmezi, amelyek a régió országaiban élő cigány csoportok lakókörülményeire, lakásviszonyaira vonatkozóan, s az egyes országok többségi lakosságához e téren mérhető hátrányhelyzetüket illetően adnak képet.

Az írásban a roma, cigány csoportok alcsoportjainak különbségeitől eltekintve (hiszen ezen kategóriák a társadalmi helyzet, az integráltság, lemaradás szempontjából irrelevánsak) a Dekád nemzetközi dokumentumainak terminológiáját követve a roma szót használjuk a vizsgált közösségek megjelölésére.

A Roma Integrációs Index lakhatási körülményeket vizsgáló mutatói

A roma integrációs index mutató közül az alábbiak vonatkoznak a lakókörülményekre:

Hajléktalanok aránya – a teljes populációhoz viszonyítva. Azon személyek, aki az utcán, fedél nélkül, nem szokásos szálláshelyen élnek, vagy gyakran váltogatják tartózkodási helyüket.
Vezetékes ivóvíz ellátás nélküli lakásban élők aránya
Villamosenergia-ellátás nélküli lakásban élők aránya
Ingtatlan tulajdonnal rendelkezők aránya – azon személyek aránya a teljes népességből, akik rendelkeznek érvényes, a saját, vagy velük egy háztartásban élő személy nevére szóló tulajdoni, albérleti, szociális bérleti szerződéssel.
Szegregált környéken élők aránya – a teljes roma népességhez viszonyítva. Szegregált környékeknek számít az a lakóhely, amely dominánsan romák által lakott (az ott élők legalább 80%-a a roma csoportba tartozik). A meghatározást az egyes országok a rendelkezésükre álló adatforrásoktól függően többé-kevésbé tudták betartani. A környék a lehető legkisebb térbeli egységet (általában néhány utcányi területet) ölel fel. A mutató nem használható a többségi népességhez való viszonyításra, hisz ott nem értelmezhető.
Zsúfoltság – egy lakóhelyiségre jutó lakosok száma (fő) – A háztartásban élő személyek egy lakóhelyiségre (nappali és hálószobák) jutó átlagos száma

A Roma Integrációs Index számítása során használt 27 mutató 2005-ös és 2014-es értékei abszolút jelzőszámok, alkalmasak az egyes országokban élő roma csoportok tényleges társadalmi helyzetének felvázolására az egyes indikátorok területén. A belőlük képzett összesítő index azonban nem az. Már nem a csoport tényleges helyzetére, hanem a többségi társadalomtól való leszakadás mérésére használható.

Az indikátorok értelmezésénél tehát azt is figyelembe kell venni, hogy a többségi

6 A Roma Integráció Évtizede Program által megjelölt célok megvalósulási folyamatának monitoring-vizsgálata Magyarországon a 2005-2009 közötti időszakra vonatkozóan. Kurt Lewin Alapítvány, Budapest, 2010. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9317_file3_decade_of_roma_inclusion_hu_fin.pdf (Letöltés ideje: 2016. október 26.)

népesség és a cigány lakosság társadalmi távolságát jelző értékek nem az abszolút életkörülményekről adnak tájékoztatást. Sokkal inkább szubjektív adatok, amelyek a viszonylagos lemaradásra mutatnak rá a cigány csoport, vagy azon belül a roma nők esetében. Például előfordulhat, hogy egy viszonylag fejlettebb ország össztársadalomra vonatkozó mutatóihoz képest erőteljes lemaradást képviselő roma populáció helyzete objektív szinten sokkal rosszabb, mint egy a teljes népesség esetében alacsonyabb fejlettségi értékekkel jellemezhető szinthez képest viszonylag kisebb lemaradást elszenvedő roma népességé. De természetesen az is lehetséges, hogy egy kedvező társadalmi mutatókhoz képest erős lemaradással leírható roma közösség helyzete objektíven még mindig kedvezőbb, mint az eleve rosszabb összértékkel jellemezhető össznépességtől alig elmaradó roma közösség abszolút mutatói.

A következőkben emiatt a Roma Integrációs Index értékeinek összehasonlító vizsgálata során csupán a nagy társadalomhoz képest kimutatott elmaradásban tapasztalható rangsor rajzolódik ki, ahol az alacsony értékek a társadalomba való relatív integráltságot, míg a magasabb jelzőszámok a roma csoport társadalmi kizáródásában tapasztalható nagyobb távolságot képviselik.

A lakhatás területén az egyes kormányoktól bekért mutatók közül a hajléktalanok arányára vonatkozó adatok problémásak voltak már az Évtized változásait tanulmányban összegző Titkárság számára is, s így van ez jelen tanulmány esetében is, ugyanis öt ország egyáltalán nem biztosított mutatókat, további három esetben pedig csak a későbbi mutatók álltak rendelkezésre. Az ivóvíz- és elektromos-hálózatba bekapcsolt lakások arányára vonatkozóan jó adatbázis állt rendelkezésre az elemzéshez, míg a lakástulajdonnal rendelkezők esetében a kiinduló értékek három országnál hiányoztak, már maga a fogalom meghatározása is nehéz harmonizációt igényelt a kormányzati szervek eltérő értelmezései és adatközlései miatt. A szegregáltan elhelyezkedő lakások esetében három ország nem biztosított induló mutatókat, s csak egy hiány mutatkozott a kimeneti mérésnél. A túlzásfoltosság vizsgálata esetében az indikátort eltérően értelmezték az egyes országokban. Egyesek az egy személyre jutó helyiségek számát, mások az egy szobára eső személyeket közölték, de az egy főre jutó lakónégyzetméter is megjelent a mutatók közt. A legpontosabb képet az utóbbi nyújtja, hisz független a szobák méretétől. A bázisév három ország adatán kívül a mutató rendelkezésre állt az értékeléshez, ám a mérési mód egységesítésére kell törekedni a jövőben. A lakhatással kapcsolatban kevés lehetőség volt a nők hátrányhelyzetére történő reflektálásra, miután a lakhatással kapcsolatos adatok általában a családra, s nem külön a férfi, vagy a nő lakókörülményeire irányulnak.

Eredmények, tendenciák

ALBÁNIA

A kormánynek a 2010-2015-ös időszakra vonatkozó akciótervét 2011-ben fogadták el. Ennek a lakhatási körülményeket értékelő beszámoló része szerint a romák általános életkörülményei nagyon hasonlóak minden olyan régióban, ahol élnek az országban. A legtöbb olyan terület, ahol a romák laknak, informális és nem rendelkezik olyan alapvető infrastrukturális ellátottsággal, mint a szennyvíz rendszer, a hulladékszállítási szolgálta-

GALÉRIA

tás, az ivóvízellátás vagy a megfelelő közúti megközelíthetőség. A lakások többsége átmeneti otthon, nem biztonságosak és nem védenek meg az időjárás viszontagságaitól. A Világbank által végzett tanulmány szerint a romák 45 százaléka nem fér hozzá a vezetékes ivóvízhez otthonában⁷, mert a vízvezetékek nincsenek beépítve. Ugyanaz a tanulmány azt jelzi, hogy a romák 88%-a úgy tulajdonosa a lakásának, hogy privatizáció, vagy öröklés útján jutott hozzá. Az új építésű házak viszont a legtöbb esetben engedély nélkül épülnek fel. A földtulajdon az egyik olyan probléma, amely számos nehézséget okozott a lakásstratégia kidolgozása során, mivel gyakran azok a területek, ahol a romák élnek, nem tartoznak azokhoz a környékekhez, amelyeken a helyi önkormányzatok a legalizációs eljárást le akarják folytatni. A Közszolgáltatási, Telekommunikációs és Közlekedési Minisztérium (MPWTT) nem hivatalos adatai szerint a roma származású személyek csak 4,3 %-a tulajdonosa annak a teleknek, amelyen az otthona épült. E területek 8,7%-a az állam, míg 87%-a egyéb tulajdonos kezében van. 2007-ben a Minisztérium meghatározta a lakhatási és infrastrukturális fejlesztési igényeket a romák által lakott területeken. A roma településeken összegyűjtött adatok szerint Albániában 464 új lakás építésére és 443 meglévő lakás rehabilitációjára van szükség. Költségbecslések is készültek (beleértve a szennyvízhálózat bekötését, a vízellátást, a közúti közlekedés megteremtését, valamint a folyóvizek rendezését a romák által lakott területeken).

A már létező kezdeményezések közt sorolja fel stratégiai terv, hogy miután a minisztériumban felmérték a lakhatási és infrastrukturális igényeket az összes roma települé-

7 DE SOTO, Hermina – BEDDIES, Sabine – GEDESHI, Ilir: *Roma and Egyptians in Albania: From the social exclusion to the social inclusion*. The World Bank, Whasingtob D. C., 2005.

GALÉRIA

sen, 5 városban, nevezetesen Tirana, Korca, Kucova, Bilisht és Pojan településeken önkormányzati finanszírozással elindított, a lakások és infrastruktúrák rehabilitációjával foglalkozó projektek kezdődtek. A célalap 2008-ban 30 millió Eurót tett ki, amelyből csak 10 milliót sikerült felhasználni az önkormányzatokkal való nem kielégítő koordináció következtében. Az olyan nagy számú roma népességet tömörítő városokban, mint Tirana, vagy Elbasan, vízhálózat és csatorna építésekre, az utak javítására került sor. A minisztérium a 2007-es költségvetésbe pilot programokat is beépített négy kísérleti területen, 89 meglévő ház felújítására és 154 új ház felépítésére. Az albán kormány egy másik kezdeményezése 2007-ben az 1100 hajlék nélküli család elhelyezésére irányuló szociális lakásépítési program. Ez a projekt számos olyan önkormányzatot is érint, amelyek területén nagy lélekszámú roma közösségek élnek. Bár várhatóan a romák nagy csoportjai fogják élvezni a program előnyeit, jogi segítségre lesz szükségük, hogy megfeleljenek a vonatkozó kritériumoknak. A közösség lakóövezeteinek rehabilitációjához szükséges pénzeszközök nagyságát 886 millió Lek-re becsülték. Az MPWTT által szolgáltatott információk rámutatnak többek között arra, hogy a jelenlegi jogi keret a lakhatáspolitikai terén nem foglalkozik az olyan családok igényeivel, akik nem rendelkeznek jövedelemmel, vagy amelyek a vonatkozó európai meghatározás szerint hajléktalannak minősülnek. Továbbá a dokumentum rámutat arra, hogy az állami és önkormányzati szervek közt hatékonyabb kommunikációra lenne szükség a lakhatás terén érvényesülő diszkrimináció elleni jogi szabályozás kidolgozása során. A romák számára az állami szabványoknak megfelelő lakhatási és infrastrukturális szolgáltatásokhoz való hozzáférés biztosítása érdekében a következő intézkedéseket látja szükségesnek a stratégia:

- Frissíteni kell a lakhatási igények összeírását minden olyan településen, ahol a roma közösségek élnek.

- Új házak építése és lakhatatlan lakások rekonstrukciója a roma családok számára.
- A romák által lakott területeken a víz- és szennyvízprojektek kiemelt finanszírozása.
- másodrendű közúti infrastruktúrákkal kapcsolatos projektek elsőbbségi finanszírozása a romák által lakott területeken.
- A roma egyének kiemelt kéréseinek kezelése a földtulajdonlás eseteinek megoldása érdekében, az illegális építési és legalizációs kérdésekkel kapcsolatban, illetve a vonatkozó jogszabályok végrehajtása terén.
- A helyi szociális lakhatási programok elfogadása és végrehajtása a rászoruló családok számára (szociális bérlakások, olcsó lakások, földterület értékesítése infrastruktúrával és építési engedélyek kiadása).⁸

A RIÉP számára az albán hatóságok által átadott be- és kimeneti mutatók segítségével betekintést kaphatunk, hogy mennyire volt eredményes ez a rövid távú beavatkozási kísérlet.

A lakhatási körülményeket vizsgáló mutatók változásában majd az összes adat tekintetében romló tendencia figyelhető meg. Kivételt képez a vezetékes ivóvízhez való hozzáférés, ahol minimálisan, de javult az érték, s némileg csökkent a társadalmi kirekesztettség, de a roma népesség majd kétharmada továbbra is olyan lakásokban él, ahol nincs vezetékes ivóvíz (58%), s a teljes albán lakosság esetében ez az érték „csak” 34%. Az országban a vizsgált 10 év alatt sokat javult a vezetékes víz ellátottság, mert 2005-ben még az ország majdnem fele nélkülözte ezt a szolgáltatást, s a roma népesség lemaradása akkor is markáns volt (72% közkútból, vagy más forrásból szerezte vizét). Az ivóvíz-hálózat fejlesztési tendencia azonban nem célzottan a roma populáció lakta környékekre fókuszált.

A hajléktalanok közt továbbra is felülreprezentáltak a roma közösség tagjai, s míg az évtized kezdő évében 13-szoros volt egy roma ember esélye, hogy az utcán éljen, a záró évben ez a különbség már 15-szörösre növekedett.

A villamos energia hálózatra nem kapcsolt lakásokban élők tekintetében romló folyamat figyelhető meg, s ennek hátterében valószínűleg a szolgáltatásból történő kikapcsolások állhatnak. Miközben a hálózat az egész országban rendelkezésre áll, a romák közt 6%-ról 11%-ra nőtt azok aránya, akik nélkülözik az áramellátást. Az ingatlan tulajdonnal rendelkezők aránya általánosságban csökkent valamelyest (az albán lakosság 94%-áról 91%-ra). Ez mögött talán a nemzetközi banki folyamatok fedezhetőek fel. A romák lemaradása e mutató tekintetében is erőteljesebben nőtt, mert míg 2005-ben csak 83%-uknak volt ingatlan tulajdona, ez a mutató 2014-re már 74%-ra csökkent, s így a kirekesztettség 6%pontnyit emelkedett.

A szegregátumokban élők aránya is romló tendenciát tükröz, 43%-ról 48%-ra emelkedett. Nem változott ugyanakkor a lakosságúrságra vonatkozó adatban felfedezhető hátrányhelyzet, mind a teljes népesség, mind a romák lakásai esetében az egy lakóhelyiségre jutó lakók száma azonos mértékben csökkent. Ennek ellenére a romák lakásai továbbra is zsúfoltabbak, 2014-ben Albániában a mutató 1,3, míg a romák közt 2,3, valószínűsíthetően a családokban vállalt több gyermek miatt.

8 MALEVI, Jorida (ed.): THE DECADE OF ROMA INCLUSION. National Action Plan 2010-2015. Tirana, 2011. <http://www.al.undp.org/content/dam/albania/docs/The%20Decade%20of%20Roma%20Inclusion%20-%20National%20Action%20Plan.pdf> (Letöltés ideje: 2016. október 26.)

ROMOLÓGIA

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
LAKHATÁS									
Hajléktalanok aránya	56	38	23	51	48	38	16	3	-13
Vezetékes ivóvíz ellátás nélküli lakásban élők aránya	25	35	21	20	45	36	10	25	+15
Villamosenergia-ellátás nélküli lakásban élők aránya	14	48	60	18	43	54	30	25	-5
Ingtatlan tulajdonnal rendelkezők aránya	9	41	57	12	29	38	32	17	-15
Szegregált környéken élők aránya	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.
Zsúfoltság – egy lakóhelyiségre jutó lakosok száma (fő)	6	30	45	10	19	28	24	9	-15

BOSZNIA-HERCEGOVINA

Az országban élő roma népesség jelentős hányada hajléktalan, s e csoport aránya erősen megnövekedett a vizsgált időszakban. Akiknek van lakóhelye, azok közül is sokan nélkülözik a víz és elektromos hálózatokat. A vezetékes ivóvíz ellátás nélküli lakásokban élők aránya amúgy is magas volt az országban 2005-ben, s úgy tűnik az adatokból, hogy ezt a problémát 2014-re sem sikerült megoldani. Hozzá kell tenni, hogy valószínűleg nem pontos adatokat szolgáltatott Bosznia-Hercegovina e mutató tekintetében, hiszen ha igaz, hogy a roma népesség egyötöde ilyen körülmények közt él 2014-ben, akkor ennek ország össznépességének mutatóit is rontania kellene. Mindenesetre a korábbi 11%-hoz képest jelentősen nőtt a vezetékes vizet nélkülözők aránya a romák közt.

Az áramellátás tekintetében hasonló a helyzet. Bár itt csak két százalékos volt az országban 2005-ben a hálózatra nem kapcsolt lakásokban élők köre (szemben a roma népesség 17%-ával), a 2014-es adatokban már országosan 0% az érték, miközben ekkor az ország lakosságához szintúgy hozzászámítandó romák 15%-a áramellátás nélküli lakásban él. A mutatók tehát itt is ellent mondanak egymásnak. A romákra vonatkozó közölt adatokban azonban enyhe javulás folyamata érhető tetten. Ám a lemaradás ezek tükrében változatlan.

Az ingatlan tulajdonnal rendelkezők arányáról nincs országos kontroll adat, a roma népességnél azonban nagyon rossz (s közben romló) eredményeket közöltek, a dekád elején jellemző 54%-os arány az évtized végére 49%-ra módosult az ingatlan tulajdonnal rendelkezők köre tekintetében.

Az erősen hiányos adatközlésből annyi szűrhető le, hogy a roma lakások háromnegyede szegregált környéken helyezkedik el. A laksűrűség mutatói is nehezen értelmezhetők: Itt csak 2014-es adatokat láthatunk, ezek szerint viszont a romák körében jóval kedvezőbb ez a mutató, mint az össznépeség esetében, ami ellentmond a Dekád zárójelentése ország összegző megállapításainak, miszerint az országban élő romák jelentős hányada szenved a túlzásúlt lakások miatt.⁹

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
LAKHATÁS									
Hajléktalanok aránya	n. a.	15	n. a.	5	35	n. a.	n. a.	30	n. a.
Vezetékes ivóvíz ellátás nélküli lakásban élők aránya	7	11	n. a.	0	20	n. a.	4	20	+16
Villamosenergia-ellátás nélküli lakásban élők aránya	2	17	n. a.	0	15	n. a.	15	15	0
Ingtatlan tulajdonnal rendelkezők aránya	n. a.	54	n. a.	na.	49	n. a.	n. a.	na.	n. a.
Szegregált környéken élők aránya	n. a.	n. a.	n. a.	na.	72	n. a.	n. a.	na.	n. a.
Zsúfolttság – egy lakóhelyiségre jutó lakosok száma (fő)	n. a.	n. a.	n. a.	1,1	0,6	n.	n. a.	-0,5	n.a.

BULGÁRIA

Bulgáriában a legnagyobb problémák a területi szegregáció terén mutatkoznak. A roma populáció több, mint fele elkülönülten él (e téren némi romlás is látszik). A hajléktalanok aránya nem jelentős, s bár nincs 2005-ös adat, de 2014-ben az össznépeség mutatójával megegyező. A vezetékes vízellátottság mutatója mind a roma lakások, mind osztársadalmi szinten javult, bár a lemaradás egy picit növekedett. Az elektromos hálózatra csatlakozó lakások esetében viszont a korábbi nem túl jelentős (2% pontnyi) lemaradást sikerült a számok tükrében ledolgozni. Már minden roma háztartásban is van áram.

Az ingatlan tulajdon terén a vizsgált országok közt egész jó mutatókat közölt Bulgária. Ezek szerint 2005-ben még egy picivel kevesebben rendelkeztek tulajdoni dokumentumokkal, mint az összlakosság körében, 2014-re mindkét csoportban csökkentek a mutatók, de a roma népesség esetében relatíve kevésbé voltak érezhetőek a romlás

⁹ Roma Inclusion Index 2015... I. m.

pénzpiaci körülmények. Így bár köztük is sokan veszítették el ingatlanjaikat (talán kisebb arányban voltak jellemzők a banki hitelből épített lakások), összességében a lemaradás csökkent.

A laksűrűség mutatója bár jelez némi különbséget, mégsem mutatnak e számadatok a roma lakásokban sem túlszűfoaltságot.

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
LAKHATÁS									
Hajléktalanok aránya	n. a.	n. a.	n. a.	4	4	n. a.	n. a.	0	n. a.
Vezetékes ivóvíz ellátás nélküli lakásban élők aránya	3,2	10	n. a.	1	8	n. a.	6,8	7	+0,2
Villamosenergia-ellátás nélküli lakásban élők aránya	0,3	2,3	n. a.	0	0	n. a.	2	0	-2
Ingatlan tulajdonnal rendelkezők aránya	91	87	n. a.	81	83	n. a.	4	-2	-6
Szegregált környéken élők aránya	na.	47	n. a.	n. a.	53	n. a.	47	53	+6
Zsúfoltság – egy lakóhelyiségre jutó lakosok száma (fő)	0,99	1,84	n. a.	0,9	1,6	n. a.	0,85	0,7	-0,15

CSEH KÖZTÁRSASÁG

A Csehországban élő roma népesség lakhatási helyzetének értelmezésében nehézséget jelent a szegregált környéken lakókra vonatkozó adathiány. Az országban a többi mutató tekintetében nem látható kifejezett lemaradás az általános adatokhoz képest. A hajléktalanság elenyésző, az ivóvízellátás szinte teljes körűen megoldott a nyitó évhez képest már a roma lakásokban is. Az áramellátás terén ez az országos adatokra igaz, de a roma népesség 4% nélkülözi a szolgáltatást (összehasonlító adatok híján 2005-ből nem tudjuk értelmezni, hogy történt-e változás). A laksűrűség a romák lakásaiban alig valamivel nagyobb az országos értéknél. A legerőteljesebb különbség a tulajdonviszonyok terén látszik. A 2005-ös bemeneti mutatókhoz képest (ami az össznépesség 50%-os értékével önmagában sem túl magas adat a vizsgált országok közt) szignifikánsan romlott a romák helyzete. Közülük egyötödük rendelkezett csak ingatlan tulajdonnal, 2014-ben viszont a javuló teljes népességre vonatkozó mutató mellett (60%) már majdnem eléri a roma népesség egyötödét, így a hátrány összességében nőtt. A 29%-nyi lemaradás 2014-ben már 36%-os.

A Cseh Köztársaság némely mutató tekintetében szolgáltatott a nőkre külön képzett adatot is, de ezen esetekben sem rajzolódik ki erőteljesebb lemaradás a roma nők helyzetében.

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
LAKHATÁS									
Hajléktalanok aránya	n. a.	n. a.	n. a.	1	1	n. a.	n. a.	0	n. a.
Vezetékes ivóvíz ellátás nélküli lakásban élők aránya	1	5	5	0	2	5	4	2	-2
Villamosenergia-ellátás nélküli lakásban élők aránya	n. a.	n. a.	n. a.	0	4	n. a.	n. a.	4	n. a.
Ingatlan tulajdonnal rendelkezők aránya	50	21	21	60	24	22	29	36	+7
Szegregált környéken élők aránya	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Zsúfoltság – egy lakóhelyiségre jutó lakosok száma (fő)	n. a.	n. a.	n. a.	1,23	2,2	n. a.	n. a.	0,97	n. a.

MAGYARORSZÁG

A Magyar Kormány a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervében¹⁰ a következő feladatokat határozta meg a lakhatás területére vonatkozóan:

„1. A telepeken, teleszerű lakókörnyezetben élők társadalmi integrációját felgyorsító komplex célprogramok megvalósítása.

Szükséges intézkedések:

a) A telepeken, teleszerű lakókörnyezetekben élők integrációját célzó intézkedések, komplex fejlesztési programok előkészítése kapcsán rendszeres felmérések készítése a telepekről, teleszerű lakókörnyezetről, illetve az ott található házakról, azok állaga, életveszélyes állapota szempontjából.

b) A telepeken, teleszerű lakókörnyezetekben élők integrációját célzó komplex fejlesztési programok integrálása az önkormányzatok település- és egyéb fejlesztési terveibe.

c) A kisebbségi önkormányzatok bevonása az önkormányzatok település- és egyéb

¹⁰ 68/2007. (VI. 28.) OGY határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervről. <https://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=a07hoo68.OGY> (Letöltés ideje: 2017. október 11.)

fejlesztési terveinek kialakításába, végrehajtásába, továbbá a hátrányos helyzetű térségekben működő kisebbségi önkormányzatok segítése a kapcsolódó pályázati lehetőségek megismerésében és az azokban való sikeres részvételben.

2. A leghátrányosabb helyzetű, romák által sűrűn lakott térségek (amelyekben a telepek, teleszerű lakókörnyezetek megjelenése igen gyakori) komplex fejlesztése.

Szükséges intézkedések:

a) A települési/társadalmi szegregáció által leginkább sújtott telepek, teleszerű lakókörnyezetek komplex problémáinak figyelembevétele az Új Magyarország Fejlesztési Terv operatív intézkedéseinek kialakításakor és megvalósításakor.

b) A fejlesztési programokat a foglalkoztatási, az oktatási, a szociális, az egészségügyi és egyéb szükségletek egyidejű figyelembevételével szükséges tervezni és megvalósítani, a telepeken, teleszerű lakókörnyezetben élők társadalmi integrációja elősegítésének érdekében.

c) A fejlesztések tervezésekor és megvalósításakor kiemelt figyelmet szükséges fordítani arra, hogy a forrásokhoz való hozzáférés a lakhatási szegregáció csökkentését eredményezze.

3. A közszolgáltatások differenciált finanszírozási feltételeinek megteremtése.

Szükséges intézkedések:

a) Annak meghatározása, hogy melyek azok a térségek, ahol az alapvető közszolgáltatások kiépítettségi szintje rendkívül alacsony, és hogy melyek a térségben élők számára nélkülözhetetlen közszolgáltatások.

b) Az alapvető közszolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés biztosítása a leghátrányosabb helyzetű térségekben élők számára.

c) A differenciált közszolgáltatás finanszírozási modelljének kialakítása, amely lehetőséget ad a leghátrányosabb helyzetű térségekben működő szolgáltatások kiemelt finanszírozására, illetőleg a rászorultság elve alapján a kedvezmények biztosítására.

4. Az alacsony jövedelemmel (vagy jövedelemmel nem) rendelkezők bevonása a bérlakás- és szociálisbérlakás-programba. A lakhatás megőrzését szolgáló pénzügyi és természetbeni ellátásokhoz való hozzáférés javítása.

Szükséges intézkedések:

a) A szociális bérlakásokhoz való hozzáférés lehetőségének bővítése a valóban rászorulóknak részére.

b) A lakásfenntartási támogatás és az adósságkezelési szolgáltatáshoz való hozzáférés javítása a legrosszabb szociális körülmények között élő családok részére.

5. A lakáscélú szociálpolitikai támogatás rendszerének rugalmas átalakítása, elsősorban a mobilitás lehetőségeinek megteremtése céljából.

Szükséges intézkedések:

a) A lakáscélú szociálpolitikai támogatási rendszernek a mobilitásra lehetőséget teremtő átalakítása, a munkalehetőségek elérése céljából.

b) Azoknak az ellenőrző mechanizmusoknak a megerősítése, amelyek kivédik a lakáscélú szociálpolitikai támogatás felhasználását belvív-, árvíz- vagy egyéb környezet-egészségügyi veszélynek kitett területen.”

GALÉRIA

A lakhatás terén a 2008-as jelentés által kiemelt egyetlen program a Szociális és Munkaügyi Minisztérium „Telepeken es telepszerű lakókörnyezetben élők szociális es integrációs programja” volt.¹¹ A tényleges eredményeket monitorozó eljárás során hazánk egyáltalán nem szolgáltatott adatokat a hajléktalanság jelenségéről, ugyanúgy az ingatlanal rendelkezők korábbi és a szegregáció fokának későbbi helyzetéről sem. Ezek nehezítik a változások értelmezését. A területi elkülönülés erőteljes voltára utal azonban a lakások infrastrukturális ellátottságában mutatkozó különbség. Ez a vezetékes ivóvíz esetében 2005-ben a 22 pontnyiról 2014-re 16 pontnyira csökkent, de az összlakossághoz képest így is jóval több roma, cigány ember él a hálózatra nem csatlakozó lakásban. 2005-ben a mutató országosan 4%, a romák körében 26%. 2014-ben a teljes népességre vonatkoztatva 2%-ra javul, a romák esetében 18%-ra csökken. Az árammal el nem látott lakásokról csak kimeneti adataink vannak, azonban a probléma nem súlyos. A teljes népességhez képest (85%) rosszabb mutatót látunk a romák közt az ingatlan tulajdonnal rendelkezők arányában (78%).

A lakókörülmények különbsége látszik a területi kirekesztődés mutatójában, ami 2005-ben a romák majdnem háromnegyedét érintette. A zsúfoltság is jelentős probléma, bár alig érezhetően mérséklődött a két vizsgálati csoport közti különbség, de mind 2005-ben, mind 2014-ben a laksűrűség több, mint kétszerese az országos értéknek. Minden valószínűség szerint ebbe a lakások helyiségszámai mellett erősen belejátszanak a demográfiai, családnagyság béli különbségek is.

11 A Roma Integráció Évtizede Program által megjelölt célok megvalósulási folyamatának monitoring-vizsgálata Magyarországon a 2005-2009 közötti időszakra vonatkozóan. Kurt Lewin Alapítvány, Budapest, 2010. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9317_file3_decade_of_roma_inclusion_hu_fin.pdf (Letöltés ideje: 2016. október 26.)

GALÉRIA

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
LAKHATÁS									
Hajléktalanok aránya	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Vezetékes ivóvíz ellátás nélküli lakásban élők aránya	4	26	n. a.	2	18	n. a.	22	16	-6
Villamosenergia-ellátás nélküli lakásban élők aránya	n. a.	n. a.	n. a.	0	1	n. a.	n. a.	1	n. a.
Ingatlan tulajdonnal rendelkezők aránya	n. a.	n. a.	n. a.	85	78	n. a.	n. a.	7	n. a.
Szegregált környéken élők aránya	n. a.	72	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	72	n. a.	n. a.
Zsúfoltság – egy lakóhelyiségre jutó lakosok száma (fő)	1,4	2,9	n. a.	1,0	2,1	n. a.	1,5	1,1	-0,4

MACEDÓNIA

Néhány mutató terén a társadalmi hátrány mérséklődése figyelhető meg Makedóniában a Roma Évtized alatt, így a vezetékes vízellátás és az ingatlanulajdonnal rendelkezők terén. Ez utóbbi mutató egy kicsit növekedett országosan, de ennél erőteljesebben az országban élő romák közt. S míg korábban a lakások infrastrukturális helyzete is mutatott lemaradást (ez leginkább a vezetékes vízzel ellátott lakásokban élők adatából látszik), ezt 2014-re sikerült ledolgozni. Ekkor már csak 5%-nyi roma (míg a 2005-ös adat szerint 21%-uk) nélkülözte a vízhálózatot.

Ugyanakkor romló tendenciák is nyomon követhetők. Ez leginkább a szegregált környéken élők arányának növekedésében figyelhető meg. A 2005-ös 82%-hoz képest 2014-ben már a csoport tagjainak 91%-a él elkülönülten a többségi társadalomtól. Enyhe romlást tükröz a laksűrűség mutatója is: Ez az összlakossághoz mért majd kétszeres adat a kimeneti értékek esetében már el is éri a kétszeres szorzót.

Az áramellátás terén nem változott az enyhe lemaradás.

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
LAKHATÁS									
Hajléktalanok aránya	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Vezetékes ivóvíz ellátás nélküli lakásban élők aránya	2	21	n. a.	2	5	n. a.	19	3	-16
Villamosenergia-ellátás nélküli lakásban élők aránya	0	0	n. a.	4	4	n. a.	0	0	0
Ingatlan tulajdonnal rendelkezők aránya	94	87	n. a.	96	93	n. a.	7	3	-4
Szegregált környéken élők aránya	n. a.	82	n. a.	n. a.	91	.a.	82	91	+9
Zsúfoltság – egy lakóhelyiségre jutó lakosok száma (fő)	1,0	1,9	n. a.	1,0	2,0	n. a.	0,9	1	+0,1

MONTENEGRÓ

Az ország nem szolgáltatott adatot a hajléktalanokról, számos mutató azonban az elektromos ellátottságot kivéve a roma népesség társadalmi kirekesztődésének csökkenését támasztja alá a vizsgált időperiódus során. A lakosság teljeskörű áramellátottságához képest a romák hátránya 2005-ben 6%-nyi volt, ez 2014-re 14%-ra növekedett,

jelezve, hogy a hálózatról történő lecsatlakoztatás elsősorban a roma népességet érintette.

Számos mutató tekintetében pozitív irányba változik a tendencia. Országosan sokat javult a vezetékes vízzel ellátott lakások száma, s míg 2005-ben még a népesség 11%-a nélkülözötte a vezetékes vizet, 2014-ben már csak 4% ez az érték. Korábban azonban a romák több, mint fele olyan lakásban élt, ahova úgy kellett behordani az ivóvizet, a rákötések számának növekedésével a mutató 2014-re 24%-ra csökkent, így a kirekesztődés értéke 22% pontnyit mérséklődött.

Az ingatlanl rendelkezők arányában is van pozitív elmozdulás (bár az országos adathoz képest ez még messze elmarad – ott 2014-ben 86%), a roma csoportban 56%-ról 59%-ra nőtt a tulajdonosok aránya.

A területi elkülönülés kicsit mérséklődött, de 2014-ben még mindig a romák több, mint fele szegregált lakókörmények között él. A zsúfoltság is mérséklődött, de az országos lakóúrsághez képest mégis jelentős (két és félszeres) különbség maradt fenn.

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
LAKHATÁS									
Hajléktalanok aránya	11	53	53	4	24	23	42	20	-22
Vezetékes ivóvíz ellátás nélküli lakásban élők aránya	0	6	6	0	14	15	6	14	+8
Villamosenergia-ellátás nélküli lakásban élők aránya	n. a.	56	n. a.	86	59	n. a.	n. a.	27	n. a.
Ingatlan tulajdonnal rendelkezők aránya	n. a.	59	n. a.	n. a.	55	n. a.	59	55	-4
Szegregált környéken élők aránya	1,3	3,4	n. a.	1,0	2,5	n. a.	2,1	1,5	-0,6
Zsúfoltság – egy lakóhelyiségre jutó lakosok száma (fő)	6	30	45	10	19	28	24	9	-15

ROMÁNIA

Az országban egyre több roma él az elektromos hálózatra nem csatlakozó lakásokban. Miközben az országos mutató is egy százaléknnyit romlott (2-ről 3-ra), a romák körében jelentős a kirekesztődés e szolgáltatásból. A mutató csak két százaléknnyit csökkent, de a 2005-ös 13%-os értékhez képest 2014-ben már 15%-uk nélküli az áramot. A vízhálózatra csatlakozó lakások körét tekintve nehezen értelmezhető tendenciák figyelhetők

meg. Vagy az adatok pontatlanok, vagy a teljes lakosság körében nagyon alacsony azok aránya, akik rendelkeznek lakásaikban vezetékes vízzel (2005-ben sem túl magas ez az érték: 44%, de 2014-re javul valamennyit: 52%-ra.) Ehhez képest öröndetesnek is tekinthetjük, hogy a romák lakásainak ennél nagyobb hányadát sikerült rákötni időközben a hálózatra, így a vízellátás terén tapasztalható lemaradás sokat mérséklődött, de nem szűnt meg. Ennek ellenére a csoport majdnem háromnegyede még nélkülözi a szolgáltatást. A Román nemzeti Statisztikai Intézet adatai szerint egyébként 2016-ban az ország össznépességének 62,5%-a érte el a közüzemi vízhálózatot, ez a falusi népesség esetében csak 30,8%, ennek tükrében a Roma Inklúziós Index felmérésének 2014-es fenti adatai mégiscsak mérvadók lehetnek.¹²

A laksűrűség mutatója jelentős különbséget mutat a romák hátrányára, s ez még egy nagyon kicsit nőtt is. A szegregáció erőteljes, viszont a tulajdoni viszonyokban nem látszik markáns különbség.

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
LAKHATÁS									
Hajléktalanok aránya	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Vezetékes ivóvíz ellátás nélküli lakásban élők aránya	44	86	n. a.	52	72	na.	42	20	-22
Villamosenergia-ellátás nélküli lakásban élők aránya	2	13	n. a.	3	15	n. a.	11	12	+1
Ingatlan tulajdonnal rendelkezők aránya	n. a.	n. a.	n. a.	94	90	n. a.	n. a.	4	n. a.
Szegregált környéken élők aránya	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	59	n. a.	n. a.	59	n. a.
Zsúfoltság – egy lakóhelyiségre jutó lakosok száma (fő)	0,7	1,5	n. a.	0,7	1,6	n. a.	0,8	0,9	+0,1

SZERBIA

Bár több mutató is jelzi a lakókörülmények javulását és a kirekesztődés mértékének csökkenését a szerbiai népesség egészéhez képest, még több ponton látszik az erős társadalmi hátrány is. Szerbia a hajléktalanság kérdését a romákra vonatkoztatva értel-

12 National Institute of Statistics, Romania, No: 244. 2017. szeptember 29. http://www.insse.ro/cms/sites/default/files/com_presa/com_pdf/distributia_apei16e_o.pdf (Letöltés ideje: 2017. október 7.)

ROMOLÓGIA

mezte csak, s míg a közölt adatok alapján az országban nem létezik a jelenség, a romák 4%-a e körbe tartozik.

A vezetékes vízellátás terén nagy a lemaradás, de a romák egyre kisebb hányada tartozik a szolgáltatást nélkülözők közé. Az összes lakás körében jelentősen, de a roma lakásoknál még ennél is erősebben javult a hálózatra csatlakozók aránya. Felére csökkent az áram nélküli lakásban élők köre is, így az elvileg teljes mértékben ellátott lakosságon belül mégiscsak él 3%-nyi roma ember 2014-ben, akiknek nélkülözniük kell az áramot. Jelentős a lemaradás a lakások zsúfoltságát vizsgálva is (kétszeres a romák hátránya), de az igazán súlyos kirekesztődési mutatók a szegregáltság fokát mérő számban (a kisebbségi csoport 65%-a), illetve a tulajdoni viszonyokban érzékelhető (a romák 32%-ának van csak ingatlan tulajdona).

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
LAKHATÁS									
Hajléktalanok aránya	n. a.	n. a.	n. a.	0	4	4	n. a.	4	n. a.
Vezetékes ivóvíz ellátás nélküli lakásban élők aránya	8	29	29	2	16	16	21	14	-7
Villamosenergia-ellátás nélküli lakásban élők aránya	0	6	5	0	3	3	6	3	-3
Ingatlan tulajdonnal rendelkezők aránya	n. a.	n. a.	n. a.	90	32	n. a.	n. a.	58	n. a.
Szegregált környéken élők aránya	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	65	n. a.	n. a.	65	n. a.
Zsúfoltság – egy lakóhelyiségre jutó lakosok száma (fő)	n. a.	n. a.	n. a.	1,5	3,01	3,03	n. a.	1,51	n. a.

SZLOVÁKIA

A roma népesség lakásaiban az elektromos ellátás lefedettségének látványos javulása mellett a többi mutató inkább a társadalmi szakadék növekedését vetíti elénk a Roma Évtized során.

A vízellátás elérési mutatója országos szinten 86%-ról 95%-ra növekedett, eközben a romák esetében kevesebb előrelépés történt, e csoport tagjainak 55%-a, majd a későbbi vizsgálati időpontban 65%-a élt olyan lakásban, ahol be volt vezetve a víz. Összességében tehát a társadalmi távolság értéke a 2005-ös 31%pontról 2014-re 39 %pontra emelkedett.

Az ingatlan tulajdonnal rendelkezők köre mind a roma, mind az össznéesség körében csökkent ezen időtávon. Az össznéesség esetében 89%-ról 82%-ra, a romáknál alig kisebb mértékben, 78%-ról 72%-ra, ez némi záródását jelenti a társadalmi ollónak, de nagy előrelépés a lemaradásban nem tapasztalható.

A területi elkülönülés súlyos volt (a roma népsesség 40%-át érintette), s e téren nem is sikerült előrelépni, sőt 2014-re ez az arány már 42%.

A laksűrűségi mutató esetében a szlovák adatok során értelmezhetetlen, s a többi ország mutatóival nem összehasonlítható értékeket közöl az adatsor.

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népsesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népsesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népsesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népsesség	Roma népsesség	Roma nők	Teljes népsesség	Roma népsesség	Roma nők			
LAKHATÁS									
Hajléktalanok aránya	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Vezetékes ivóvíz ellátás nélküli lakásban élők aránya	14	45	46	5	44	44	31	39	+8
Villamosenergia-ellátás nélküli lakásban élők aránya	0	9	9	0	2	2	9	2	-7
Ingatlan tulajdonnal rendelkezők aránya	89	82	n. a.	78	72	72	7	6	-1
Szegregált környéken élők aránya	n. a.	40	40	n. a.	42	42	40	42	+2
Zsúfoltság – egy lakóhelyiségre jutó lakosok száma (fő)	84,2	57,5	na.	88	48,5	48,5	n. a.	n. a.	n. a.

SPANYOLORSZÁG

A spanyol mutatók a lakhatás terén is jellemzően jobbak, mint az eddig megismert közép-kelet-európai országok adatai. A hajléktalanok arányában csökkent a roma népsesség társadalmi hátránya, de ez annak köszönhető, hogy a nyitó év adatai szerint Spanyolországban a jelenség csak az összlakosság 1%-át érintette, ám a kimeneti adatfelvétel évében már 3%-nyi spanyol ember élt az utcán. Eközben a roma populáció értéke változatlanul magasabbak, 4% a hajléktalan körökben.

A lakások közüzemi hálózatokra történő csatlakozása megközelíti az ország összesített mutatóit, a teljeskörű kiépítettséghez képest a spanyol cigányok 2%-a élt 2005-ben vízellátás nélküli, s ugyanekkora hányaduk áramszolgáltatásba be nem kapcsolt lakásban. Mindkét szolgáltatás terén romlott a mutató, a vízellátás tekintetében 2 egységnyit, míg az áramszolgáltatás vonatkozásában (ezt hatóságilag könnyebb kikap-

csolni) erőteljesebb (7%-nyi) visszaesés tapasztalható. A zsúfoltság a spanyol cigányok lakásaiban is szignifikánsan megjelenik. Ingatlannal az össznépeség majd teljes köre rendelkezik, ám a cigány népességnél ez enyhé elmaradást jelez 2005-ben (csak 85%-uk). 2014-re sokat javult a helyzet: a statisztika szintjén a cigány csoport tagjai is majdnem felzárkóztak (94%) az országos mutatóhoz (97%). A szegregáció mértékéről csak egy korábbi adat áll rendelkezésünkre, eszerint nem annyira kiterjedt a probléma, mint az a volt szocialista országoknál legtöbb esetben tapasztalható. Az országban élő cigányoknak csak 12%-a élt elkülönült lakóhelyeken.

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
LAKHATÁS									
Hajléktalanok aránya	1	4	n. a.	3	4	n. a.	3	1	-2
Vezetékes ivóvíz ellátás nélküli lakásban élők aránya	0	2	n. a.	0	4	n. a.	2	4	+2
Villamosenergia-ellátás nélküli lakásban élők aránya	0	2	n. a.	0	9	n. a.	2	9	+7
Ingatlan tulajdonnal rendelkezők aránya	93	85	n. a.	97	94	n. a.	8	3	-5
Szegregált környéken élők aránya	n. a.	12	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	12	n. a.	n. a.
Zsúfoltság – egy lakóhelyiségre jutó lakosok száma (fő)	0,6	1,35	n. a.	0,56	3	n. a.	0,75	2,44	+1,69

Összegzés

Bernard Rorke úgy fogalmaz, hogy a Dekád négy kiemelt területe közül az oktatással szemben a lakhatás terén figyelhető meg az évtized legrosszabb helyzete és legkevesebb előrelépése. A bizonyítékokból és adatokból egyértelműen kiderül, hogy a legtöbb előrelépés az oktatásban tíz év elteltével látható. Például számos országban világos pozitív általános tendencia figyelhető meg a korai gyermekkori oktatáshoz és gondozáshoz való hozzáférés tekintetében.

A lakhatás tekintetében viszont nincs jele az előrehaladásnak és kevés az ok optimizmusra. Az elmúlt tíz év minden innovatív központi megközelítését és a roma lakókörülmények javításának kezdeményezéseit a helyi önkormányzatok konkrét tettei elhomályosítják az Évtized legtöbb partner országában. A helyi hatóságok nem egyszer minden szegyenérzet nélkül emelnek falakat, hogy elkülönítsék a romák lakóhelyeit,

GALÉRIA

máskor kényszerrel kilakoltatják és áttelepítik a csoport tagjait arra alkalmatlan, néha egyenesen az egészségre ártalmas helyszínekre.

A rutinszerű lakhatási diszkrimináció a lakáspolitikáért felelős szervek részéről nagyrészt megkérdőjelezhetetlen. A szegregáció tovább növekszik, és a lakhatási és életkörülmények terén a romák és a nem romák közötti szakadék valóban bővül.

A roma integráció évtizedének végén az egyik leginkább aggasztó jelenség az, hogy a kényszer-kilakoltatások és az erőszakos áthelyezések, a roma közösségeknek a települések határain túlra történő kitoloncolása egyre népszerűbb politikai lehetőséggé válnak és biztos módszer ez a populista polgármestereknek hogy megerősítsék helyzetüket és szavazótáborukat a helyi választókerületükben.¹³

Ha átfogó képet szeretnénk felvázolni arról, hogy a vizsgált országokban mekkora diszkrimináció figyelhető meg a lakhatási körülmények terén a roma népesség esetében, azt erősen megnehezíti az adatbeszolgáltatás megtapasztalt hiányos volta, amely talán ezen a területen a legszembetűnőbb.¹⁴

Összegző értékelésünk során egy olyan módszert alkalmaztunk, hogy az egyes, a lakókörülmények eltéréseit vizsgáló mutatók tekintetében sorrendbe állítottuk a partnereket, pl. a hajléktalanok arányában látható társadalmi távolság 2005-ben hol volt a

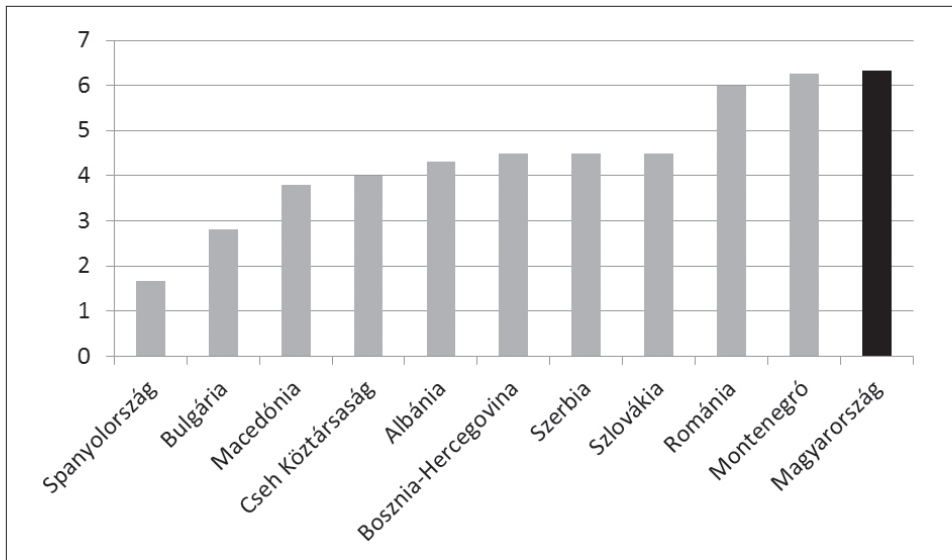
13 RORKE, Bernard: The end of a decade: what happened to Roma inclusion? OpenDemocracy, 2015. szeptember 29. <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/bernard-rorke/end-of-decade-what-happened-to-roma-inclusion> (Letöltés ideje: 2017. október 6.)

14 RORKE, Bernard – MATACHE, Margareta – FRIEDMAN, Eben: A Lost Decade? Reflections on Roma Inclusion 2005-2015. Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation, Budapest, 2015. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9809_file1_final-lostdecade.pdf (Letöltés ideje: 2016. november 30.)

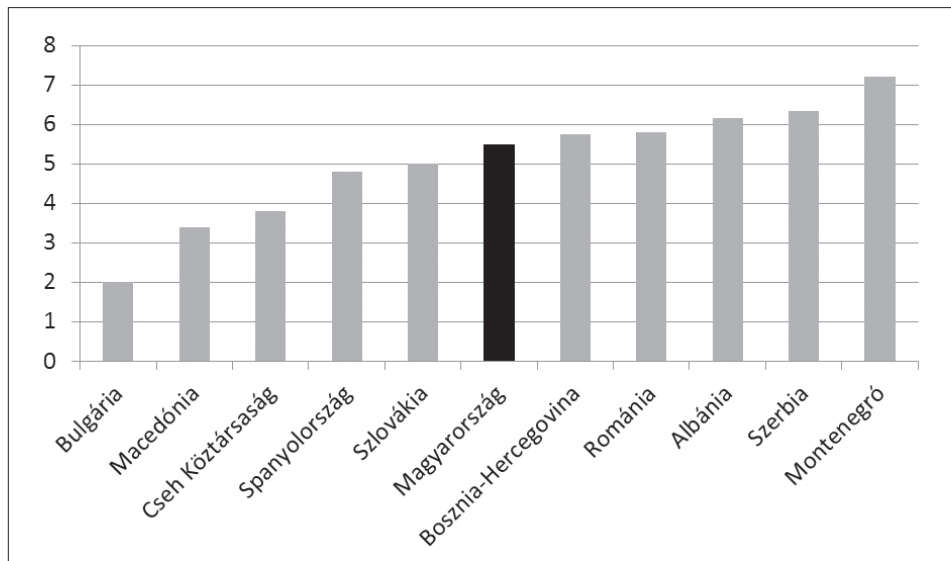
legmarkánsabb, s hol a legkisebb (1. sz. ábra). Megtettük ezt a többi mutató esetében is, s elvégeztük a sorrend kialakítását a 2014-es adatokkal is (2. sz. ábra). Az így kapott helyezéseket összegezve kialakult az országok összesített társadalmi távolsági mutatója, azonban ezeket a nyers adatokat pont amiatt nem használhattuk, mert bizonyos országok számos adata nem állt rendelkezésre. Ezért átlagoltuk a kapott értékeket a rendelkezésre álló mutatók számával, s az így véglegesített ragsort mutatjuk be a 2005-ös, ill. 2014-es, az országok roma közösségeinek átlagolt társadalmi lemaradásának sorrendjét ábrázoló ábrákon.

Láthatóan hazánk állt a lista végén 2005-ben (bár a mindössze 3 mutató alapján képzett átlagpontjával), s 2014-ben a többi partner adatainak rangsorában Magyarország előrébb került, immár a középmezőnybe, a hatodik legjobb helyre (ez esetben négy adatból képeztük az összesített átlagpontszámot). Mutathatja ez a hazai cigányság lakókörülményeiben a felzárkózás jeleit, jelentheti azt is, hogy számos, a listán még 2005-ben előttünk álló országban nagyobb romlás volt megfigyelhető a társadalmi egyenlőtlenségek terén, mint nálunk, de jelenthet pusztán a hiányos statisztikák miatt torzításokból eredő véletlenszerű értéket is.

1. sz. ábra: A Roma Integráció Évtizede Program résztvevő országainak sorrendje roma népességüknek a többségi társadalomhoz viszonyított átlagolt lemaradása alapján a lakhatás területén (2005)

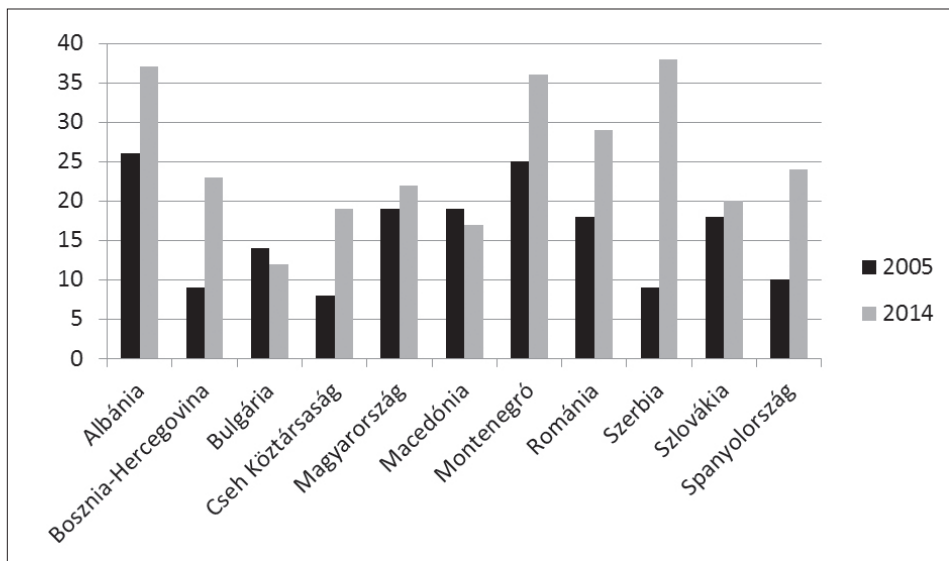

2. sz. ábra: A Roma Integráció Évtizede Program résztvevő országainak sorrendje roma népességüknek a többségi társadalomhoz viszonyított átlagolt lemaradása alapján a lakhatás területén (2014)

Ha a lakókörülményeket vizsgáló mutatók tényleges összesített pontjait (nem az átlagokat) nézzük a bemeneti és a kimeneti mérés időpontjában, akkor következtethetünk a társadalmi távolság változásának tendenciáira. Látható, hogy eltérő mértékben, de a legtöbb partnernél romlott a helyzet, nőtt a kirekesztődés, Bulgáriát és Makedóniát kivéve, ahol egy kicsi javulás figyelhető meg a kapott adatok alapján. Hazánk azon országok közt van Szlovákiával együtt, ahol ez a romló tendencia kevésbé kifejezett. Szerbiában, Bosznia-Hercegovinában, a Cseh Köztársaságban radikális romlás látható a társadalmi távolság mutatójában, s Spanyolország is e körbe tartozik. Igaz, pl. Szerbia esetében a 2005-ös mutató mindössze két lakókörülmény adatából lett képezve, míg a 2014-es összesítéskor már mind a hat, a lakókörülmények elmaradását vizsgáló mutató rendelkezésre állt. De Spanyolország esetében 2005-ben mind a hat, 2014-ben öt távolság mérő felhasználható volt. Ezért az ábra adatai inkább tájékoztató értékűek, mint kész tényként kezelendők (3. sz. ábra).

3. sz. ábra: A roma népesség többségi társadalomhoz viszonyított lemaradásának változása a lakhatás területén a Roma Integráció Évtizede Program résztvevő országaiban (2005-2014)

Felhasznált szakirodalom

- BENKŐ János: A cigányság felzárkóztatására fordított támogatások mértéke és hatékonysága. In: V i z i Balázs (szerk.): *A romapolitikák értékelési módszerei és a magyar kormányzatok romapolitikái*. Nemzeti Köszolgálati Egyetem, Budapest, 2014. 5-16. http://real.mtak.hu/16483/1/tanulmánykotet_roma.pdf (Letöltés ideje: 2017. október 7.)
- CSERTI CSAPÓ Tibor: Elillant évtized? A cigány, roma csoportok társadalmi integrációjának alakulása a kelet-közép-európai régió országaiban az oktatás területén a Roma Integráció Évtizede eredményeinek tükrében. *Romológia*, 2016/11. 10-28.
- CSERTI CSAPÓ Tibor: Elillant évtized II. A cigány, roma csoportok foglalkoztatás-politikai integrációjának alakulása a kelet-közép-európai régió országaiban a Roma Integráció Évtizede eredményeinek tükrében. *Romológia*, 2016/12. 6-26
- DE SOTO, Hermina – BEDDIES, Sabine – GEDESHI, Ilir: *Roma and Egyptians in Albania: From the social exclusion to the social inclusion*. The World Bank, Whasingtob D. C., 2005.
- FRIEDMAN, Eben: Decade of Roma Inclusion Progress Report. UNDP, 2015. <http://www.eurasia.undp.org/content/dam/rbec/docs/DORI%20REPORT.pdf> (Letöltés ideje: 2016. november 30.)
- HABLICSEK László: A roma népesség iskolázottságának területi alakulása: Tények és becslések. *Kisebbségkutatás*, 2007/4. 729-766.
- JOVANOVIC, Zeljko: Why Europe's „Roma Decade” Didn't Lead to Inclusion. Open Society Foundations, 2015. szeptember 21. <https://www.opensocietyfoundations.org/>

voices/why-europe-s-roma-decade-didn-t-lead-inclusion (Letöltés ideje: 2017. október 6.)

MALEVI, Jorida (ed.): THE DECADE OF ROMA INCLUSION. National Action Plan 2010-2015. Tirana, 2011. <http://www.al.undp.org/content/dam/albania/docs/The%20Decade%20of%20Roma%20Inclusion%20-%20National%20Action%20Plan.pdf> (Letöltés ideje: 2016. október 26.)

POLÓNYI István: Emberi erőforrásaink 21. százada. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016.

RORKE, Bernard: The end of a decade: what happened to Roma inclusion?

OpenDemocracy, 2015. szeptember 29. <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/bernard-rorke/end-of-decade-what-happened-to-roma-inclusion> (Letöltés ideje: 2017. október 6.)

RORKE, Bernard – MATACHE, Margareta – FRIEDMAN, Eben: A Lost Decade? Reflections on Roma Inclusion 2005-2015. Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation, Budapest, 2015. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9809_file1_final-lostdecade.pdf (Letöltés ideje: 2016. november 30.)

FELHASZNÁLT DOKUMENTUMOK

68/2007. (VI. 28.) OGY határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervéről. <https://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=a07hoo68.OGY> (Letöltés ideje: 2017. október 11.)

A Roma Integráció Évtizede Program által megjelölt célok megvalósulási folyamatának monitoring-vizsgálata Magyarországon a 2005-2009 közötti időszakra vonatkozóan. Kurt Lewin Alapítvány, Budapest, 2010. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9317_file3_decade_of_roma_inclusion_hu_fin.pdf (Letöltés ideje: 2016. október 26.)

National Institute of Statistics, Romania, No: 244. 2017. szeptember 29. http://www.insse.ro/cms/sites/default/files/com_presa/com_pdf/distributia_apei16e_o.pdf (Letöltés ideje: 2017. október 7.)

Roma Inclusion Index 2015. Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation, Budapest, 2015. <http://www.rcc.int/romaintegration2020/files/user/docs/Roma%20Inclusion%20Index%202015.pdf> (Letöltés: 2016. október 26.)

Roma Integráció Évtizede 2005-2015. Kutatási Jelentés – Decade Intelligence. A romák társadalmi befogadását előmozdító projektek sikerességét vagy kudarcát befolyásoló tényezőkről. Roma Integráció Évtizede Titkárság Alapítvány, 2014. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9791_file13_evtized-kutatasi-jelentes.pdf (Letöltés ideje: 2016. október 27.)

Ctrl

NAPLÓ

- 135 Molnár Luca: Udvarhelyi Éva Tessza: Az igazság az utcán hever
- 141 Csepcsényi Lajos Lászlóné Balogh Melinda: Orsós Anna (szerk): A romológia alapjai
- 145 Forray R. Katalin: M Kiss Csaba – Rohonyi Gábor: Brazilok

Molnár Luca

Udvarhelyi Éva Tessza: Az igazság az utcán hever

*Válaszok a magyarországi lakhatási válságra
Napvilág Kiadó, Budapest, 2014. 296 oldal*

A lakhatáshoz, mint szociális biztonsághoz való jog különböző módon való értelmezése és gyakorlatban való megvalósítása szorosan összefügg a hajléktalanság jelenlegi - sok évtizede megoldatlan - helyzetével. A lakhatási válság és a hajléktalanság, napjaink és a jövő egyik olyan társadalmi kérdése, amely sokakat tettekre késztet és egyre inkább készíteni is fog. A társadalomtudósokat és általában az értelmiség elhivatott tagjait, évtizedek óta foglalkoztatja a téma szakpolitikai vetülete, lehetséges alakítási felületei, valamint a szolidaritást, aktivitást vállaló szereplők bevonásának módjai.

Globális szinten a hajléktalanságként emlegetett jelenség háttérben álló folyamatok - a társadalmi és földrajzi különbségeknek, eltérő politikai viszonyoknak köszönhetően - más - más módon nyilvánulnak meg. Többek között ezek lehetnek; a spekulatív lakás piac, bizonyos szociális-gazdasági támogatórendszerek hiánya, gyarmati kizsákmányolás hatásai és a dezindustrializáció, vagy megfizethetőségi problémák. A lakhatással összefüggő problémák komplexitását jól mutatja, hogy pl. már 1966-ban lefektették a „megfelelő lakás” alapvető emberi jogát (Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya), bár végső definícióját csak a 90-es évek elején nyerte el.¹

Udvarhelyi Éva Tessza könyvében arra vállalkozik, hogy a hazai lakhatási szegénységgel kapcsolatos politikákat egyszerre vizsgálja kutatóként és aktivistaként, a civil társadalom és az állam szemszögéből, mindehhez pedig kiválóan ötvözi a tudományt a gyakorlattal, a kutatást az aktivizmussal. Kezdetől fogva egyértelművé teszi azt, hogy a hajléktalanság közügy, így aztán a körülményeket elemezve, nem egyszer erőteljes rendszerkritikával él. Három fő fókusszal mutatja be a magyarországi lakhatási helyzetet: az állam lakás- és hajléktalanpolitikájának alakulása és a kriminalizáció fokozódása; a civil lakhatási szerveződések és a kriminalizációval szembeni ellenállás; végül pedig a kutatás és a társadalomtudományok szerepe a társadalmi mozgalmak támogatásában. Látélet, amely rendszerezetten, határozott kritikai élel tárja az olvasó elé, amit tudni érdemes a lakhatási válság magyarországi történetéről - múltjáról, jelenéről és jövőjéről - valamint az alulról építkező mozgalmak szerepéről, és az érintett csoportok aktivizálásának jelentőségéről.

Kisebbségpolitikai szakértő

- 1 Economic, social and cultural rights. General comment 4. The right to Adequate Housing. Office of the High Commissioner for Human Rights, 1991. http://www.orchr.org/Documents/Publications/FS21_rev_1_Housing_en.pdf

Udvarhelyi Éva Tessza vállalkozása figyelemreméltó, és hiánypótló a tekintetben, hogy kiterjeszti a lakhatási válság fókuszát a lakásszegénységben élő emberekre, azok méltóságára is. Így az olvasó megismerheti a reflektorfénybe kerülő csoportok mindennapi küzdelmeit, önmagukért és társaikért tett erőfeszítéseit, és a demokrácia gyakorlása iránti igényük, vágyuk is felismerésre kerül. A naprakész (nemzetközi és hazai) szakirodalmi elméleti alapok ismertetésén túl, vizsgálja az 1900-as évek óta zajló, alulról szerveződő kezdeményezések hatását, és a politikai akarat lakhatási szegénységre adott válaszait – főszerepben a szereplők emberségével.

A könyv címe egyben egy rendszerkritikai megállapítás, mely rögtön rávilágít a könyv tartalmára, hangulatára. Azt a hazai helyzetet kívánja körüljárni, amely egyfelől azzal a realitással áll szemben, hogy a hajléktalansággal kapcsolatos – főként politikai - harcok, messze nem csak a lakáshelyzet válságáról szólnak, hanem sokkal inkább a társadalmi igazságosság „elfeledésére” mutatnak rá. A hajléktalanság láthatóvá válása, egyre fokozódó megbélyegzése, szemmel látható jele a mélyen gyökerező strukturális problémáknak. Másfelől a szerző arra irányítja a figyelmet, hogy hathatós, hosszútávon is működőképes szakpolitikák ösztönzése, csak olyan lakhatási mozgalmak aktív jelenlétével lehetséges, melyek meghaladják a szociális ellátás és a szektorbeli keretek me-revségét. Ahol a középpontban azok vannak, akik lakásszegénységben kénytelenek élni, de a velük való szolidaritás, és aktivizálásuk elősegítheti a változást: a valóban jóléti intézkedések bevezetését rendszerszinten.

Bevezetőjében a szerző személyes hangvételben, szinte csak elismerését és köszönetét fejezi ki azok felé, akik hozzájárultak az átfogó kötet születéséhez, mely valóban egy „kollektív erőfeszítés eredménye”. A könyv a City University of New York-on írt doktori disszertációjának magyar nyelvű változata, de szervesen kapcsolódik A Város Mindenkié (AVM) tagjaihoz, az Utca és jog kutatóihoz, és azokhoz a személyekhez, akik szakmaiságukkal, emberségükkel hatással voltak a kötet megírására, majd magyar nyelvű megjelenésére is. A könyvben szakmai alázatán keresztül tudósít a hiányosságokról, ellentmondásokról, embertelenségről, valamint az élni, tenni és küzdeni akarásról, mely mind-mind átszövi a lakhatási helyzet körképét.

A könyv első része a szegénység és hajléktalanság kezelésének történeti áttekintésével - egészen a XIX. század közepétől a XX. század végéig - valamint a kriminalizáció erősödésével kezdődik. A második részben főként a civil lakhatási szerveződések és a kriminalizációval szembeni ellenállást mutatja be, végül pedig a kutatás és társadalomtudományok szerepét vizsgálja a társadalmi mozgalmak támogatásában.

A hajléktalanság nemzetközi helyzetével, azok háttérfolyamataival és a téma fogalmi készletével járja körül a lakhatás kérdéskörét (1. fejezet). Udvarhelyi a hajléktalanság kialakulásának történelmi vetületét, Peter Marcuse² urbanista megközelítése nyomán válaszolja: a nem iparosodott és a korai iparosodás mintái, a gyarmati kizsákmányolás okozta hajléktalanság, érett iparosodás valamint a dezindusztrializáció mintája. Ezen belül pedig megkülönbözteti a globális délre és globális északra jellemző sajátosságokat. Délen jellemző az akut és mennyiségi lakáshiány, ezzel szemben északon a hajléktalanság inkább megfizethetőségi probléma. Míg térségünkben, tőlünk nyugatra jellemzően hosszú távon gondolkodnak és a fenntartható közjó érdekében komoly összegeket fordítanak a lakhatás támogatására, addig a kelet-európai országokban jellemző-

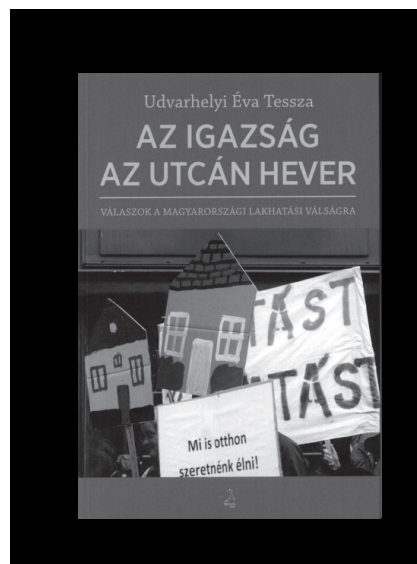
2 MARCUSE, Peter: Neutralizing homelessness. *Socialist Review*, 1998/1. 69-96.

en az átfogó lakhatási stratégiák hiányoznak, így jobbra a hajléktalanság átmeneti, tűzoltásszerű kezelésére fókuszálnak.

A szerző a könyvben két fő nemzetközi meghatározásra építi fel a hajléktalanságot, mint az elégtelen lakásviszonyok extrém helyzetét.

Az egyik, az ENSZ által használt definíció, amely hét dimenzió mentén határozza meg a megfelelő lakást, mint alapvető emberi jogot; a *birtokviszony jogbiztonsága* (ide tartozik a kilakoltatás és zaklatás elleni védelem), *alapvető szolgáltatásokhoz és infrastruktúrához való hozzáférés joga*, a *megfizethetőség*, mely akkor érvényesül, ha az alapvető szükségletek kielégítése nem kerül veszélybe. Negyedik dimenzió a *lakhatóság*, vagyis a tér fizikai jellemzői; további elvárás a *hozzáférhetőség*, ahol prioritást kellene, hogy élvezzenek a hátrányos helyzetű csoportok, mint pl. az idősek, gyerekek, mozgáskorlátozottak, súlyos betegek, stb. A *lakás elhelyezkedése* lehetővé teszi, hogy lakói minőségi szolgáltatásokat vehessenek igénybe. Az utolsó dimenzió pedig a *kulturális megfelelés*, mely a kulturális identitás és a lakások sokszínűségét fejezi ki, idehaza ez leginkább a cigány/ roma lakosságot érintheti, mely szempont figyelembevételére a magyar társadalom jelenleg nincs felkészülve. A másik perspektíva, melyre a szerző támaszkodik, az a hajléktalanság és a lakhatásból való kirekesztettség Európában használt tipológiája (ETHOS)³, amely szerint három szinten valósulhat meg kirekesztés: fizikai, jogi és szociális szinten. Udvarhelyi erre támaszkodva vizsgálja a lakhatás körül fennálló hazai válságot és a hajléktalanság mellett megjelenő lakhatási szegénységet, mint jellemző problémát. Ezen kívül a szerző tárgyalja a hajléktalanságot, mint a szimbolikus és anyagi kirekesztés formáját, így az már nem csak szociális és lakhatási kérdés, hanem jelképes, anyagi és fizikai kirekesztés, mely így összekapcsolódik az elnyomás öt megnyilvánulásával. Ezen tipológiát Iris Marion Young⁴ (1990) politológus dolgozta ki; ami a kizsákmányolásból, marginalizációból, hatalomnélküliségből, kulturális imperia- lizmusból és az erőszakból áll.

Ezt követően (2. fejezet) a tömeges „(la- kás)szegénység”-et, mint a XX. század ma- gyar társadalmának egyik központi problémá- ját elemzi. Noha a hatalom részéről egyfajta ciklikus elköteleződés (az 1910-es, 20-as évek lakásválsága aktív központi beavatkozást igé- nyelt) és visszahúzóds (a lakhatás területéről való kivonulás) figyelhető meg, a leginkább leszakadt réteghez tartozó csoportok lakhatá- si kérdése lényegében nem élvezett igazán prioritást. A történelmi korszakok váltakozása és különböző politikai hatalmak intézkedései kapcsán megállapítja, hogy a társadalmi javak torz eloszlása, az egyenlőtlenségek nagy mér-

3 European Typology on Homelessness and Housing Exclusion.

4 YOUNG, Iris Marion: *Justice and the politics of difference*. Princeton University Press, Prince- ton, 1990.

téke és a közhatalom hiányos lakáspolitikái végeredményben szépen lassan bebetonozták: először marginalizált helyzetbe tolták, majd pedig üldözni kezdték a hajléktalan embereket. Megállapítása szerint: „... a hajléktalan emberek üldözése és kriminalizálása, továbbá a szükségmegoldások intézményesítése eltereli mind a figyelmet, mind pedig az erőforrásokat a hosszú távú megoldásoktól, és ezzel együtt érintetlenül hagyja a társadalmi válság valódi okait”⁵ A közelmúlt intézkedései és a XX. század elejére jellemző helyzet között erős párhuzam figyelhető meg, miszerint „a budapesti várospolitikában szabadpiaci liberalizmus uralkodott és a város vezetői teljesen visszautasították a közhatalom felelősségét a szociális lakáspolitikában” a jelenlegi kormány pedig oroszlánrészt vállalt „általában a szegénység, különösen a hajléktalanság kriminalizációjában”.

A kriminalizáció (3. fejezet) állami stratégiaként való megjelenése kapcsán a szerző elemzi a társadalmi és gazdasági struktúrát, mint az uralkodó társadalmi viszonyok válságának gyökerét. E részt átszövi a hajléktalan emberekről alkotott közvélekedés fokozatos – negatív irányba történő – változása. A lakhatási válság tünteti kezelésének áldozatául esett csoportok fokozatosan szembesülhettek azzal, hogy az emberi szükséglettel és méltósággal szemben az uralkodó hatalom a kirakatot, a tiszta és rendezett köztereket favorizálja. A szerző meggyőzően érvel amellett, hogy csak azt a csoportot lehet szélsőségesen kirekeszteni és büntetni, melyet már korábban „kítaszítottunk erkölcsi közösségünkéből”⁶ A morális kirekesztés⁷ megnyilvánulásának elméleti alapjára támaszkodva elemzi a magyar viszonyokat és arra a megállapításra jut, hogy az erkölcsi kirekesztés vagy annak fenyegetése, teljesen alkalmas arra, hogy a hátrányos helyzetű egyéneket az uralkodó hatalom a „helyükön tartsa”, vagy éppen elrejtsse. Emellett megjegyzi azt is, hogy az erkölcsi kirekesztés Opatow által azonosított szinte valamennyi tünete jelen van a hazai közbeszédben, így a megalázás, a fertőzéstől való félelem, a dehumanizálás, az áldozathibáztatás, és az öngazoló összehasonlítás⁸ Összefoglalóan tehát a kriminalizáció jelenléte és működése mindig is szorosan összefüggött a politikai és a társadalmi közélet alakulásával, ami csak még inkább elősegíti a társadalmi egyenlőtlen ségek konzerválását.

A könyv következő nagyobb egységében (4. fejezet) a lakhatással és hajléktalansággal kapcsolatos aktivizmus történetébe nyerhet betekintést az olvasó az 1900-as évek elejétől egészen 1989-90-ig. A szerző ebben a részben az állampolgárok azon aktív tevékenységeit vizsgálja, melyek lakhatási mozgalmakat és hátrányos helyzetű csoportok erőfeszítéseit segítette és tette láthatóvá. Ahogy azt már korábbi fejezetekből megtudtuk, az 1900-as évek elején Budapest lakossága hatalmas mértékű lakhatási válsággal küzdött, melyre válaszul intenzív, lakásüggyel kapcsolatos tiltakozási hullám indult meg, élén a bérlőmozgalommal, mely később fontos szerepet játszott a közhatalmi reakció kikényszerítésében. Ezt követően az államszocializmus idején zajló lakásfoglalás jelentőségét, mint az uralkodó tulajdonjogi viszonyok és társadalmi normák megkérdőjelezése terén lezajló aktivitást vizsgálja. Noha megjegyzi, hogy a szocializmus alatt a „spontán civil aktivizmus lehetősége” meglehetősen minimális volt⁹ és „az

5 Udvarhelyi Éva TESSZA: *Az igazság az utcán hever...* I. m. 87.

6 Uo. 89.

7 OPATOW, Susan: Moral exclusion and injustice. An introduction. *Journal of Social Issues*, 1990/1. 1-20.

8 Udvarhelyi Éva TESSZA: *Az igazság az utcán hever...* I. m. 10.

9 Uo. 143.

állampolgári kezdeményezések nem egyesültek nagyobb erővé”, mégis jellemző volt a korszakra, hogy társadalmi normákat megszegve elégitették ki a lakhatás terén jelentkező szükségleteiket (bódévárosok, lakásfoglalások). A fejezet végén fontos konklúziót oszt meg: a látszólagos politikai passzivitást történelmi léptékben vizsgálva kiderül, hogy a közhiedelemmel szemben az állampolgári, ezen belül is a méltó lakhatásért folytatott küzdelemnek komoly múltja van, melynek megismerése csakis a közügyek pozitív irányú tendenciáját segíti.

Az elnyomás elleni harc jelenlegi helyzetének vizsgálata során (5. fejezet) egy új, korábban kevésbé jellemző szempontra világít rá a hajléktalan emberek ábrázolása kapcsán. Nevezetesen, hogy az értelmiség, és egyáltalán a tudóstársadalom a fedél nélkül élő, kitaszított embereket inkább áldozatként és hatalom nélküli létezőkként kezeli, mintsem, hogy róluk a társadalom jogilag, szociálisan, politikailag is integráns részeként gondolkozzék. Azon észrevételét, miszerint ez hazánkban sincs másként, David Wagner¹⁰ amerikai antropológus releváns megállapításaira alapozza. A fejezet megírásával éppen az volt a célja, hogy az eddig passzív, áldozatszerepben tartott hajléktalan emberképről a hangsúlyt a társadalmilag mozgósítható hajléktalan emberképre tegye át. Ezt a nézetet erősíti a „hajléktalan-aktivizmus” két jelentősebb mozzanata: a rendszerváltás körüli tüntetések és A Város Mindenkié közösség-szervező munkája, valamint jelentős lépés a Fedél Nélkül újság terjesztése is. Az AVM, mint jelenleg a hajléktalanság kérdésével és annak felszámolásával aktívan foglalkozó szervezetek egyike, megalakulásában, céljaiban és módszereit tekintve is egyedülálló, alulról jövő mozgalom. Tagjaik - a szövetségesek és a lakhatási szegénységben érintettek – a lehető legdemokratikusabb és egyenlőbb együttműködés hívei. Ennek az összefogásnak az eredménye az a számos dilemma, etikai és politikai kérdés, melyekkel a fejezetet zárja, és ezzel meg is nyitja a kört azok előtt, akik a hajléktalan emberek jogaival és védelmével foglalkoznak. Többek között olyan alapvető kérdésekre keresi a választ, mint pl. „*A hajléktalan emberek azonosulása „hajléktalanságukkal” és „szegénységükkel” mennyire segíti és mennyiben akadályozza a politikai emancipációt és hajléktalanságból való kitörést, mint általános célt?*” vagy „*Hogyan lehet egyszerre küzdeni azért, hogy senkinek se kelljen az utcán élnie, és azért, hogy mindenkinek joga legyen használni a köztereket, ha arra kényszerül?*”¹¹ Kérdései előremutatóak és egyértelmű deklarációja annak, hogy a lakásügy válságát a közpolitikai akarat közös erővel történő megváltoztatásával kell rendezni, például lakhatási mozgalommá szerveződve.

A hajléktalan emberek elnyomás elleni küzdelmének magyarországi helyzetrajza után a Udvarhelyi az állampolgári tudatosság és a cselekvőképesség visszaszerzésének egyik lehetséges módját a részvételi akciókutatással kapcsolja össze (6. fejezet). Különböző módszerek bemutatásával igyekszik alátámasztani azt az elképzelést, miszerint a társadalomkutatók, a társadalmi mozgalmak és az aktivisták együttműködve avatkozhatnak be társadalmi folyamatokba. A szerző végig hangsúlyozza, hogy a kirekesztett, marginális helyzetben levők is képesek szellemi termékek előállítására, sőt, ugyanolyan jogok illetnek meg mindenkit ahhoz, hogy kutatást végezzenek őket érintő témákban. Ennek pedig legjobb módja a részvételi akciókutatás, mely azok számára hozza létre az

10 WAGNER, David: *Checkerboard Square: Culture and resistance in a homeless community*. Westview Press, Boulder, 1993. 544.

11 Udvarhelyi Éva Tessa: *Az igazság az utcán hever...* I. m. 205-206.

elméletalkotás terét, akiket a közbeszéd, a média és a tudomány gyakorta elhallgattat és dehumanizál, ebből születik meg „*a tudás alternatív tere*”¹². Ez a gyakorlat képes árnyalni azokat a kutatásokat, amelyek leginkább a hajléktalanság hátterét, az ellátórendszer működését vizsgálják, és csak korlátozottan élhetnek mindenfajta radikális kritikával. A tudás alternatív tere harcba száll azzal a kutatói abszolútizmussal, mely akadémiák és szuperértelmiségi körök által születik és marad fenn, kizárva onnan az arra „méltatlanokat”. A fejezetet egy újabb szemponttal zárja, mely hangsúlyozza a társadalomkutatók új, közösségi szerepét: mozgalmakkal közösen való együttműködését, azokon belül a kritikai szemléletet, a tudást, felfedezés iránti vágy kialakítását és táplálását.

Könyve záró fejezetében mintegy csokorba fogja a lakhatási válság megoldásáért felelős aktorokat: a közpolitika, az aktivizmus, a szociális szakma és a társadalomtudomány szereplőit. Összességében arra a következtetésre jut, hogy a fennálló probléma megoldásához a hajléktalanságot alapjaiban kell újragondolni – együtt, mert a „*ahogyan a hajléktalanság kriminalizációja sem más, mint a szélesebb társadalmi és politikai válság tünete, úgy annak megoldására irányuló kísérletek sem választhatók el az átfogó gazdasági, társadalmi, és politikai változásoktól.*”¹³

Mindent egybevéve Udvarhelyi Éva Tessza könyve egyszerre realizál és inspirál, így minden olyan szakembernek és laikusnak, oktatóknak és hallgatóknak - de folytathatnám a sort – ajánlható, akik érzékenyek a téma iránt és igénylik a társadalmi problémák rendszerszintű, kritikai megközelítését. Hasznos lenne, nem csak egyetemi és társadalomkutatói körben kézbe venni, hanem érzékenyítő céllal, minél szélesebb körrel megismertetni, elszórva a rendszerszintű, - és kritikai gondolkodás magját.

A könyv végkicsengésében inkább bátorító hangnemet üt meg, és nagyon egyszerűen összegzi a közös cselekvés kvintesszenciáját: lényegében mindegy, hogy a szegény emberek hol élnek, sokat lehet tőlük és velük tanulni, csak végre hallgassuk, hallgassák meg őket!

Felhasznált szakirodalom

- MARCUSE, Peter: Neutralizing homelessness. *Socialist Review*, 1998/1. 69-96.
 On the way home? FEANTSA monitoring report on homelessness and homeless policies in Europe, FEANTSA, 2012. <http://www.feantsa.org/spip.php?article854&lang=en>
 OPOTOW, Susan: Moral exclusion and injustice. An introduction. *Journal of Social Issues*, 1990/1. 1-20.
 Economic, social and cultural rights. General comment 4. The right to Adequate Housing. Office of the High Commissioner for Human Rights, 1991. http://www.orchr.org/Documents/Publications/FS21_rev_1_Housing_en.pdf
 WAGNER, David: *Checkerboard Square: Culture and resistance in a homeless community*. Westview Press, Boulder, 1993.
 YOUNG, Iris Marion: *Justice and the politics of difference*. Princeton University Press, Princeton, 1990.

12 Uo. 220.

13 Uo. 259.

Csepcsényi Lajos Lászlóné Balogh Melinda

Orsós Anna (szerk.): A romológia alapjai

PTE BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Wlislócki Henrik Szakkollégium, Pécs, 2015. 382.

Sokéves szakmai kutatás áll az Orsós Anna által szerkesztett kötet háttérében, mely a Wlislócki Henrik Szakkollégium gondozásában készült sorozat része. A könyvsorozat 2015-ben jelent meg nyomtatott és digitális formában. A kötetek az inklúzió alapjait, a cigány diákok oktatásának kérdéseit, a cigány nyelvhasználatot, a nevelésszociológia alapkérdéseit, valamint a szakkollégium tagjainak kutatásait dolgozzák fel. Az egyes kötetek – noha a feldolgozott téma alapos kimunkálását tekintve önálló könyvként is megállnák helyüket – nemcsak témájukban, hanem megjelenésükben is egységet alkotnak. Azonos típusú címlapjuk, a felépítésük egységessége és az alkalmazott tipográfia is erősíti azt az érzést az olvasónak, hogy a kötetek összetartoznak.

A Romológia alapjai című kötet célja – hasonlóan a Varga Aranka által szerkesztett Nevelésszociológiai alapjai című kötethez, mely a nevelésszociológia alapjaiba vezet be az olvasót – hogy megalapozza az olvasó cigánysággal kapcsolatos ismereteit, betekintést nyújtson kultúrájukba, nyelvünkbe, megismertetve nevelésszociológiai jellemzőikkel; ezáltal közelebb hozva az olvasóhoz a cigány életérzést, mentalitást.

A fejezetek szerkezetükben is követik a sorozat többi kötetét. Minden fejezet végén a szerzők bőszeges jegyzetekkel egészítik ki írásaikat. A témával most ismerkedők számára a gazdag bibliográfia kiindulópontot ad a témában való elmélyüléshez.

A kötet előszavát Forray R. Katalin írta. Röviden ismerteti a könyv tartalmát, de kiegészíti egy rendkívül fontos tényezővel: a cigányság kultúrájából adódó időszemlélet ismeretével, mely gyakran forrása az iskola és a cigány családok közötti konfliktusnak.

Kállai Ernő kronológiai sorrendben mutatja be a cigányság vándorlását az indiai szubkontinentstől egészen a mai Angliáig. A vándorlások következményeként az egyes országokban különböző cigány népcsoportok alakultak ki, így az olvasónak lehetősége van párhuzamot felfedezni az európai és hazai történések között. Magyarország vonatkozásában olvasmányos módon ismerteti azt a folyamatot, ami a cigányság mai hármastagozódásához vezetett. A tanulmány külön érdeme, hogy azt is ismerteti, hogyan tekintett a cigányokra hazánkban a többségi társadalom az egyes korszakokban: letelepítendő nomádokból hogyan és miért váltak „szociális problémává”.¹ Érdekes elemzést mutat be a szerző arról, hogy milyen kép alakult ki a mai társadalomban a cigányokról, és azt hogyan képes alakítani a média.

Doktoranda, Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola

1 Orsós Anna (szerk.): A romológia alapjai... I. m. 35.

Dupcsik Csaba saját bevallása szerint írását gondolatébresztő tanulmánynak szánja. Vákolja a cigányság történetét meghatározó korszakokat és az azokban megjelenő cigányságot érintő politikai törekvéseket. A téma tárgyalásában követi az időrendet, így ez a tanulmány beilleszthető a Kállai Ernő által felépített keretbe. Dupcsik közérthető formában magyarázza el a cigányképek alakulását – kívülállók, kiszorítottak, kitzasztottak – gazdag forrásismertetéssel segíti az olvasót a saját cigányképének kialakításában és teszi élvezetes olvasmánnyá a tanulmányt.

Cserti Csapó Tibor a cigányság kutatásával kapcsolatos problémafelvető írásában a Dupcsik Csaba által ismertett cigánytipológia kialakulásának szociológiai hátterét és a hozzá kapcsolódó kutatásokat mutatja be. A kutatások meghatározó kérdését teszi fel „Ki a cigány?”.² A XVIII században a cigányösszeírásoknál a külső jegyeket vették figyelembe. Az 1993-ban végzett összeírásnál a kérdezőbiztosok döntöttek a megkérdezettek hovatartozásáról, később a környezet ítélete volt a mértékadó. A különböző kutatási adatokat nagy körültekintéssel kezelni, mert az egyes felmérések eltérő módszertannal készültek, az adatfelvételek során nem minden esetben kérdeztek rá ugyanazokra a jellemzőkre. Így az adatgyűjtés és adatelemzés eredményei nehezen vagy egyáltalán nem hasonlíthatók össze. A demográfiai és területi megközelítést, az iskolázottságra és a foglalkoztatottságra vonatkozó kutatásokat részletesen, közérthető módon tárja az olvasó elé.

E három tanulmányból átfogó képet kapunk, hogy napjainkban ki tekinthető cigánynak, milyen jellemzőkkel bírnak a romungrók, az oláh cigányok és a beás cigányok, hogyan boldogultak a társadalomban a történelem során.

Szalai Andrea tanulmányában szociolingvisztikai helyzetképet vázol fel. A magyarországi cigány közösség a nyelvhasználatot tekintve heterogén közösség, három nagy közösség elkülönítése lehetséges a beszélt nyelv alapján. A cigány nyelveknek (romani, beás) számos dialektusa létezik, Matras és Szalay kutatása alapján az ismert dialektusok köre bővült, melyek mindegyike őshonosnak tekinthető. Az olvasót segíti a cigány nyelvek eligazodásában a részletesen kidolgozott ág-diagram is. A dialektusokról Lakatos Szilvia ad részletes áttekintést írásában. Mára már a cigányság nagy része magyar egynyelvűvé vált, vagy teljes nyelvcsere történt. Szalai részletesen ismerteti a cigány gyermekek nyelvi szocializációját; nem a nyelvi szocializáció hiányában, hanem az eltérő stratégiában keresendő a cigány tanulók iskolai nyelvhasználati problémái. A mesemondás és az átokhasználat kapcsán egy sajátos világba engedi az olvasót betekinteni. A mesemondás csak a férfiak szórakozása, mely egyben formális esemény is. A mesemondásban és az előadás körülményeiben megnyilvánul a cigány kultúrára jellemző férfiak iránti tisztelet, a női-férfi szerepek felosztása. A formális jelleget hangsúlyozzák a beszéd közbeni áldáskérések és átkok is. A tanulmány olvasói befogadását nehezíti az idegen szakkifejezések gyakori használata.

Orsós Anna kutatási területe a szociolingvisztika, a kisebbségi nyelvhasználat és nyelvoktatás, középpontjában pedig a beás nyelv áll. Munkásságában nagy hangsúlyt fektet a beás nyelv fennmaradásának és az írásbeliség kialakulásának elősegítésére. Ennek érdekében vizsgálta a magyarországi beások nyelvhasználati szokásait, feltárta a beás nyelv megőrzésének lehetőségeit. 2009-ben elkészítette az első beás nyelvtankönyvet, 2011-ben Déri Ildikóval az első digitális beás nyelvoktató programot. A romológia

2 Orsós Anna (szerk.): A romológia alapjai... I. m. 81.

delmét és képviselőjét. Ez az írás nemcsak a romológiával foglalkozók számára lehet hasznos, hanem mindazoknak, akik szeretnék eligazodni a jogszabályok és az érdekvédelmi szervezetek bonyolult rendszerében. Az írás kiemelkedő jellemzője, hogy közérthetően, jogi fordulatokból és jogszabályi idézetek nélkül magyarázza a témával kapcsolatos fogalmakat, törvényi változásokat. A jogszabályi változásokat és ismertetéseket a szerzők a megjelenő társadalmi probléma és az arra adott jogszabályi válasz időrendjére fűzték fel, amely könnyen olvashatóvá és értelmezhetővé teszi a tanulmányt az olvasó számára. Érdekes adalékul szolgálnak ehhez a tanulmány jogalkotás „kulisszatitkait” bemutató részei.

Szuhay Péter a cigány csoportok kultúráját mutatja be. Felteszi az alapvető kérdést: „De mi van a cigány néprajzzal?”,³ melyre rögtön meg is adja a választ: a cigány néprajz egy „tudományos konstrukció”,⁴ amely csak lokálisan képes megjeleni a cigány közösségekben. Bemutatja az etnográfiai kutatásokat, melyek a cigány csoportok közti különbségeket tárják fel, leírásokat a cigányok körében elterjedt foglalkozásokról, a cigányok zenéjének és táncainak jellemzőit. Az utóbbi évtizedben pedig a cigány mesék, hiedelmek és törvényeik feltárása került a figyelem középpontjába. Szót ejt a cigány közösségek antropológiai kutatásáról is. A tanulmány fontos végkövetkeztetése, hogy a cigány kultúra tanítható, ezáltal megőrizhető.

Beck Zoltán megkísérli definiálni a cigány irodalmat a fogalomtörténeten keresztül. Ezt az eszmefuttatást korabeli levelezésekből (József főherceg levelei) és a témát kutatók (Thewrewk Emil, Suhay Péter, Csengey Dénes) írásából vett idézetekkel színesíti. A tanulmányban azokat a monográfiákat ismerteti, amelyek illeszkednek a ma folyó diskurzusokhoz, illetve meghatározzák a szövegkánont. A bemutatást alátámasztó idézetek nemcsak szemléltetik a leírtakat, hanem egyben gondolatébresztő hatással is vannak az olvasóra. A cigány képzőművészetet szintén korabeli dokumentumokból vett idézetekkel mutatják be a tárlatok összeállításának szempontjait. Sajnos kevés szó esik magukról a képzőművészeti és irodalmi alkotásokról illetve hiányérzet támad néhány képzőművészeti alkotás képszerű bemutatása nélkül. Ezt az írást egyfajta kiindulópontként tekintheti az, aki a témával részletesen kíván foglalkozni.

A kötetben több tanulmány is vissza-visszatér a cigányság történetére, ez mégsem töri meg az olvasó gondolatmenetét, hanem hasznos információkkal egészíti ki az ismereteket. Ugyanezt a hatást éri el a szerzők azzal, hogy a történeti kifejtéseknél mindegyikük a diakron bemutatáshoz igazodik. Noha különböző szerzők tollából születtek a tanulmányok ezekkel az átfonódásokkal elérték, hogy az olvasó számára egy összefüggő egészet alkossanak. A kötet minden tanulmánya egyre közelebb viszi az olvasót a cigányság életszemléletének, kultúrájának és nyelvének megismeréséhez.

3 Orsós Anna (szerk.): A romológia alapjai... I. m. 313.

4 Uo. 314

Forray R. Katalin

M. Kiss Csaba – Rohonyi Gábor: Brazilok

Kamaszok rohannak az erdőben a nagy kutya elől, futás közben dobálják el az összegyűjtött gallyakat. Végre megmenekülnek: hazaérkeznek a barlanglakásokból épült cigánytelepre. Az esemény sor lehetne egy drámai film bevezetője a cigányság nyomoráról, üldözéséről, az alig túlélte pusztulásáról. De a fiúk is, a kutya is szabad, megkönnyebülés, mosoly oldja a feszültséget.

Ez a kettősség végig érezhető a filmen annak ellenére vagy azzal együtt, hogy vígjátékról van szó, megmosolyogtató emberekkel, helyzetekkel. Szokatlan kettősség, különösen szokatlan olyan történetben, amely egy népcsoport nyomorúságos helyzetéről, a vezetők, a felelősök szűk látóköréről, önzéséről, butaságáról is szól. Szokatlan a filmben minden: hiszen nem „szokás” sem a cigányokat, sem a községi vezetőket könnyed csúfolódással bemutatni. Ha komolyan vesszük, akkor áldozatok vannak az egyik oldalon, hideg szörnyetegek a másikon. Vagy vicc készül az egészből – amire azonban ismereteim szerint mindeddig nem volt példa.

Lehet-e vicces a nyomor, a kirekesztettség? Természetesen nem. Ám a film arról is szól, hogy az ilyen körülmények között élő emberek képesek nevetni, élvezni az életet, kihasználni az adódó lehetőségeket, eredményeket, sikert elérni! Mit kezd ezzel az adottsággal a hatalom? Amíg lehetséges, nem vesz róla tudomást, nem látja, nem érdekli. Kiosztja a segélyeket, ami kötelessége, vagy nem osztja ki büntetésből. Saját hasznában érdekelt: az ígért braziliai nyaralásért kezd focizni a szomszéd faluval szemben, ezért nem készül fel arra, hogy itt a faluban is lesz ellenfele.

Eredetileg a kép egyértelmű: van a falu önkormányzata, amely a fontos cél érdekében szervezi focicsapatát. Van a falu cigánysága, amely napról napra él, a focit legfeljebb a közös tévén látja. A két csoport között alig van kapcsolat: a falu vezetése nem „cigányellenes”, számukra a cigányok csak mint a szociális támogatások célcsoportja

Professor emerita, Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola

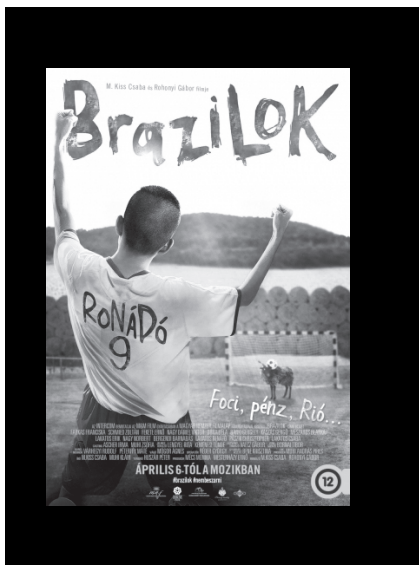
Írta: Huszár Péter, M. Kiss Csaba, Muhi Klára, Rendezte: M. Kiss Csaba, Rohonyi Gábor, Fényképezte: Réder György, Vágó: Mógor Ágnes, Producer: Mesterházy Ernő, Muhi András Pires, Mécs Mónika, Szereplők: Lakatos Erik, Nagy Dániel Viktor, Farkas Franciska, Dóra Béla, Nagy Norbert, Bergendi Barnabás, Lakatos Csaba, Lakatos Renátó, Pászik Krisztofer, Kaszás Gergő, Bánki Gergely, Mészáros Blanka, Schmieid Zoltán, Fekete Ernő, Parti Nóra, Gáspár Laci, Gyártó cég: M&M Film, Forgalmazza: InterCom, Bemutató dátuma: 2017. április 6.

léteznek a falu szélén. Nem vezetéssel a cigány csoport sem, hiszen igen messze van a vezetéstől. Egyik csoport sem készült fel arra, hogy a börtönből frissen szabadult cigány fiatalember – dühből, bosszúból – képes lesz sajátjai köréből ütőképes focicsapatot felállítani. Egyik fél sem készült fel arra, hogy a falu vezetése fölött győzni tud a frissen felálló cigány csapat. Amikor azonban a vezetés látja, hogy komolyan kell venni a mérkőzést, hatalmas akciókkal sújt le a rendőri zaklatástól kezdve a szociális támogatás megvonásáig. Végül a szervező cigány fiatalembert – egyébként nem ok nélkül – fogdába zárják, mert így talán megmenthető számukra a meccs.

Az alapsztorit az emeli meg, hogy a mellékszálakon is fontos dolgok történnek. A telep legszebb lánya végre viszozza a polgármester fiának szerelmét, aki – jó focistaként – beáll a cigányok csapatába a börtönbe zárt vezető helyett. A szép cigánylányt emellett további eseménysorozatokban is megismerjük: az önkormányzat álláshirdetésére jelentkezve rájön, hogy valójában nem munkásnak, hanem szeretőnek vennék fel. Szép szőke, hozzá hasonlóan nyomorban élő barátnőjének elpanaszolja, hogy menekülne a faluból. A szomszéd faluba fellépésre érkező cigány énekes felajánlja, hogy majd magával viszi Pestre - a menekülésből nem lesz semmi, mert jön a szerelem.

A falu plébánosa is kiemelkedő figura, aki együttérzőn támogatja a gyónni érkező cigány fiatalot, és elutasítja a falu egyik vezetőjét, aki gyónás ürügyén zsarolni és fenyegetődni érkezett. A focizni tudó és szerető fiatal pap a cigány csapat egyetlen támogatója, aki a beérkező külföldi segélycsomagokból dresszt és cipőt tud adni a játékosoknak.

A film nagy leleménye a narrátor cigány fiú. Remek hangon és beszédmódban kíséri és értelmezi az eseményeket. Szinte végig jelen van, ő is szeret focizni, és igyekszik a maga eszközeivel rábeszélni családját, barátait a sorsdöntő meccsre. Kiemelkedő példaul, ahogyan megjeleníti a cigányság körében is jellegzetes vallásosságot, egyházhoz való viszonyát, ahogyan megszólítja Istent és Jézust, elnézést kérve tőlük a tiszteletlenségért. Kapcsolata a plébánossal az együttműködésük kulcsa. Ő leplezi le a plébános titkos fociszenevédélyét, a plébánián elrejtett – a sekrestyében a Krisztus-szobor alá helyezett - focilabdát, amit a csapatnak ad át a kilyukadt másik helyett. Hangulatban és mondanivalóban is kiemelkedő a plébánossal játszott zárójelenetben, amikor a templomban elbújva hallgatja végig annak bűnbánó monológját a papi hivatáshoz nem egészen illő szerepvállalása miatt.

A cigány közösség egyetlen kiválás előtt álló tagja a rendőrnek készülő fiatalember. Rá éppen a falu vezetőihez való alkalmazkodása miatt vár sikertelenség. Az epizódnak a történet hangulatához illeszkedő szép befejezése, hogy a buszvezető pénz nélkül is felveszi, biztatva, hogy lesz számára újrakezdés.

A film zárásaként a meccsre megérkezik a meggazdagodott cigány ember. Nagy kocsival, kísérettel, az egyik kocsin elhelyezett díszes fo-

tel – kicsit talán túlzás, de visszatér a történet elmesélésének hangulatához. Hangsúlyosan a kezdő képsorokra utal, amikor a falu fontos, és persze rendkívül cigányellenes vezetőjéről kiderül, hogy nem törvényes vállalkozás fűzi a gazdag cigány emberhez.

A meccset a cigányok nyerik meg, és megkapják a vágyott Braziliába utazást is. A vége – ahogyan azt a mesétől várjuk – csodálatos, hiszen az egész csapat kísérőikkel együtt felszáll az égbe.

A fentiekből már kiderül, hogy a film megragadott és elragadott. Kritikusai Kusturicához hasonlítják. A hasonlat annyiban bizonyára áll, hogy ő is a cigányokról készített szívhöz szóló filmeket. Ez a film azonban nem „kusturicás”, inkább a legjobb magyar filmek dokumentarizmushoz közelítő látásmódját, ábrázolásmódját viszi tovább.

A film nemcsak rám tett ilyen hatást. Meglepődve tapasztaltuk a teltházias mozit, és azt, hogy a plázák filmszínházai is műsorra tűzték. Egy kritikus azt írta a siker kapcsán: talán a nézők is szeretnének cigányok lenni. Lehet, hogy igaza van.

A történetben a szegény és a törvény peremén egyensúlyozó embereket csoporttá szervezi a börtönből kiszabadult, láthatóan közszeretnek örvendő fiatalember. A cél egy ütőképes focicsapat szervezése, amely legyőzheti a falu vezetőinek csapatát. És ez végül is minden akadály ellenére sikerül.

Nyomon követhetjük, hogy a nagy, sokak szerint lehetetlen vállalkozás átformálja a résztvevőket. A börtönviselt garázdából kiváló szervező, irányító válik, a helyét nem leelő szép fiatal lányból a polgármester fiának szerelmese, megtalálja szerelmét az árva szőke lány, a kószáló, a lomot és köztulajdont gyűjtögető fiatalok győztes focisták válnak, a fiatal pap a cigány csapat győzelmének kovácsa, s a történetet mesélő fiú éppen benne találja meg támogatóját. A jó célért végzett munka képes arra, hogy szabályokat állítson fel, és ezeket betartassa, tehát hogy közösség szerveződjék, s ez a közösség pedig átformálja tagjait. A cél nélkül kószálókat alkalmassá teszi arra, hogy közösség váljon belőlük, feladatot lássanak maguk előtt, és képesek legyenek ezt megoldani. Olyan üzenet ez, amely mindünknek szól. Talán ez az üzenet az, amely moziba csábít tömegeket.

